జన్మాద్యధికరణాది
ప్రథమపాదము

350 పే:లు

5044

శ్రీభగవద్రామానుజాచార్యవిరచితంబగు

శ్రీభాష్యమునందు

జన్మాద్యధికరణాదిప్రథమపాదము.

శ్రీసుదర్శనభట్టార్యవిరచితంబగు

శ్రుతప్రదీపిక

యనువ్యాఖ్యతోను

వివరణవాక్యదీపికతోను

చేర్పఁబడి

శ్రీపరవస్తు శ్రీనివాసజగన్నాథస్వామియయ్య

వారలుంగారిచేఁబరిష్కరింపఁబడి

ముద్రింపఁబడినది

VIZAGAPATAM
Publisher Mahamahopadhyaya Sree paravastu
Venkata Rangacharyulayyavarulu Garu
Printer D. Guranna
Arsha Press 1892

జన్మాద్యధికరణమ్.

౧. కింపునస్తద్బ్రహ్మ, యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ

జన్మాద్యస్య యతః॥౨॥

జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రళయమ్. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. అస్య, అచిన్త్యవివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాదిస్తంబపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞమిశ్రస్య జగతః. యతః, యస్మాత్ సర్వేశ్వరాత్ నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాత్ సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్ద్యనన్త

---

౧ అవాన్తరసంగతిమాహ॥ కింపునరితి. పకతే [illegible] తత్ప్రాకృతత్వాత్ పూర్వకం సు జిజ్ఞాస్యముక్తం [illegible] కింపునః [illegible] ధర్మః అగ్నిః [illegible] దేవతాః, ఆత్మా ఇదగం సర్వం, బ్రాహ్మణో [illegible] దేవతాః, [illegible] ఇత్యాది. మన్త్రార్థవాదైః ప్రత్యేకం [illegible] వాక్యానాం వ్యాఖ్యానకర్మపథితేషు [illegible] నిరతిశయబృహత్త్వ [illegible] జిజ్ఞాస్యమితి యతో వా ఇమాని భూతాని [illegible] ఇతి సూత్రేణ [illegible]

సూత్రే [illegible] తదీయ [illegible]॥

[illegible] వాక్యే [illegible] జన్మాదీతి ఏకవచనతాత్పర్య [illegible] సముదాయ [illegible] అస్య [illegible] బహువ్రీహిః [illegible] తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః [illegible] జన్మాది [illegible]॥ [illegible] దివచ్ఛ [illegible] ద్వితీయం [illegible]॥ [illegible] జగద్వైచిత్ర్యపరం, [illegible] పరత్వే జిజ్ఞాస్యత్వ [illegible] సూత్రకృతోవ [illegible] ప్రథమం [illegible] జగద్విచిత్రమాహ॥ అచిన్త్యేతి॥ [illegible] చిత్రమ్ [illegible] విచిత్రమాహ॥ నియతేతి॥ [illegible] యస్మాదితి॥ [illegible] రూపస [illegible] ప్రాపకసిద్ధ్యర్థం [illegible] ప్రాపక [illegible] ప్రాప్యత్వ [illegible] ప్రాపకత్వ [illegible] ఆహ॥ సర్వేశ్వరాదితి [illegible]॥ తత్ర జ్ఞానానన్ద [illegible] ప్రాప్య [illegible], పరస్మాదితి ప్రా

[illegible] యస్మాత్ సర్వేశ్వరాత్ [illegible] సృష్టిస్థితిప్రళయాః ప్రవర్తన్తే తత్ బ్రహ్మ [illegible]

భృగుర్వై వారుణిః। వరుణం పితరముపససార। అధీహి భగ [illegible]

[illegible]

విష్ణుపురాణేఽపి —

[illegible] ప్రాణా।

[illegible]॥

[illegible] ప్రధానా [illegible],

[illegible] ప్రకాశతే॥ [illegible]

[illegible] విప్రా [illegible],

[illegible] 3।

బ్రహ్మేతి శ్రుతత్వాత్ — యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే-

3. తత్ర సంశయః- [illegible]
[illegible] మః

4. [illegible] పూర్వపక్షం ప్రతిజానీతే

[illegible]

జన్మాద్యధికరణమ్.

[illegible] శక్యతే, నవేతి- కిం ప్రాప్తమ్- నశక్యమితి- నతావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి- అనేకవిశేషణ వ్యావృత్తే సబ్రహ్మణోఽనేకత్వప్రసక్తేః- విశేషణస్య హి వ్యావర్తకత్వమ్- నను దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షః సమపరిమాణ ఇత్యత్రాపి విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే, ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవమ్- తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః- అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేక

---

1 నశక్యమితి॥ జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం విశేషణతయా [illegible] వేతి [illegible] ప్రథమం దూషయతి॥ నతావదితి। [illegible]॥ అనేకేతి॥ [illegible] సక్తేరిత్యర్థః॥ విశేషణస్య [illegible]॥ [illegible]॥ పరిహరతి [illegible] ఉపసంహార [illegible] అన్యథా [illegible]

బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విషయః, [illegible] దార ఇత్యత్ర [illegible] సేదారః [illegible] స్యాత్, తద్వ్యతిరేకవ్యాఖ్యాస్యతే.

నను ఈశ్వరస్య లక్షయితవ్యే [illegible] సాధారణసాక్ష్యాద్యు [illegible] పాదక [illegible] వాక్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వేన [illegible] లక్ష [illegible]. ఉచ్యతే [illegible] స్వరూపస్య [illegible] మోక్షాదయో [illegible] తేరుపాస్య [illegible] ప్రతీయేత- [illegible] స్వరూపే లక్ష్యమాణే [illegible] స్వాభావ్యపయిక సర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామపి [illegible] సిద్ధ్యతి. విభూతేశ్చ [illegible] [illegible] సూత్రేణ [illegible] నిత్యతి, [illegible] విభూతేర్జగ [illegible] [illegible] యుత్పత్తేస్సముక్తప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో వివక్షితత్వాత్, [illegible] ముక్తప్రాప్యత్వాత్ [illegible] [illegible] ఏవంచ జగత్కారణ [illegible] లక్షణం [illegible] సర్వజ్ఞత్వ [illegible] ఏవ [illegible] వ్యాఖ్యాస్యతే-

[illegible] ఇతి పఞ్చమీ హేతు ప్రతిపాదికా- [illegible] సానువాదరూపత్వాత్- అనువాదస్య ప్రాపకవాక్య సాపేక్షత్వాయ [illegible] పరత్వాసంభవాత్- ప్రాపక వాక్యస్యైవ [illegible] తత్రైవ [illegible] నిమిత్తత్వోపాదానస్య [illegible] ప్రతిపాదనాత్. తదనువాదినో [illegible] వాక్యస్య తత్ర [illegible] పదమధ్యాయ [illegible] వ్యాఖ్యాస్యతే- సచహేతౌ పఞ్చమీ [illegible] అత్రేతి [illegible] సూత్రవిచార [illegible] [illegible] వ్యాపకత్వాత్ [illegible] విభాషేతి [illegible] విభాగస్య [illegible] ఇతి [illegible] పఞ్చమ్యపవాదః [illegible] ష్టవ్యమ్.

త్వ ముపరిహార్యమ్. అత్ర త్వన్యేనైవ విశేషణేన లక్షయితవ్యా
త్ బ్రహ్మణః పరిణామాన్తరే శైత్య మనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన
బ్రహ్మబహుత్వ మవర్జనీయమ్. బ్రహ్మశబ్దైక్యాదత్రా ప్యైక్యంప్ర
తీయత ఇతి చేన్న. అజ్ఞాత గోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖ
ణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌ రిత్యుక్తే గోపదైక్యేఽపి ఖణ్డత్వాదివ్యా
వర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోఽపి బహ్వ్య
స్స్యుః. అనపేక్ష లక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ
లక్షణత్వమ ప్యనుపపన్నమ్—నాన్యాపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి. ఆకారాన్త
రాప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానా మేకే నాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచి
దాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం. యత్రాయం సారస
స్స దేవదత్తకేదార ఇత్యాదిషు—ననుచ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్ర
హ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తు. న.
ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణ వాక్యయోర
న్యోన్యాశ్రయణాత్. అతో నలక్షణతో బ్రహ్మప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. జగత్సృష్టిస్థితి ప్రళయైరుపలక్షణభూ

తాః. పక్షాన్తరమప్యూహ॥ అత్రత్వితి॥ అవర్జనీయమ్. ఏకబ్రహ్మవ్యక్తియథా
త్వాదావపి విశేషణభేదాత్ బహుత్వమపరిహార్యమితి వక్ష్యతీతి భావః. నపరం ప్ర
త్యక్షేఽన్తరఙ్గధీః, అనుమానేఽపీత్యాశఙ్క్యాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ ఏక
వచనాన్తగ్రహపదైక్యేఽపి ఖణ్డాదివ్యావర్తకభేదాత్, తత్రశబ్దైక్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞాపా
దితమితి నశక్యంవక్తుమ్, అప్రత్యక్షవిషయే బ్రహ్మణి ఖణ్డాదివ్యావర్తకవిశేష్యబహుత్వ
ప్రతీతిరిత్యర్థః. ప్రత్యేకంవా సంభూయవా లక్షణత్వమితి వికల్పం మత్వా పూ
ర్వకల్పః ప్రత్యుక్తః, అథ ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ అతఏవేతి॥ ఏకైకస్య
విశేషణస్య ప్రత్యక్షవిరోధేసతి వ్యావర్తకత్వేన వ్యుత్పత్తేరిత్యర్థః. అథోప
లక్షణపక్షం దూషయతి॥ నాపీతి॥ కథం తృతీయాకార ప్రత్యవేక్షత్వం త్రాహ॥
ఉపలక్షణానామితి దేవదత్తసంబన్ధో లక్ష్యాకారః, కేదారత్వం ప్రాక్ప్రతి
పన్నాకారః సారససంబన్ధ ఉపలక్షణభూత ఇత్యర్థః. తృతీయాకారధీరస్తీతి
చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సత్యత్వాదికం విశేషణం చేల్లక్షణ
స్స్యాత్, ఉపలక్షణం చేత్ తృతీయాకారజ్ఞప్త్యర్థం యతోవా ఇత్యాది వా
క్యసాపేక్షత్వాదన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. అతస్త్వుపసంహారః.

॥ఏవమితి॥ సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేత సిద్ధాన్తప
రిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥ ఉపలక్షణభూతైరితి॥ ఇతరవ్యావర్తకత్వేన జ్ఞాత

తైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారా
న్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణోఽప్రతిపత్తిః. ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృ
హత్, బృంహణం, చ. బృహతేర్ధాతోస్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణ
భూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. యతో వేత్యాదిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశే
చ యథాప్రసిద్ధజన్మాదికారణమనూద్యతే. ప్రసిద్ధిశ్చ సదేవ సోమ్యేద
మగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, త
త్తేజోఽసృజత ఇత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణ
త్వేన. తదపి సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యా
ద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయే
యేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యస్మాజ్జ
జగజ్జన్మస్థితిలయాస్తద్బ్రహ్మేతి జన్మస్థితిలయానాం నిమిత్తోపా
దానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానత్వాక్షి
ప్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వవిచిత్రశక్తిత్వాద్యాకారబృహత్త్వే
న ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథా ప్రతిపన్నస్యోపలక్షణత్వేన
నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః.

ముక్తమ్. జ్ఞాప్యబహిర్భూతం తద్వ్యావర్తకముపలక్షణమ్. తృతీయాకారాప్ర
తిపత్తిమాశఙ్క్య పరిహరతి న చేతి. ఉపలక్ష్యాకారమాహ ఉపలక్ష్యమితి. కథం ని
రతిశయబృహత్త్వప్రతీతిరిత్యత్రాహ బృహతేరితి. [illegible] ఉప
లక్షణాకారమాహ తదితి. కేదారస్య సారసేనేవ బ్రహ్మణ ఉపలక్షణాకారేణ
నసంబన్ధః. ఉపాదానభూతే బ్రహ్మణి [illegible] ప్రసఙ్గ
ఇతి శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ తృతీయాకారాక్షేపకం వాక్యమవతారయ
తి యతో వేత్యాదినా. [illegible] ప్రసిద్ధిశ్చేతి. నిమిత్తోపాదా
నకారణత్వం పదానామన్వయేన [illegible] తదపీతి. [illegible]
హ. తస్మాదితి. హేతుహేతుమద్భావసంబన్ధః. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయా
కారమాహ జగదితి. ఉపలక్ష్య[illegible]. నిరతిశయబృహత్త్వ
ముపలక్ష్యమ్. [illegible] పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యర్థ
సిద్ధః. [illegible] కేదారత్వముపలక్ష్యమ్. [illegible]
[illegible] అతిప్రసఙ్గాత్. ఉపలక్షణాకారమాహ
[illegible]. ప్రాగుక్తం శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ వ్యతిరిక్తాకారాన్తర[illegible]
[illegible] పరం వాక్యం [illegible] యతో వేత్యాదినా. [illegible]
రాన్తరమాహ జగదితి. పూర్వవదన్వయః.

జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేపి న కశ్చిద్దోషః లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లిలక్షయిషితే పరస్పరవిరోధ్యనేకవిశేషణ లక్షణత్వేన భేదం నాపాదయతి. విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ పర్యవసానాత్. శ్యామత్వాదయస్తు విరోధాదేవ గోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి. అత్ర తు కాలభేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః.

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనమ్, తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః. నామాన్తరభజనార్హావస్థా

అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి॥ జగజ్జన్మాదీనామిత్యాదినా॥ [illegible] తం తస్య వస్తునః [illegible] విశేషణమ్. అపవాదకాధావాపవిశేషణత్వా [illegible] ప్రతిపాదకత్వమితి భావః॥ లక్షయన్తి॥ స్వవిరోధివ్యావృత్తమ్. నియతభిన్నాశ్రయం విశేషణాశ్రయం వ్యావృత్తమ్. [illegible] విశేషణత్వ [illegible] ప్రత్యాహ. అజ్ఞాతేతి॥ అయం గ్రన్థస్స్వపక్షవిషయః. దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదౌ [illegible] అజ్ఞాతేఅప్రత్యక్షే. అప్రత్యక్షేపి [illegible] విశేషణ [illegible] ప్రతీతౌ [illegible] తదా విశేషణ [illegible] న ప్రత్యక్ష [illegible] ఇతి యదుక్తం పూర్వపక్షిణా తత్ర్ప్రతివక్తవ్యమ్, అప్రత్యక్షేపి [illegible] దేవదత్తాదివాక్యాదివిశేషణభేదేపి [illegible] ప్రతీతౌ న [illegible] దేవవిశేష్యైక్యం [illegible] తావతా [illegible] ప్రత్యక్షప్రత్యక్షవిభాగవిరహాదవిశేష్యైక్యం [illegible] విశేషణానామితి॥ [illegible] దృష్టసజాతీయవిశేషణభేదస్య విశేష్యైక్యప్రతీత్యవిరోధాదిత్యర్థః. [illegible] ఐక్యనియామకముక్తమ్. [illegible] నియామకమాహ॥ శ్యామేతి॥ [illegible] అత్రేత్యాది॥ విశేష్యభేదకాలభేదాత్ [illegible] జన్మాదీనాం విరోధాభావాద్ [illegible] ఇత్యర్థః.

అథ సత్యాదివాక్యస్య స్వరూపలక్షణపరత్వం ప్రామాణ్యాన్ప్రతిపాదయతి॥ యతో వా ఇత్యాదినా॥ [illegible] ప్రతిపాదకవాక్యం వివక్షితమ్. [illegible] వ్యావృత్తాభిధానమిత్యభిప్రాయః॥ తత్రేతి॥ నిరుపాధికత్వా [illegible] స్వరూపతో ధర్మ [illegible] వికారానర్హా [illegible] వ్యావర్త్యమాహ॥ తేనేతి॥ అచిద్బద్ధయోర్వ్యా

స్త్వన్యయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారమాహ. తేన కదాచిత్సఙ్కుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్ స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చానన్త్యమ్. తేన పూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాః సాతిశయస్వరూపస్వగుణా నిత్యా వ్యావృత్తాః. విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్. తతః సత్యజ్ఞానానన్తం బ్రహ్మేత్యనేన వాక్యేన జగజ్జన్మాదికారణావగతస్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిసజాతీయమితి లక్షణతః ఇతి వా వాక్యార్థ్రయణమ్.

అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.

యే తు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి, తన్మతే బ్రహ్మ

వ్యావృత్త్యర్థం [illegible] ॥ నామేతి॥ జ్ఞానేతి స్వరూపతో ధర్మతశ్చ నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారః. ఏకశబ్దః ప్రదేశభేదనిషేధ్యావకః. [illegible] పరత్వేన [illegible] మాహ॥ తేనేతి॥ అనన్తేత్యాది [illegible] పరిచ్ఛేదః. ఇదం స్వరూపస్యైవ [illegible] స్వభావప్రకర్షః [illegible] పరిచ్ఛేదవిలక్షణః. సగుణ [illegible] స్వభావప్రకర్షేతి॥ సాతిశయేతి॥ స్వ [illegible] త్వాత్, గుణానాం [illegible] ॥ పూర్వపద [illegible] పరస్పరవిశేషణ [illegible] వ్యావృత్తిః సిద్ధా [illegible] విశేషణానామితి॥ సత్యాదివాక్యార్థం [illegible] ఇతి॥ స్వరూప [illegible] సాధారణాకారః. వస్తు [illegible] అస్య [illegible] శయస్య [illegible] సర్వజ్ఞ [illegible] వాక్య [illegible] ఇత్యర్థః. [illegible] సత్యజ్ఞానానన్త [illegible] జన్మాద్యవతీ. అధిక [illegible] అత ఇతి॥ అతః [illegible] నిరవద్యేతి॥ [illegible] అనన్తపదయోగి [illegible] మితి సూత్రకృద [illegible] ప్రాయ ఇతి భావః. సర్వజ్ఞత్వాదికం కారణత్వసిద్ధమ్.

అన్యసూత్రద్వయస్య పరపక్షసంగ్రహమాహ॥ యే త్వితి॥ కథమిత్యత్రా

ణా స్యా, జన్మాద్యస్య యత ఇత్యసంగతం స్యాత్. నిరతిశయబృహత్వాత్ బృంహణాంచ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్. తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారి సాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణమ్. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. భ్రమమూలమజ్ఞానం, అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే. ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్. తుచ్ఛతైవ స్యాత్.

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్, తద్ధి న వాక్యప్రతిపాద్యమ్, అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశ

వ॥ నిరతిశయేతి॥ బృహతి బృంహయతి బృహత్వాద్బృంహణత్వాచ్చేతి శ్రుతిస్మృతీ అభిప్రేతే. ఉత్తరసూత్రాణామపి తథాత్వమాహ॥ ఏవమితి॥ తర్కశ్చేతి॥ తర్కశబ్దోనుమానపరోనుగ్రాహకన్యాయపరో వా. పరపక్షేపి నిర్విశేషత్వాసిద్ధిమాహ॥ జగదితి॥ స్వోత్ప్రేక్షాపక్షే మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయశ్రుతీనాం, నిష్పరన్త్రయథాకటకముకుటేత్యాదిస్మృతీనాం, జన్మాదిపరిణామార్థత్వాత్ సూత్రాణాంచ, వివర్తాననుగుణత్వాదితి భావః. నిర్విశేషాసిద్ధిముపపాదయతి॥ భ్రమేతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ సాక్షిత్వమిత్యాది॥ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః. ధర్మిస్వరూపమ్.—

అథావాన్తరసంగతిమాహ॥ జగజ్జన్మాదీతి॥ వాక్యేతి॥ సామాన్యేన శబ్దవేద్యత్వే సిద్ధేపి శబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వాసిద్ధిరితి భావః. నిమిత్తస్య మితి తదనురూప సోపాదానత్వవిధినా శాస్త్రయోన్యర్థ్యానుమానం నిరస్యతీతి చేత్, నిమిత్తమనుపదత ఆగమస్య ప్రాపకానుమానసాపేక్షత్వేన తద్విరుద్ధోపాదానతాప్రతిపాదనాసంభవాత్. న చాగమవిరోధేనానుమిత్యనుదయః. తర్కరూపధర్మిగ్రాహకానుమానస్య తద్ధేతోపాదానత్వావిభక్తానిధాయాగమోపజీవ్యత్వేన బలీయస్త్వాత్. ఆగమోపజీవినోప్యనుమానస్య

భాష్యమ్

శాస్త్రయోనిత్వాత్.

శాస్త్రం యస్య యోనిః, కారణం ప్రమాణం, తచ్ఛాస్త్రయోని. తస్య భావ శ్శాస్త్రయోనిత్వమ్. తస్మాత్. బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య, తద్యోనిత్వం బ్రహ్మణః. అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణ శ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మ యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాది వాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః.

ననుశాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో న సంభవతి. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః. అప్రాప్తే తు శాస్త్రమర్థవత్.

కింతర్హి తత్ర ప్రమాణమ్? న తావత్ ప్రత్యక్షమ్. తద్ధి ద్వివిధమ్, ఇన్ద్రియసంభవం యోగసంభవం చేతి. ఇన్ద్రియసంభవం చ బాహ్యసంభవ మాన్తర సంభవం చేతి ద్విధా. బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసంనికర్షయోగ్యస్వవిషయ బోధజననానీతి న సర్వార్థ సాక్షాత్కారతన్ని

ర్మాణ సమర్థ... అనుమానత్వేన ప్రమాణాన్తరేణ విరుద్ధస్యార్థస్య... యథా... ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య... అతో... వాదాన్తరాణి శాస్త్రైకయోగ్య పరిహారాయారమ్భః. నచానుమానోక్తిరా గమానుగ్రాహకతయేత్యుక్తమ్. అనుమానస్య సిద్ధాన్తపరత్వేన, తత్సిద్ధాన్త ప్రతికూలమానత్వసిద్ధిరిత్యభ్యుపగమాత్. అతోఽధికరణమా రమ్భణీయమ్.

సూత్రముపాదత్తే॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥ వ్యాచష్టే॥ శాస్త్రమితి॥ కారణశబ్దో నోత్పత్తిహేతుమాత్రపర ఇత్యభిప్రాయేణాహ॥ ప్రమాణమితి। కారణపర్యాయ శబ్దస్యాత్ర మానవాచిత్వ మిత్యర్థః॥ బ్రహ్మజ్ఞానేతి॥ పక్షస్య స స్యసాధ్యస్వయం ... సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాపరిహారాయ న్యాయ్య మాహ॥ అత్యన్తేతి॥ స్వరూపస్య లిఙ్గస్య చేన్ద్రియసంబన్ధాభావోఽత్యన్తా తీన్ద్రియత్వం నాత్రేతి. ఇతరావిషయత్వం విషయతయేతి నసాధ్యావిశిష్టత్వ మిత్యర్థః॥ పూర్వసూత్రసాధ్యమేవ శాస్త్రైకసాధ్యత్వమిత్యభిప్రాయః॥

పూర్వపక్షం చోదయతి॥ నన్వితి॥ మానాన్తరవేద్యత్వే కథం శాస్త్రవేద్య త్వమిత్యత్రాహ॥ అప్రాప్తే ఇతి॥ ... జ్ఞాతార్థజ్ఞాపకత్వేన ... బోధ నానుపపత్తిస్తత్ర ...

సిద్ధాన్త్యేకదేశీ చోదయతి॥ కింతర్హీతి॥ సన్నికర్షయోగ్యేతి॥ విద్య మానత్వాన్ ... సన్నికర్షాసిద్ధేః। యోగ్యత్వం స్వభావసన్నికర్షః॥ స్వత్వ

ర్థసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యాన్తరమ్. అన్తః సుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యమ్. భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేఽపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా. తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. తథా సతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా. అతీన్ద్రియేషు వస్తుషు విశేషతో దృష్టస్యావధారణవిరహాన్న విశేషతో దృష్టమ్. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతో దృష్టమపి న లిఙ్గముపలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణసమ్ప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తమ్. అచేతనారబ్ధత్వం జగతస్త్వేకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తమ్. సర్వం హి ఘటాదికార్యం తదుపాదానోపకరణసమ్ప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీరమేకచేతనాధీనం చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వమ్. ఉచ్యతే. కిమిదమేకచేతనాధీనత్వమ్. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితికత్వమ్. దృష్టాన్తో హి సాధ్యవికలః స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీరమేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి. తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేతనానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కించ శరీరావయవినస్సావయవ

స చతుర్ణాం కం ప్రతి శబ్దాద్యభావాత్ ।। నాపీత్యాది ।। అనుభూతానధికవిషయత్వే దూషణమాహ ।। భావనేతి ।। అధికవిషయత్వం దూషయతి ।। తదతిరిక్తేతి ।। కారణమిన్ద్రియసంబన్ధః. తత్సద్భావే మానాభావాత్ ।। తథేతి ।। నాపీతి ।। స్పష్టమ్. సిద్ధాన్త్యేకదేశినం మీమాంసకం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ నోదయతి ।। నను చేతి ।। సంప్రదానం ఫలం. ప్రయోజనం వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వే తాత్పర్యమాహ ।। అచేతనేతి ।। ఉభయత్ర దృష్టాన్తమాహ ।। సర్వం హీతి ।। ప్రథమహేత్వసిద్ధిం పరిహరతి ।। సావయవేతి ।। పూర్వపక్ష్యేకదేశినం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి ।। ఉచ్యత ఇత్యాదినా ।। కిన్తావత్. తదాయత్తత్వముత్పత్తిస్థిత్యోః ప్రవృత్తౌ వా, ఉత్పత్తిస్థిత్యోస్తదధీనత్వేఽపి మతే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వమితి సిద్ధాన్త్యేకదేశిన ఏవ దూషణముక్తమ్. స్థితిం పృథగ్దూషయతి ।। కించేతి ।। ప్రా

సమవేతతారూపాస్థితి రవయవసంశ్లేషవిశ్లేషవ్యతిరేకేణ నచేత
నమపేక్షతే. ప్రాణనలక్షణాతు స్థితిః పక్షత్వాభిమతే క్షితిజలధి
మహీధరాదౌ నసమ్భవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం
నోపలభామహే. తదాయత్త ప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితిచేత్, అ
నేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలా మహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. చే
తనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ, ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీ
వానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః. నచ జీవానాము
పాదానాద్యనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వాసమ్భవః సర్వేషామేవ చే
తనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణసాక్షాత్కారసా
మర్థ్యాత్. యత్తేదానీం పృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్య
న్తే. ఉపకరణభూతయాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృ
ష్టసాక్షాత్కారాభావేపి చేతనానాం నకర్తృత్వానుపపత్తిః. త
త్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిమతాం సాక్షా
త్కారస్య హి కార్యారమ్భోపయోగః. శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రమేవోపయు
జ్యతే. న సాక్షాత్కారః. నహి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూ
తదణ్డచక్రాదివర్తిశక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్య
మారభన్తే. ఇహాతు చేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశే
షాణాం కార్యారమ్భో నానుపపన్నః. కించ యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదా
నాదివిజ్ఞానం చ, తదేవ తదభిజ్ఞకర్తృకం స్పష్టమ్. మహీమహీధర
మహార్ణవాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానం చేతి న చేతనక
ర్తృకమ్. అతో ఘటమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియశక్యోపాదానాది
విజ్ఞానవస్తుగతమేవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసా

జనం పఞ్చవృత్తిప్రాణవత్త్వమ్॥ తదాయత్తేతి॥ వ్యభిచారః. అచేతనారబ్ధత్వ
హేతోరిత్యర్థః. కార్యత్వహేతోస్సిద్ధసాధ్యమాహ॥ చేతనేతి॥ కించేతి॥ స్ఫుట
మ్. కార్యత్వహేతోస్సోపాధికత్వమాహ॥ కించేతి॥ మహీత్యాదినా సాధనా
వ్యాపకత్వం, అతశ్చాదినా సాధ్య సమవ్యాప్తిశ్చోక్తా. నైయాయికాభిమతక
ర్తృత్వ వ్యావృత్త్యర్థం బుద్ధిమత్కర్తృశబ్దః. సకర్తృకత్వ సాధకస్య సోపా
ధికత్వ కథనాత్సావయవత్వస్యాపి తత్ఫలితమ్. కృతిసాధ్యత్వరూపకార్య

ఘనే ప్రభవతి. కిఞ్చ ఘటాది కార్యమనీశ్వరేణాల్పజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేన నిర్మితం దృష్టమితి తథావిధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్నయం కార్యత్వహేతుస్సిసాధయిషిత పురుష సార్వజ్ఞ్య సర్వైశ్వర్యాది విపరీత సాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతా సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తర గోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణ ప్రతిహతగతయో నివర్తన్తే. ఇహతు సకలేతర ప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని నిఖిలనిర్మాణచతురేఽన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావ నియమా ధర్మాస్సన్త్యపవాదా విశేషేణ ప్రసజ్యన్తే. నివర్తక ప్రమాణాభావాత్ తత్రైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమాదృతే కథమీశ్వరస్సేత్స్యతి.

అత్రాహుః. సావయవత్వాదేవ జగతః కార్యత్వం నప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః. వివాదాధ్యాసితం భూభూధరాది, కార్యం, సావయవత్వాత్, ఘటాదివత్. తథా. వివాదాధ్యాసితమవని జలధిమహీధరాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్, ఘటవత్. తనుభువనాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్, ఘటవదితి. సావయవేషు ద్రవ్యేష్విదమేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకిరూపాన్తరం

త్వే శక్యక్రియత్వాదికం ప్రయోజకమితి. కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వమాహ. కించేతి॥ స్పష్టమ్.

అతస్సిద్ధసాధ్యత్వ సోపాధికత్వ విరుద్ధత్వైస్సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం సాధకపూర్వపక్షిణా దూషయన్తీత్యాహ॥ అత్రాహురితి॥ స్వరూపాసిద్ధిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ సావయవత్వాదితి॥ కథమశక్యత్వమిత్యత్రాహ॥ భవన్తి॥ మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వ మూర్తత్వాభ్యాం చాణునభోవ్యావృత్తిః. నతసిద్ధసాధ్యతా. కార్యత్వం హి కృతిసాధ్యత్వమభిప్రేతమ్. నచ తతస్సకర్తృకత్వ సాధ్యావిశిష్టతా. ఉపాదానాద్యభిజ్ఞసమర్థకర్తృకత్వస్య సాధ్యత్వాత్. ఉపాధిం వ్యుదస్యతి॥ సావయవేష్వితి॥ సావయవత్వమితరహేతుద్వయోపలక్ష

నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతం శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదివిజ్ఞానవత్త్వం చోపలభ్యత ఇతి చేత్, న. కార్యత్వేనానుమతేపి విషయే జ్ఞానశక్తి కార్యానుమేయే ఇత్యన్యతోపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తేన ప్రతిపన్నే ఏవైతేన కశ్చిద్విశేషః. తథాహి- ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగత తన్నిర్మాణశక్తి జ్ఞానః పురుషః దృష్టపూర్వం విచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవన మాలోక్యావయవ సన్నివేశ విశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుః జ్ఞాన శక్తి వైచిత్ర్యమనుమినోతి. అతస్తు భువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సిద్ధ్యత్యేవ. కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోః అచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వాత్మగుణ సర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాస్థేయః. వర్ధకినానధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యపేక్షపరికర సన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్. బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేన తైరవ్యభిచారాభిధానం శ్రోత్రియవేదవేదితానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితమ్. తత ఏవ సుఖాదిభి రవ్యభిచారవచనమపి నిరస్తమేవ. నచ లాఘవేనోభయవాదిసమ్ప్రతిపన్న క్షేత్రజ్ఞానామేవ ఈదృశాధిష్ఠాతృత్వ కల్పనం యుక్తమ్. తేషాం సూక్ష్మవ్యవహితాదిప్రకృష్ట

ణమ్. శఙ్కతే॥ కార్యత్వేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సపక్ష ఇవ పక్షేప్యనుమేయే జ్ఞానశక్తీ ఇత్యర్థః. తద్వివృణోతి॥ తథాహీతి॥ అకర్తుర్నిశ్చక్యక్రియత్వాదేః కముపాధిః, ఉతకర్తుః, ప్రథమే సాధ్యసమవ్యాప్తిః, ద్వితీయే సాధనావ్యాపకత్వమిత్యర్థః. సిద్ధసాధనతాం వ్యుదస్యన్ననుమానాన్తరం చాహ॥ కించేతి॥ ధర్మాధర్మౌ స్వసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ, అచేతనత్వాత్, వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరమ్. అస్య వ్యభిచారం పరిహరతి॥ బీజేతి॥ ఫలకాలకారణసుఖాదౌ తత్కారణే మనసి చ వ్యభిచారం పరిహరతి॥ తత ఏవేతి॥ లాఘవమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ నలాఘవాదశక్తస్య కార్యకరత్వప్రాప్తిర్యుక్తా, ఏకేనయః ఇష్టం యది ప్రసక్తాతిభావః. శక్తిమత్సాక్షాత్కారవానిత్యపి నిగమ మ్. సూక్ష్మవ్యవహితాద్యదర్శనార్హత్వేః. నహి శక్తిమత్తః పరమాణవో జీవసా

ర్థానాశక్తి నిశ్చయాత్. దర్శనానుగుణా హి సర్వత్ర కల్పనా. నచ తత్ర బ్రహ్మవదీశ్వరస్యాశక్తి నిశ్చయోఽస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతో నతత్సిద్ధ్యనుపపత్తిః. సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునా సిద్ధ్యన్స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కార తన్నియమనశక్తి సమ్పన్న ఏవ సిద్ధ్యతి. యత్త్వనైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మివిశేషవిపరీత సాధనత్వముక్తం, తదనుమానవృత్తాన్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనమ్. సపక్షే సమన్వితానాం సర్వేషాం కార్యత్వహేతుభూతానామిత్యాదిధర్మాణాంలిఙ్గత్వప్రాప్తేః.

ఏతదుక్తం భవతి. కేనచిత్ కిఞ్చిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్త్యుపయే కర్తుః స్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానఞ్చాపేక్షతే. నత్వన్యాసామర్థ్యమన్యజ్ఞానఞ్చ హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సమ్బన్ధితయా దర్శనమాత్రేణాకిఞ్చిత్కరస్యార్థాన్తరజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. కిఞ్చ, క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థజ్ఞానాదికం కిం సర్వవిషయం క్రియోపయోగి, ఉత కతిపయవిషయమ్. న తావత్సర్వవిషయమ్. న హి కులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపి న జానాతి. నాపి కతిపయవిషయమ్. సర్వేషు కర్తృషు తత్తదర్థాపేక్షానియమేన సర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గత్వప్రాప్తిరితి న విపరీతసాధనత్వమ్. కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవ దృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠా

ష్ఠాత్రర్థాః. ఈశ్వరే తథానుపపత్తిర్నేత్యాహ॥ న చేతి॥ అవాన్తరాగమానాదీశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ పక్షధర్మతాఫలం జీవాన్యత్వమాహ। సమర్థేతి॥ కర్మకృతత్వే జ్ఞానాదిపరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి తద్వ్యావర్తనాయ స్వాభావికశబ్దః. అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్వితి॥ నా।

సపక్షదృష్టత్వాద్ధేతుత్వం న కల్ప్యమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సత్యేవ థావాపి హేతుత్వం, తదభావాన్నైరర్థక్యః. తదేవ వికల్ప్య దూషయతి॥ కించేతి॥ శరీరం కార్యోపయోగి శక్యతే॥ కులాలాదీనామితి॥ అత ఇత్యాది॥ మనసః

నన్వీశ్వరస్యాశరీరత్వా దనుపపన్నమితి చేత్, న. సంకల్పమాత్రేణైవ పరశరీరగతభూతవేతాళగరళా ద్యపగమవినాశ దర్శనాత్. కథమ శరీరస్య పరశరీరప్రవర్తనరూప సంకల్ప ఇతి చేత్. నశరీరాపేక్షస్సంక ల్పః. శరీరస్య సంకల్ప హేతుత్వా భావాత్. మనఏవహి సంకల్ప హేతుః. తదభ్యుపగతమీశ్వరేఽపి. కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తిమత్త్వస్యాపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్స శరీరస్యైవ, సశరీరస్యైవ సమ నస్కత్వాదితి చేత్. న. మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమే మనసస్స ద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతోఽనేకతన్త్వవయవసంనివేశవిశేషతనుభువ నాది కార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్ర జ్ఞో న ప్రభవతీతి నిఖిలభువననిర్మాణచతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశ క్త్యైశ్వర్యోఽశరీరస్సంకల్పమాత్ర సాధన పరినిష్పన్నానన్తవి స్తారవిచిత్ర రచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽనుమానేనైవ సిధ్యతి.

అతః ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మప్రతిపాదయతి. కిఞ్చ అత్యన్తభిన్నయోరేవ మృద్ద్రవ్యకులా లయోర్నిమిత్తోపాదానత్వదర్శనేన ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్య స్యకార్యత్వానుపపత్త్యా చ నైకమేవ బ్రహ్మకృత్స్నస్య జగతో నిమి త్తముపాదానఞ్చ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః. యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ జన్మాదివా క్యం బోధయత్యేవ. కుతః. శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్ బ్రహ్మణః.

కార్యకరత్వే దేహవత్త్వవ్యాప్తిః ప్రతిబన్ధ్యపరిహారాయ ప్రతిపాదితోఽశరీర ఇత్యాది పదద్వయేన సంకల్పస్య సాపేక్షత్వం మనసి, మహాత సైన్త జనస్యరూపా పరమ్ప ర్యైతుషి, సావయవస్యైవ కార్యారమ్భకత్వం పరమాణో యథార్థగత్వం, తథా నేక వ్యాప్తిర్భఙ్గపరిహారాయోక్తవ్యాప్తిభఙ్గో న్యాయ్యః. లోకసాధనమనస్త్వప్రయు క్తం దేహాపేక్షాయాః కార్యకృత్త్వమితి భావః॥

శాస్త్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్య గగనాదిసృష్టిప్రత్యూహవిషయాధిక్య మా శఙ్క్య తత్ర బాధితవిషయత్వమాహ॥ కిం చేత్యాదినా॥

రాద్ధాన్తమారభతే॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ విశేషవిరోధాద్యపయుక్తం విశ

యదుక్తం సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్, కార్యఞ్చ తదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకం దృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ తదుపాదానోపకరణవేదనవతః కశ్చిదనుమేయ ఇతి. తదయుక్తమ్. మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేప్యేకదైవైకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. నహ్యేకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వమ్. యేనైకదైవైకః కర్తా స్యాత్. పృథగ్భూతేషు కార్యేషు కాలభేద కర్తృభేదదర్శనేన కర్త్రైక్యనియమాదర్శనాత్. నచ క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్రజగన్నిర్మాణశక్త్యసామర్థ్యేన తదతిరిక్తకల్పనాయామనేకకల్పనానుపపత్త్యైకః కర్తా భవితుమర్హతీతి. క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయా చ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాత్యన్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః. నచ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిస్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీమధిరోహతః. అదర్శనాత్. క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ. కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ. అతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్యానైకాన్త్యం, పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య. సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేః బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సా

---

* తదుక్తం గద్యే-

సపక్షత్వే పర్యాయ [illegible] పృథగితి॥ పృథగ్భూతేషు [illegible] త్రైలోక్య వ్యాప్త్యుపలక్షణమిదమ్. నియమాభావాన్నానాత్వ ఇత్యధ్యాహారః. [illegible] త్వ [illegible] ద్వారకం [illegible] స్యాదిత్యర్థః॥ నచేతి॥ [illegible] ఇత్యర్థః॥ [illegible] ఉపచితేత్యాది [illegible] అతిశయితాదృష్ట [illegible] లాఘవమిత్యర్థః॥ యుగపత్సర్వోత్పత్తి [illegible] కర్తృత్వం నచ సంభవతీత్యర్థః॥ నచేతి॥ ఇదానీం [illegible] సంసరదాదిమిత్యర్థః॥ కార్యత్వేనేతి॥ విరోధాభావాత్. వ్యాప్తివిరోధాభావాత్. [illegible] అతఇతి॥ ఏకకర్తృకత్వం సర్వజ్ఞసర్వశక్తి కర్తృకత్వం కర్తృమాత్రం [illegible] సాధ్యమితి వికల్పం కృత్వా ప్రథమేఽనైకాన్త్యముక్తమ్. ద్వితీయం [illegible] పక్షస్యేతి॥ సర్వనిర్మాణచతురస్య [illegible] కల్పాదిప్రారమ్భే [illegible]

ద్ధ్యసిద్ధసాధనతా. సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్యచదేహకస్యసా ధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్, ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వేఽనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ. కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్. అపిచ, సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాదిమూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతావిశేషాస్సత్త్వాదయః తేషాంచకార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం తద్యుక్తపురుషాణాం కరణవికారద్వారేణ. పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ జ్ఞానశక్తివత్కర్తుః కర్మసమ్బన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేఽపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్తస్యాస్సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసమ్బన్ధోఽవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞాప

మిత్యవగమ్యతే. తృతీయం దూషయతి॥ బుద్ధిమదితి॥ వేదాన్తినాం విద్యాద్యర్థకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్సిద్ధసాధ్యతేత్యర్థః. ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ సార్వజ్ఞ్యేతి॥ యుగపదుత్పత్తిలక్షణం క్రమేణోత్పత్తిలక్షణం వేత్యర్థః. అత్రాపి. గోపురాదిషు సపక్షేపి విచిత్రకార్యత్వాదనేకకర్తృకమిత్యనుమానవిరోధః. కుమ్భకార ఇత్యాగమాన్నాథో [illegible] పాదానమ్. కుమ్భరథకారయోరేకకర్తృకత్వే తత్ప్రత్యక్ష[illegible] వాచ్యోర్థః విశేషవిరోధసూచా॥ అపిచేతి॥ సుఖాద్యన్వయః సుఖాదిహేతుత్వావస్థాన్వయః. సత్త్వాదిమూలత్వమ్. సత్త్వాదిగుణకార్యత్వాపాదానకత్వమ్. కే సత్త్వాదయ ఇత్యత్రాహ॥ కార్యేతి॥ కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానపరః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తేషామితి॥ తద్గుణకోపాదానం తద్గుణకకర్త్రాధిష్ఠితమితి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణస్తత్త్వాది శాస్త్రసిద్ధమితి భావః. తనోపి కిమిత్యత్రాహ॥ పురుషస్యేతి॥ సపక్షే సహదృష్టానాం కార్యారమ్భానుపయోగినాం ప్రాప్తిరిత్య తత్పరిహారాయ॥ జ్ఞానశక్తివదితి॥ ముఖాన్తరేణ కర్మసంబన్ధమాహ॥ జ్ఞానశక్తీతి॥ సజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యం కుతః. అవిద్యావశాదిత్యత్రాహ॥ ఇచ్ఛాయాఇతి॥ విషయవిశేషస్సర్గాదిః. ఉక్తదూషణాత్సాధ్యాసిద్ధిముపా॥ అతఇతి॥

సకర్తృకః- న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాతిశయోఽస్తి.

భవన్తి చ ప్రయోగాః. తనుభువనాది క్షేత్రజ్ఞకర్తృకమ్. కార్యత్వాద్ఘటవత్. ఈశ్వరః కర్తా నభవతి- ప్రయోజనశూన్యత్వాత్- ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా నభవతి- అశరీరత్వాత్తద్వదేవ. నచ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః- తత్రాప్యనాదిసూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్- విమతివిషయః కాలోన లోకశూన్యః- కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి-

అపిచ కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. న తావదశరీరః- అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి. మనసో నిత్యత్వేప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్- నాపి సశరీరః- వికల్పాసహత్వాత్- తచ్ఛరీరం కిం నిత్యమ్- ఉతానిత్యమ్- న తావన్నిత్యమ్- సావయవస్య నిత్యత్వే జగతోపి తథాత్వావిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః- నాప్యనిత్యమ్- తద్వ్యతిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతోస్తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితిచేత్, న- అశరీరస్య తదయోగాత్- అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్, న- అనవస్థానాత్- సకింసవ్యాపారో నిర్వ్యాపారో వా- అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః- నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి- ముక్తాత్మవత్- కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్య

ప్రతీతికారణానాహ। భవన్తి చేతి॥ కార్యత్వే క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వం కర్తృత్వే సాపేక్షత్వ సశరీరత్వమ్ అశరీరత్వే చాకర్తృకత్వం చ ప్రసజ్యేత ఇత్యర్థః- ప్రథమమనుమానమాహ- చరమస్య వ్యభిచారమాశఙ్క్యాహ॥ న చేతి॥ అనాదేః ప్రవాహానాదేః- అధిష్ఠానం ప్రథమసంబన్ధశ్చేత్తత్పూర్వ పూర్వవిశిష్టస్యైవేతి న దోషః, ప్రేరణం చేన్నైకాన్త సాపేక్షత్వం హేతుత్వప్రయుక్తం స్వపరనిర్వాహానుయోగితాభావః- మనశ్శరీరం చ స్వపరవిషయ జ్ఞానోత్పత్తౌ యథా హేతుః, తద్వదితి॥ విమతేతి॥ కాలత్వే సలోకత్వ మన్యథా న కాలత్వం స్యాదిత్యర్థః-

ముక్తాన్తరేణ దూషయతి॥ అపి చేతి॥ అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ। మానసానీతి। స్పష్టమ్- తత్తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యేత్యర్థః॥ అనవస్థానాదితి॥ ప్రాగుక్తాశరీరత్వాదిహేతుం చేత్సర్వశక్తస్యాతిభావః. స్పష్టమ్- సకిమితి॥ అశరీరాద్యయోవిద్యమానా ముక్తాత్మ- ఇచ్ఛాదిశేషహేతుత్వం దూషితం- ఇదానీం వ్యాపారమాత్ర హేతుత్వం దూష్యతే॥ కార్యమితి॥ మాత్రేచా

చ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధిరేవ దోషః స్యాత్, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్య హీనతా.

అతో దర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యప రాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వ రః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమ స్తవస్తువిజాతీయం సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వాద్యమిశ్రానవధి కాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీక స్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధ ర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః.

యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యే, మృదాదేర్నిరవయవ ద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చానుపలబ్ధమశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తమ్, త దప్యవిరుద్ధమితి ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ న వియ దశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే.

అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వా త్ యతో వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మప్ర [illegible]మ్.

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ, తథాఽపి ప్రవృ

నత్వాద్ తద్భావాంకర్మణో ర్యా దాసః.

అనుమానదూషణముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అనుత్పాద్య కేవలావిశేష నిర్ణయాయోచరమపదద్వయమ్- ఉక్తదోషవర్గాదిత్యర్థః [illegible]॥ శాస్త్రైకప్రమాణక ఇతి ప్రసఙ్గేనోత్పత్తిరిత్యర్థః [illegible], సర్వదా [illegible] [illegible]భావః॥

మానాన్తరబాధితార్థస్య శాస్త్రైకప్రతిపాదనత్వే [illegible] పరిహరతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥

అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అతః- సార్వజ్ఞ్యాదేః [illegible] త్యర్థః.

అవాన్తరసంగతిమాహ॥ యద్యపీతి॥ [illegible] స్వరూపం [illegible] మ్. [illegible]

త్తినివృత్తిపరత్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ-

తత్తు సమన్వయాత్ - ॥౪॥

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థ స్తుశబ్దః- తత్, శాస్త్రప్రమాణకత్వం, బ్రహ్మణ స్సంభవత్యేవ. కుతః-సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థతయాఽన్వయ స్సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్- ఏవమివ సమస్తోహ్యుపనిషద్వాక్యసముదాయః-యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజత, బ్రహ్మవా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్, ఆత్మావా ఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

౨. న చ వ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం

---

౧ అప్రతిపన్నస్య పురుషార్థత్వాపురుషార్థస్య స్వరూపపర్యాయోగాత్ ప్రతిపత్తి [illegible] విధిత్వేతియం ప్రాప్తమ్. అతః స్వర్థావా [illegible] తృతీయం ప్రాప్తమ్. అజ్ఞాతేవప్రయోజన [illegible] తృతీయం ప్రాప్తమితి శంకతి- సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ ప్రయోజనమ్. తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా శాస్త్రస్య సప్రయోజనత్వం కల్పస్య చ [illegible] [illegible] ప్రమితిం [illegible] ఇత్యర్థః॥

తత్తు సమన్వయాత్ - [illegible] వయితుం శక్యం పరం ప్రశ్నాన్తరస్య॥ ప్రసక్తేతి॥ [illegible] సదమ్- సంభవత్యేవేతి తుశబ్దం [illegible] [illegible] యామవతారయతి॥ కుత ఇతి॥ ఉపరితన [illegible] [illegible] సంగ్రహణాద్యర్థం॥ పురుషేతి॥ [illegible] [illegible] పరమేతి॥ [illegible] [illegible] ఏవమితి॥ ఇవ ఏవార్థః- యత ఇతి [illegible] ప్రపన్నాహ॥ సదేవేతి॥ [illegible] [illegible] ద- భాగవతసత్యామ్- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] సత్యమితి॥ పురుషార్థత్వాయ [illegible] ఆనన్ద ఇతి॥

౨. ఏవం పురుషార్థత్వపరయోగితోర్థః ప్రతిపన్నః, నచేమాపాత ప్రతీతః [illegible]

పదసముదాయానా మఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతా-
శేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణసాగరానవధికాతిశయానన్ద
స్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజ
నవిరహాదన్యపరత్వమ్-స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్ర
మాణానామ్- నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః-ప్రయోజనం
హి ప్రమాణానుగుణమ్-నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయరహితః ప్రయో
జనశూన్యత్వమ్- పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః- తథా, స్వరూపపరేష్వపి
పుత్రస్తే జాతో,నాయం సర్ప, ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూ
పప్రయోజనవత్త్వం దృష్టమ్-

3. అత్రాహ- న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి. ప్ర
వృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్- యద్యపిప్రత్య

తాత్పర్యభూమిరిత్యత్రాహ- నచేతి॥ అఖిలేత్యాది నాకారణబోధకార్థ ఉక్తః.
వ్యుత్పత్తిసిద్ధశక్తౌ నవ్యుత్పత్త్యభావాత్ పుమర్థత్వాప్రతిపాదకత్వాద్ప్యదస్తు-
ప్రవృత్తి నివృత్తిరూపత్వాభావాదితి చేత్తన్నేత్యర్థః- అన్యపరత్వే తాత్పర్యా
భావః-అప్రామాణ్యమిత్యర్థః- కథమిత్యపేక్షాయాం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః
ప్రామాణ్యవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా తన్నివృత్తిః, ఉత ప్రవృత్త్యాద్యన్వయః ప్రా
మాణ్యవ్యాపకపుమర్థత్వవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా పుమర్థనివృత్త్యా ప్రామాణ్యనివృత్తి
రితి వికల్పం మనసా ప్రథమో నిత్యుక్తమ్- తత్ర హేతుమాహ- స్వవిషయేతి॥ నతు ప్రవృ
త్తినివృత్త్యోర్జ్ఞానపర్యవసానమిత్యర్థః- ద్వితీయే తు ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పుమర్థ
వ్యాపకత్వముపేత్య పుమర్థస్య జ్ఞానవ్యాపకత్వం నేత్యాహ- నచేతి॥ చకారో
వ్యాపకద్వయనిషేధసముచ్చయే- యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయో న జ్ఞానవ్యా
పకః, తథా పుమర్థత్వం చేతి- ప్రత్యక్షాదేరివ తథాభావేఽపి ప్రామాణ్యపర్య
వసాయిత్వం మానత్వవ్యాపకమిత్యాశఙ్కాయాం తదుపేత్య ప్రయోజనస్య న
ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వమిత్యాహ- నచేతి॥ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వ
యవిరహిణ ఇతి॥ వాక్యస్యేత్యర్థః- చకారో వ్యాప్యనిషేధద్వయసముచ్చయే-
హేతుమాహ- పురుషేతి॥ ఇదంచతుర్థవిషయమ్- బ్రహ్మణస్తథాత్వప్రతీతిరిత్య
ర్థః- యథా మానత్వం న ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యం తథా పుమర్థత్వం చేతి
భావః- లౌకికసిద్ధపరవాక్యేష్వపి పుమర్థాన్వయం దర్శయతి- తథేతి॥ ఇదంచ
సర్వవిషయమ్-ఏవముక్తరీత్యా ప్రయోజనాన్వయం సంతోషకార్థ ఉక్తః-

3. అథ తాత్పర్యం వక్తుం పూర్వపక్షం వివక్షుః ప్రస్తౌతి॥ అత్రాహేతి॥ అత్ర
తావద్యత్తు-నైత్యాది ప్రతిజ్ఞార్థ ముపపాదయతి॥ ప్రవృత్తీతి॥ ప్రాగుక్తమా
నానాం స్వవిషయ బోధపర్యవసానం మానవిశేషేష్వ పస్థాపయతి యద్యపీతి॥

ద్యాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి; తథాపి శాస్త్రస్య ప్రయోజన పర్యవసాయిత్వమేవ. నహి లోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచ కించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః, శ్రవణం వా, సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్ట ప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధమ్. అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, కలఞ్జం న భక్షయేత్, ఇత్యేవమాదిషు. యత్ర పున స్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః, నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు,హర్ష భయనివృత్తి రూప పురుషార్థాన్వయో దృష్టఇత్యుక్తం; తత్ర కిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః,ఉత తద్జ్ఞానాదితి వివేచనీయమ్.సతోప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తద్జ్ఞానా దితి చేత్. తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థ సిద్ధ్యతీత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమ్.తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తి పరత్వేన జ్ఞానపరత్వేనవా ప్రయోజన పర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.

౨. అత్ర కశ్చిదాహ. వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావ మనుభవన్తి. కథమ్. నిష్ప్రపఞ్చ మద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మవాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి, బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ

నపరమనుపలబ్ధేః, అనుపపత్తేశ్చేత్యాహ॥ నహీతి॥ యత్ర సాధ్యత్వాభావః తావతా సిద్ధత్వేపి పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం సంభవేదిత్యాహ॥ తచ్చేతి॥ సిద్ధపరస్యాపి తత్పర్యవసానం దృష్టమిత్యాశఙ్క్య దూషయితుమనువదతి॥ యత్రపునరితి॥ స్పష్టమ్. తస్మాదిత్యుపసంహారః.

౨. అథజగన్మాయావాదిమారభ్య తదుక్తనిష్ప్రపఞ్చకరణ నియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అత్రకశ్చిదితి॥ కథమ్. కార్యార్థపరస్య సిద్ధ్యమానత్వం కథమిత్యర్థః. విధినా బ్రహ్మణో౽న్వయమిత్యాహ॥ బ్రహ్మణఇతి॥ విషయతయాన్వయమిత్యర్థః॥ ప్రపఞ్చప్రవిలయేతి॥ సిద్ధస్యసాధ్యత్వ మాకారభేదాదితి భావః.

విధివిషయత్వమితి. కోసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూప ప్రపఞ్చ ప్రవిలయో ద్వారేణాద్వితీయజ్ఞానైకరస బ్రహ్మసమ్పాదనో విధిః. నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః, నమతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః. ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశి మాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతా రూపేణ కార్యత్వ మవిరుద్ధమితి.

౫. తదయుక్తమ్. నియోగవాక్యార్థవాదినాం హి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా చ వక్తవ్యాః. తత్ర హి నియోజ్య విశేషణ మనుపాదేయమ్. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణమ్. తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయమ్. బ్రహ్మస్వరూప యాథాత్మ్యమథ వశ్చేన్నియోజ్యవిశేషణం, తర్హి న తన్నిమిత్తమ్. జీవనాదివత్తస్యాసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వే నాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివన్నిత్యతద్విషయానుష్ఠాన ప్రసఙ్గః. నాపి ఫలమ్. నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్. కశ్చాత్ర నియోగవిషయః బ్రహ్మైవేతి చేత్. న. తస్య నిత్యత్వేనాభవ్యరూపత్వాత్, అభావార్థత్వాచ్చ. నిష్ప్రపఞ్చం

కోసావిత్యాకాఙ్క్షాయాం ప్రథమోపాత్తస్య వాక్యస్యార్థమాహ॥ ద్రష్ట్రితి॥ ప్రత్యస్తమితదృగ్దృశ్యభేద నిష్కళఙ్కవస్తువిశేషః. ప్రపఞ్చప్రవిలయో ద్యుక్తం [illegible] ఇతి॥ స్వతఇతి॥

౫. అధికరణ పూర్వపక్షిమాషాం [illegible] ఇత్యాహ॥ తదయుక్తమితి॥ వాక్యార్థత్వాభిమత నియోగాదిః. తత్సర్వం వక్తుం న శక్యమితి భావః. తత్రత్యం- అనుపాదేయమ్- ఉపాదేయం విధేయమ్. తస్మాదన్యత్- స్వతస్సిద్ధం. నిమిత్తత్వే చ తస్య॥ అపవర్గోత్తరకాలభావినో నిమిత్తత్వాత్తదాకార కరణకాలికస్య విషయానుష్ఠాన ప్రసఙ్గ ఇతి భావః. అభవ్యరూపత్వాత్ అసాధ్యరూపత్వాత్. అభావార్థత్వాత్- భావార్థాః కర్మశబ్దాః క్రియారూపత్వాద్ భావార్థత్వం. సాధ్యత్వం ఫలసాధనత్వమితి తదాత్వవర్తికం భావార్థత్వమ్. నిష్ప్రపఞ్చతాకారేణ సాధ్యత్వ [illegible] నిష్ప్రపఞ్చతాయాః॥ అనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్

బ్రహ్మ సాధ్యమితిచేత్. సాధ్యత్వేపి ఫలత్వమేవ. అథావా ర్థత్వాన్న విధివిషయత్వమ్. సాధ్యత్వంచ తస్య- కింబ్రహ్మణః, ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః- నతావ ద్బ్రహ్మణః సిద్ధత్వాత్, అనిత్యత్వ ప్రసక్తేశ్చ. అథప్రపఞ్చనివృత్తేః, నతర్హి బ్రహ్మణఃసాధ్యత్వమ్- ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతిచేత్, న- తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవహి మోక్షః- సచఫలమ్- అస్యాచ నియోగవిషయత్వే నియోగా త్ప్రపఞ్చ నివృత్తిః, ప్రపఞ్చనివృత్తే ర్నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్- అపిచ, కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చో మిథ్యారూపః, సత్యోవా- మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కించిత్ ప్రయోజనమ్- నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞాన ముత్పాదయ తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతిచేత్- తత్తు వాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనమ్. వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగ స్యాసిద్ధిశ్చ - ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః, కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ, ఉత తద్వ్యతిరిక్తః- యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ, నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్య ప్రపఞ్చ సద్భావ ఏవ నసంభవతి- నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ నఘటతే- అథ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తః, తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చ నివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తృచనః ఇ త్యాశ్రయాభావా దసిద్ధిః- ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్త

తి॥ సాధ్యత్వేనేత్యర్థః॥ నతర్హీతి॥ సాధ్యత్వాభావా న్నవిషయత్వమిత్యర్థః॥ అస్యేతి॥ అస్యేతి నియోగః ఫలవిషయయా- ఫలత్వవిషయత్వరూపాకారద్వయాభ్యుపగమ ప్రపఞ్చనివృత్తి ఫలత్వన్నియోగసాధ్య, విషయత్వన్నసాధనమ్. అతో న్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః॥ అపిచేత్యాదినా నియోగదూషణమ్- ప్రవాక్యస్య[illegible] తత్త్వప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యాత్- దూషణాన్తరమాహ॥ వాక్యేతి॥ పూర్వపక్షేద్వితీయం [illegible] దూషయతి॥ ప్రపఞ్చస్యేతి॥ నివర్త్యత్వే సత్యత్వేన నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః॥ తస్యేత్యాదినా ప్రయోక్త్రభావ దూషణం [illegible] సంభవతి॥ ప్రపఞ్చేత్యాది॥ ఫలాభావాత్తు ముక్తేన నియోగోపాసితః- [illegible]

త్వాత్ న నియోగనిష్పాద్య మోక్షాఖ్యం ఫలమ్-కించ, ప్రపఞ్చని వృత్తే ర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృత స్యచ కరణ త్వాయోగాత్, నకరణత్వమ్- కథ మితికర్తవ్య తాఽభా వ ఇతిచేత్. ఇత్థమ్-ఆస్యేతికర్తవ్యతా, భావరూపా, అభావరూపావా- భావరూపాచకరణశరీరనిష్పత్తి తదనుగ్రహకార్యభేదభి న్నా-ఉభయ విధాచనసంభవతి- నహాముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్యప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోపిదృశ్యతఇతి దృష్టాన్తోనసంభవతి- నాపినిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహ స్సంభవతి-అనుగ్రాహకాంశ సద్భావేన కృత్స్న ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణ స్వరూపాసిద్ధేః. బ్రహ్మణో ఒద్వితీయత్వ జ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణశరీరం నిష్పాదయతీతిచేత్, తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్షః సిద్ధఇతి కరణాది నిష్పాద్య మవశిష్యతఇతి పూర్వమే వోక్తమ్- అభావరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః- అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మవిషయో విధి ర్నసంభవతి-

౬. అన్యే ప్యాహుః- యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం నపరినిష్పన్న బ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం, తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిద్ధ్యత్యేవ. కుతః- ధ్యానవిధి సామర్థ్యాత్. ఏవమేవహి సమామనన్తి- ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః, నిదిధ్యాసితవ్యః- యఆత్మా అపహతపాప్మాసో న్వేష్టవ్య స్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః, ఆత్మే

గతేతికర్తవ్యతా దూషయతి॥ కించేత్యాదినా॥ అవఘాతప్రోక్షణవద్దృష్టా దృష్టార్థేతిచవికల్ప్యప్రథమే- దృష్టార్థాభావరూపకరణ శరీరనిష్పాదికాం దూషయతి॥ నహీతి॥ అదృష్టార్థత్వే నివర్త్యాసత్యత్వ ముక్తిప్రైతవ్॥ నాపీతి॥ స్పష్టమ్- కరణాదీత్యాదికబ్బిన్నయోగః- అకార్యకరత్వాన్న కరణమిత్యర్థః- అభావాత్ అప్రామాణికత్వాత్- ఏవకారార్థ దృష్టార్థాభావరూపేతి కర్తవ్యతాయాఅప్యమానత్వం పూర్వం గతమితిగమ్యతే- సమాదిష్టనియోగనిష్పాదకః నప్రపఞ్చనివృత్తిరితి సిద్ధమిత్యనుక్త్వా- ఉపసంహరతి॥ అతఇతి॥ విధిర్నియోగః-

౭. అథ ధ్యాననియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అన్యేప్యాహురితి॥ కో విధిః కింవా సామర్థ్యమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ధీవిశేషణాదినా నిదిధ్యాసన దర్శనశబ్దా-

త్యే వోపాసీత, ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి- అత్ర ధ్యానవిషయో నియోగస్స్వవిషయభూత ధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయ మాక్షిపతి- సచ ధ్యేయస్స్వవాక్య నిర్దిష్ట ఆత్మా- స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేష సమర్పణద్వారేణ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ, దిత్యేవమాదినాం వాక్యానాం ధ్యానవిధి శేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూత ధ్యానకర్తరి తానుప్రవిష్ట బ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్య మస్త్యేవ- అతః పరమే వాద్వితీయం,తత్సత్యంసఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో,నేహ నానాస్తి కించ నేత్యాదిభి బ్రహ్మస్వరూప మేకమేవ సత్యం, తద్వ్యతిరిక్తం సర్వంమిథ్యే త్యవగమ్యతే- ప్రత్యక్షాదిభిర్భేదావలమ్బినాచ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే- భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధేన త్వనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తే రభేదఏవ పరమార్థ ఇతినిశ్చీయతే- తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్త సమస్తావిద్యాకృత వివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే.నచవాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణబ్రహ్మభావ సిద్ధిః- అనుపలబ్ధేః,వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. తథాసతి శ్రవణాది విధాన మనర్థకం స్యాత్.

౭. అథోచ్యేత- రజ్జురేషా నసర్పఇ త్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్యచ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞాన

ఆత్మేతి,ఆత్మానమే వేత్యాభ్యాం స్వరూపతః పరమాత్మతాదాత్మ్య ప్రతిపాదన వాక్యద్వయోపాదానమ్- సామర్థ్య మాహ॥ అత్రేతి॥ ధ్యేయ మాక్షిప్య తత్త్వర్థం బ్రహ్మాత్ర్య త్రాహ॥ సధ్యేయ ఇతి॥ సన్నిధ రీత్యాపేక్షి కారణ వాక్యాదీనామపి విధ్యపేక్షిత మానత్వ మాహ॥ స కిమితి॥ భేదగ్రాహి మానవిరోధ మాశఙ్క్యాహ॥ అత ఇతి॥ విషయకారణాని వక్తవ్య మిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఉపాసనప్రయుక్తా, శమాదిరితికర్తవ్యతేతి స్పష్టమ్- ద్వితీయయోగ్యం పరిహ్రతం తత్సాక్షాత్కారేతి- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదం ప్రత్యక్షవిరోధాభ్యాం మాక్షిపతి॥ నచేత్యాదినా॥

౮. అస్యాకారమాశఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ రజ్జురిత్యాది॥ స్పష్టమ్- విపరీత

బాధ్యతయాత్మకస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తి ర్యుక్తా. న నియోగ న- నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్- స్వర్గాదివత్- మోక్షస్య నిత్యత్వంహి సర్వవాది సంప్రతిపన్నమ్- కించ- ధర్మాధర్మ యోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణ శరీరోత్పాదనద్వారే ణేతి బ్రహ్మాది స్థావరాన్త చతుర్విధ శరీరసంబన్ధరూప సంసారఫల త్వ మవర్జనీయమ్- తస్మా న్నధర్మసాధ్యో మోక్షః- తథాచశ్రుతిః నహవైసశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మో క్షే ధర్మాధర్మసాధ్య ప్రియాప్రియ విరహ శ్రవణాత్ నధర్మసాధ్య మశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే- నచ నియోగవిశేషసాధ్య ఫలవిశేషవ త్ ధ్యాననియోగసాధ్య మశరీరత్వమ్. అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే నా సాధ్యత్వాత్ -యథాహుశ్శ్రుతయః- అశరీరంశరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థి తమ్మహాన్తం విభుమాత్మానంమత్వా ధీరో నశోచతి, అప్రాణోహ్య మనాశ్శుభ్రః అసఙ్గోహ్యయంపురుష ఇత్యాద్యాః- అతోశరీరత్వరూ పో మోక్షో నిత్యఇతి నధర్మసాధ్యః. తథాచశ్రుతిః- అన్యత్రధర్మా దన్య త్రాధర్మా దన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్. అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి- అపిచ, ఉత్పత్తి ప్రాప్తి వికృతి సం స్కృతిరూపేణ చతుర్విధంహి సాధ్యత్వం మోక్షస్య నసంభవతి. నతావ దుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్- నాపిప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేనబ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్- నా పి వికార్యః- దధ్యాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః- సంస్కారోహి దోషాపనయనేనవా గుణాధానేన వా సాధయతి- న తావ ద్దోషాపనయనేన- నిత్యశుద్ధత్వా ద్బ్రహ్మణః- నా ప్యతిశ

ఫలత్వ మాహ॥ కించేతి॥ యథా నియోగసాధ్యత్వాభావః ఫలతి, తథావిధ శ్రుతి మాహ॥ తథాచేతి॥ నహేతి॥ నియోగవిశేష సాధ్య ఫలవిశేషవ త్వాప్రియత్వ త్తస్య పాపక్షపణవ దిత్యర్థః॥ ధర్మాధర్మ ఫలానన్వయ శ్రవణా దశరీర త్వస్య స్వరూపత్వాచ్చ ధర్మాధర్మ సాధ్యత్వాభావ ఉక్తః॥ తత్ర శ్రుతిం దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ కృతాకృతం ప్రారబ్ధపరిసమాప్తమ్- వర్తమానమిత్య ర్థః॥ ముక్తాన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేత్యాదినా॥ సిద్ధస్వరూపేణ పాప వాదర

యాధానేన- అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వే న స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయాః విషయతయా న నిర్ఘర్షణేనాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వమ్. నచ దేహస్థయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే. కిం త్వవిద్యాగృహీత స్తత్సఙ్ఘాతోఽహంకర్తా. తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ. న చాహంకర్త్రేవాత్మా. తత్సాక్షిత్వాత్. తథాచ మన్త్రవర్ణః తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి. ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః, ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసః సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ, స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరగ్ం శుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ, అవిద్యా

స్యాశ్రయపాశ్చ నిరూపణమ్- స్వపరాశ్రయ క్రియాస్వాశ్రయక్రియావిషయత్వం తత్ఫలభాక్త్వ మ్యుక్తమ్- క్రియావిషయత్వాభావేఽపి సంస్కార్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అవిద్యాగృహీతః కల్పితః- తత్సంగతః దేహసంగతః- ఆత్మైవ తత్ఫలభాక్త్వేన సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ తత్సఙ్ఘేతి॥ అహమర్థ ఏవాత్మేత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ యో యస్య సాక్షీ సహి న స ఇత్యర్థః- తయోః అహంకారజ్ఞాత్రాత్మనోః॥ ఆత్మేన్ద్రియేతి॥ ఆత్మా శరీరమ్- దేహాదియుక్తశ్చ న్నహమర్థో దేహాది రహితో నశ్చ న్నాత్మేత్యర్థః- ఇతి ప్ర

విజయవాక్యదీపికా

తత్ర సమన్వయాత్— స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరగ్ం శుద్ధమపాపవిద్ధమ్। కవి ర్మనీషీ పరిభూస్స్వయంభూ ర్యాథాతథ్యతోఽర్థాన్ వ్యదధా చ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః॥— పరగాత్ పరితోవ్యాప్తవాన్- శుక్లమిత్యాదౌ లిఙ్గవ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః. శుక్లః తేజిష్ఠః. కాయాదిరూపావయవరహితః. అతఏవ స్నాయుశూన్యః- శుద్ధః అవిద్యారాగాదిదోషశూన్యః- అపాపవిద్ధశ్చ. కవిః క్రాన్తదర్శీ- మనీషీ- మనీషా ప్రశస్తా వ్యాలోచనరూపజ్ఞానమ్- పరిభూస్సర్వదేశ వ్యాపనశీలః- స్వయంభూః ఉత్పాదకశూన్యః- ఏవంభూతః పరమాత్మా, యాథాతథ్యతః యథాతథమ్- యథాపూర్వమ్, సత్యత్వేనేతి వార్థః- శాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః- చిరకాలస్థాయితయా స్వస్వపదార్థవిషయకాన్ పదార్థాన్, వ్యదధాత్- అకార్షీదిత్యర్థః- ఇదంచ వాక్య మీశావాస్యగతమ్-

గృహీతా దహరాదిరుత్తరాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశు
ద్ధం నిర్వికారం నిష్పాద్యతే. తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన నసాధ్యో
మోక్షః. యద్యేవం, కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్ - మో
క్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథాచ శ్రుతయః. త్వంహి
నః పితా యోఽస్మాక మవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి, శ్రుతం
హ్యేవ మేవ భగవద్దృశేభ్య స్తరతి శోక మాత్మవిదితి, సోఽహం
భగవ శ్శోచామితమ్మా భగవా ఞ్ఛోకస్య పారం తారయతు, త
స్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవా న్స
నత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మా న్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధని
వృత్తి ర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వం
సాభావరూపా నవినశ్యతి. బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి, తమేవం
విదిత్వాతి మృత్యు మేతీత్యాది వచనం మోక్షస్య వేదనానన్తర
భావితాం ప్రతిపాదయ న్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. నచ విధి
క్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేనవా కార్యానుప్రవేశః.
ఉభయకర్మత్వ ప్రతిషేధాత్ - అన్యదేవ తద్విదితా దథో అవిదితా
దపి, యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి, తదేవ బ్రహ్మ

తిపన్నాకారమనువదన్ ధర్మాన్తసాధ్యత్వం నిగమయతి॥ అవిద్యేతి॥ యదిత్యా
ది॥ స్ఫుటమ్॥ నివృత్తిస్త్వితి॥ నియోగస్య నివృత్తి సాధ్యత్వే నివర్త్యానత్యత్వ
మితిభావః। బ్రహ్మేతి॥ శ్రుతిసాధ్వరస్యం విలమ్బసహ మిత్యర్థః. న, తత్ప్రతి
బోధ విధిశేషతయాహి బ్రహ్మణి సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ విధిశబ్దా ని
వృత్తిపక్షేప్యకరణ జ్ఞానవిశేషవిప్రాద్యతే. విదితాత్ జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్
జ్ఞాతుః. అథవాద్వయమపి శ్రుతిద్వయమ్. యేనేదమితి శ్రుతిశ్చాత్మ సాక్షా
త్త్వప్రకాశకతయా స్వప్రకాశే దీపాదివ త్స్వకాశీయానపేక్షత్వం దర్శయ

అన్యదేవ త ద్విదితా దథో అవిదితాదధి। ఇతి శుశ్రుమ పూర్వేషాం
యేన స్తద్వ్యాచచక్షిరే. యే అస్మాకం పూర్వే గురవః ఉపాదిశన్, తద్బ్రహ్మ
సర్వాత్మనా విదితాదపి విలక్షణమ్, సర్వాత్మనాఽవిదితాదపి విలక్షణమితి తే
షాం వాచం వయం శ్రుతవన్త ఇత్యర్థః.

య ద్వాచాఽనభ్యుదితం యేన వా గభ్యుద్యతే। తదేవ బ్రహ్మ త్వం
విద్ధి నేదం యదిద ముపాసతే. వాగాదిభి ర్యత్ప్రకాశ్యం స్వయం వాగిద్ధి

త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసత ఇతిచ. నచైతావతా శాస్త్ర స్య నిర్విషయత్వమ్. అవిద్యాకల్పిత భేదనివృత్తి పరత్వాచ్ఛాస్త్ర స్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్. అపితు అ విషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయ దవిద్యాకల్పిత జ్ఞాన జ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి. తథాచ శాస్త్రమ్. నదృష్టేర్ద్ర ష్టారం పశ్యే రిత్యేవమాది. నచ జ్ఞానాదేవబన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణా ద్యర్థ్యానర్థక్యమ్. స్వభావప్రవృత్త సకలేతర వికల్పవిముఖీకరణద్వా రేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వా త్తేషామ్. నచ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తి ర్నదృష్టేతి వాచ్యమ్. బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః. అతఏవ నశరీరపాతా దూర్ధ్వ మేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తమ్. నహి మిథ్యారూప సర్పభ యనివృత్తిః రజ్జ్వయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశ మపేక్షతే. యదిశరీరసంబన్ధః పారమార్థికః, తదాహి తద్వినాశాపేక్షా. సతు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వా న్నపారమార్థికః. యస్యతుబన్ధో న నివృత్తః, తస్య జ్ఞానమేవ నజాతమి త్యవగమ్యతే. జ్ఞానకార్యాదర్శనా త్. తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతువా మావా. వాక్యార్థజ్ఞాన సమన న్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి నధ్యానవిధిశేషత్వేన బ్రహ్మణః సిద్ధిః. అపితు సత్యం జ్ఞాన మన న్తం బ్రహ్మ, తత్త్వమసి, అయమాత్మా బ్రహ్మేతి, తత్పరేణైవ

ఇతి. తథాచ శాస్త్రనిర్విషయత్వ మిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ బ్రహ్మవిదితాద్వా వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ స్ఫుటం శాస్త్రవిరోధం పరిహర తి॥ నచేతి॥ స్వభావ ప్రవృత్తేరితి॥ అనాది ప్రవృత్తేరిత్యర్థః. ప్రత్యక్షవిరోధం ప రిహరతి॥ నచేతి॥ తథాచ శరీరసంబన్ధానువృత్తిరిత్యత్రాహ॥ యస్యత్వితి॥ తస్మాది తి॥ శరీరస్థితి ప్రధాన ఇత్యర్థః. దగ్ధపటః పటవ ద్యావదాసేవిహి నివృత్తే త్యేవ, బన్ధశ్చేతద్వదితిభావః. అత ఇత్యుపసంహారః. తత్పరేణ సిద్ధరూపాత్

యః ప్రకాశకం చక్షుః, తదేవ బ్రహ్మేతి జానీహి. యద్వా స్సిద్ధమితి దుండాక గో చరతయా హస్తామలకవ త్సువిదితతరయోపాసకైర్జనైః, తద్బ్రహ్మ నభవ తి. ప్రాకృతజనోపాస్య జగద్విషయాణాం బ్రహ్మత్వస్య. ఇదంచవాక్యం తలవ కారోపనిషద్గతమ్.

పదసముదాయేన సిధ్యతీతి

౯ తదయుక్తమ్. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః, తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ నపరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాదావపరోక్ష సర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్ష సర్పవిపరీత జ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తి దర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్యతు భయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథాహి. రజ్జు సర్పదర్శనభయాత్ పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జు రేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాన్నివర్తతే. నచ శబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తమ్. తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవ హ్యపరోక్ష సాధనాని. న చాస్యానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమననాదిధ్యానవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పుంసస్య వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి. నివృత్తప్రతిబన్ధే తస్మిన్నేవ పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్. నచ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా. ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయధ్యానం, ధ్యానే ని

యాశ్రవ్యాపరేణ.

౯ అథ ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ మిథ్యాహి ధీబాధ్య ఇత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సర్పవిపరీతజ్ఞానం రజ్జుజ్ఞానమ్. తస్యాప్తవచనైక [illegible] యస్య మిత్యత్రాహ॥ ఆప్తేతి॥ అపరోక్షధియైవ నివృత్తిరస్తు, సా చ శబ్దజన్యేత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ వివక్షిత పురుష విశేషస్య సాక్షిత్వ్యత్రాహ॥ నచేతి॥ స్వవిషయశబ్దేన స్వజన్యజ్ఞానముచ్యతే. శబ్దః పరోక్షజ్ఞానమేవ జనయతి, తన్నాతిక్రామతీత్యర్థః. దశమస్త్వమసీతి వచనం గృహీత్వా దశమోఽహమితి నిర్ధారితాహమితి న త్వపరోక్షధీః సాప్యసౌ. సు [illegible] మితిన దాపరోక్ష్యేపి ఘటోయమితి వాక్యవదపరోక్షధీ సామగ్రీజనకత్వేనాపరోక్ష్య హేతుత్వమితి భావః. ధ్యానస్య వాక్యార్థధీ హేతుతాం దూషయతి॥ నచేతి॥ విషయభేదేన పరిహారమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ ధ్యానస్య వాక్యా

ర్వృత్తైవాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్న విషయత్వమ్. తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా నస్యాత్. న హ్యన్యధ్యాన మన్యస్మిఖ్య ముత్పాదయతి. జ్ఞానకార్య స్మృతిసంత తిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞాన పూర్వకత్వ మవర్జనీయమ్ ధ్యేయవస్త్వవిషయ జ్ఞానస్య హేతుత్వాసంభవాత్. నచ ధ్యాన మూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం, నివర్తకజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివా క్యజన్య మితియుక్తమ్. ధ్యానమూల మిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞా నం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య జ్ఞానే నైకవిషయం, భిన్నవిషయం వా. ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్. భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదాస్య ఖ్యాపాద నాసంభవః. కించ. ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రా ద్యనేకప్రపఞ్చాపేక్షత్వా న్నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మైకత్వ విషయ వా క్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణ నోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞా నమాత్రా దవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమననిదిధ్యాసనవిధీనా మానర్థక్యమేవ. యతో వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానాసంభవా ద్వాక్యా ర్థజ్ఞానే నావిద్యానివర్తతే, తతిపవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారి తా. నాపేయం జీవన్ముక్తిః సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతిచేత్. మా తామే వన్ధ్యేతివ దసఙ్గతాగ్రం వచః యతస్సశరీరత్వం బన్ధః, అశరీరత్వ మేవ మోక్ష ఇతి త్వయైవ శ్రుతిభి రుపపాదితమ్. అథస శరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్ర త్యయః, తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరితి. న. మిథ్యేతి ప్రత్యయేన స శరీరత్వం నివృత్తంచేత్, కథం సశరీరస్య ముక్తిః. జీవతోపి ముక్తి స్సశరీరత్వ మిథ్యాప్రతిభాస నివృత్తి రేవేతి కోయం జీవన్ముక్తిరితి

భా తస్య హేతు రిత్థ మిత్యత్రాహ॥ జ్ఞానకార్యేతి॥ ధ్యాన వాక్యార్థజ్ఞానయో స్సామగ్రీభేదా దన్యోన్యాశ్రయ పరిహార మాశఙ్క్యాహ॥ ధ్యానేతి॥ వాక్యభే దేన సామగ్రీభేద మాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ నన్వదృష్ట మదృష్ట ద్వారేణేతి॥ అదృష్ట ద్వారేణ నిష్ప్రపఞ్చ సత్యత్వ మితి భావః. నన్వదృష్టమ్. నాపేయమ్. మన్నతామా. ద్వ్యాహేతి పరిహారాయ వాక్యాన్తరం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ కిం సశరీరత్వ ప్రతిభాస ని వృత్తి ర్జీవన్ముక్తిః, ఉత తస్మిన్ సత్యత్వ ప్రతిభాస నివృత్తిరితి వికల్పం మత్వా ప్రథమం దూషయతి॥ మిథ్యేతి॥ ద్వితీయం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ దూషయతి

విశేషః- అథ సశరీరత్వ ప్రతిభాసో బాధితోపి యస్య ద్విచన్ద్ర
జ్ఞానవ దనువర్తతే, స జీవన్ముక్త ఇతిచేత్- న. బ్రహ్మావ్యతిరిక్త
సకలవస్తు విషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య- కారణభూతావిద్యాకార్య
దోష స్యశరీరత్వ ప్రతిభాసేన సహ తేనైవ బాధితఇతి బాధ
తానువృత్తి ర్నశక్యతే వక్తుమ్. ద్విచన్ద్రాదౌ తు తత్ప్రతిభాస హే
తుభూత దోషస్య బాధకజ్ఞానభూత చన్ద్రైకత్వజ్ఞా నావిషయత్వే
నాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభా సానువృత్తి ర్యుక్తా- కించ, తస్య
తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి సద్వి
ద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్ర మపేక్షతే మోక్షఇతి వదన్తీయం
శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి- సైషా జీవన్ముక్తి రాపస్తమ్బేనాపి
నిరస్తా- వేదా నిమం లోకమముంచ పరిత్య జ్యాత్మాన మన్విచ్ఛేత్
బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రై ర్విప్రతిషిద్ధమ్। బుద్ధేచేత్ క్షేమ
ప్రాపణ మిహైవ నదుఃఖ ముపలభేత, ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాత మి
తి. అనేన జ్ఞానమాత్రా న్మోక్షశ్చ నిరస్తః- అత స్సకలభేదనివృత్తి
రూపా ముక్తి ర్జీవతో నసంభవతి- తస్మా ద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మ
పరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః- నచ నియోగసాధ్యత్వే మోక్ష
స్యానిత్యత్వ ప్రసక్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తి మాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్-
కించ న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే- కింతు నిష్ప్రప
ఞ్చజ్ఞానైకరస బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానేన- నియోగస్తు తదాపరో
క్ష్యజ్ఞానంజనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తి హేతుత్వ మితి
చేత్ కథంవా భవతోఽనభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనో

౧॥ నను॥ ద్విచన్ద్రాదా బాధితానువృత్తి ర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ద్విచన్ద్ర
౨॥ బాధకధియో బాధకస్య మిథ్యాత్వేనాపి విరుద్ధధర్మ విషయతయా సా
మ్య, తదభావా త్తైషమ్య మిత్యర్థః। శ్రుతి స్మృతి విరోధమాహ॥ కించేత్యాది
నా॥ విప్రతిషిద్ధం విశేషేణ ప్రతిషిద్ధమ్- బహూనాం బహువచనాన్వయః. పరం వ్యా
ఖ్యాతమ్- పరలోకఫల మిత్యర్థః। ఉదాహృత వచన ఫలిత మాహ॥ అనేనేతి॥
జీవన్ముక్తి వ్యావృత్త ముపసంహరతి॥ అతఇతి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ తస్మాది
తి॥ పరోక్షా త్స్వర్గ్య పరిహారః సాధ్యత్వాదిత్యాహ॥ నచేతి॥ నివర్త్యాత్వ
బన్ధస్య సత్యత్వం స్యా దిత్యాశఙ్క్యాహ॥ కించేతి॥ జ్ఞానసద్వార
క త్వాత్ పరిహారః- స్వమతే శ్రుతిస్వారస్యం దర్శయితుం కథ మిత్యాది

త్పత్తి హేతుత్వమ్ మనోనైర్మల్య ద్వారేణేతి చేత్- మమాపి తథైవ. మమతు నిర్మలేమనసి శాస్త్రేణ జ్ఞాన ముత్పాద్యతే, తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలె జ్ఞానసామగ్రీ వర్తత్యేతిచేత్, ధ్యాననియోగనిర్మలం మనఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కే నావగమ్యత ఇతిచేత్. భవతో వా కర్మభి ర్మనోనిర్మలం భవతి, నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైః కృతకేతర విషయ విముఖస్యైవ శాస్త్రం నివర్తకజ్ఞాన ముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. వివిదిషన్తి యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన శ్రోతవ్యోమన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి శ్శాస్త్రై రితిచేత్- మమాపి శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్, న చక్షుషా గృహ్యతే నాపివాచా, మనసాతు విశుద్ధేన, హృదామనీషా మన సాభిక్లృప్త ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రై ర్ధ్యాననియోగేన మనోనిర్మలం భవతి, నిర్మలంచ మనో బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానం జనయతీ త్యవగమ్యత ఇతి నిరవద్యమ్- నేదం యదిద ముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధ మితిచేత్- నైవమ్. నాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే. అపితు బ్రహ్మణో జగద్వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే- యదిదం జగ దుపాసతే ప్రాణినః, నేదం బ్రహ్మ, తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి, యద్వాచా నభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యత ఇతి వాక్యార్థః- అన్యథా తదేవ బ్రహ్మ త్వంవిద్ధీతి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యంచ స్యాత్- అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూప బన్ధస్య నివృత్తిః.

నా ప్రతిబన్ధ ముక్తన పరిహ్రియతే. స్పష్టమ్. బ్రహ్మవేదత్యాదౌ వాక్యజన్యత్వం న స్వారసికమ్. నచక్షుషేత్యాదౌ విశుద్ధమనోజన్యత్వం స్వరసమ్॥ నేదమిత్యాది॥ [illegible] ఇదమంశ తాత్పర్య మిత్యర్థః. ఇదంతా మగ్రఇత్యాది స్పష్టం [illegible] జగద్వ్యాప్తిత్వేన ప్రసిద్ధ ఇతి భావః. అనభ్యుదిత మిత్యుక్తమ్. [illegible] వాక్య మతి జగద్వైరూప్య పరమితి సిద్ధమ్॥ అన్యథేతి॥ స్వవాక్యవిరోధ ఉక్తః. వాక్యాన్తర విరోధ మాహ॥ ధ్యానవిధేరితి॥ నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౯. యదపికైశ్చిదుక్తమ్- భేదాభేదయోర్విరోధో నవిద్యత ఇతి- తదయుక్తమ్- నహి శీతోష్ణ తమః ప్రకాశాదివ ద్భేదాభేదా వేకస్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే- అథోచ్యేత- సర్వంహి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యమ్- సర్వంచ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే- కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నమ్- కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనాచ భిన్నమ్- ఛాయాతపాదిషు విరోధస్సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాశ్రయత్వరూపశ్చ- కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపినోపలభ్యతే- ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే- యథా మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి- నచైకరూపం కించిదపి వస్తు లోకే దృష్టచరమ్- నచతృణాదేర్జ్వలనాదివదభేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యత ఇతి న వస్తువిరోధః- మృత్సువర్ణ × వాశ్వాద్యాత్మ నావస్థితస్యైవ ఘట మకుటఖణ్డ ముణ్డాద్యాత్మనావస్థానాత్- న చాభిన్నస్య భిన్నస్యచ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చప రప వాకావజ్ఞ తీశ్వరాణాం- ప్రతీతత్వా దైకరూప్యంచేత్ ప్రతీతత్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమ ప్యభ్యుపగమ్యతామ్- న హి విస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తుషూపలభ్యమానేషు ఇయంమృ దయంఘటః ఇదం గోత్వ మియం వ్యక్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి. అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌ రిత్యేవ ప్రత్యేతి- అనువృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కారణ మాకృతిశ్చ, వ్యావృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివిన క్తిచేత్, నైవమ్- ఏవి

---

౯ ధ్యాననిరోధకాది భాస్కరమతం దూషయితు మనువదతి॥ యదపీత్యాదినా॥ ప్రథమం ఖండయతి [illegible] తదయుక్తమిత్యాదినా॥ శీతోష్ణవద విరోధః ప్రతీత్యధీన ఇతిభావః- తత్ర॥ అథేత్యాహ॥ సర్వంచేతి॥ ద్వివిధవిరోధస్థల ద్వైరూప్య మవిరోధోపలబ్ధం చాహ॥ ఛాయేత్యాదినా॥ అధిష్ఠానానుపలబ్ధి మాహ॥ నచేతి॥ తృతీయ విరోధాభావ మాహ॥ నచేతి॥ వ్యక్తిగతా కృతేః కాలగత [illegible] ద్వైరూప్య దార్ఢ్య మిత్యత్రాహ॥ నచాభిన్నస్యేతి॥ ప్రతీతత్వాదు పపాదయతి॥ నహీతి॥ మృదయం ఘటఇ త్యాదేర [illegible] యాసఙ్గ సామానాధికరణ్యం చోక్తమ్- అనువృత్తి వ్యావృత్తిభ్యాం వి వేకం శఙ్కతే॥ అనువృత్తీతి॥ పరిహరతి॥ నైవమితి॥ అనుపలబ్ధిం వివృణోతి॥

ర్తకా తానుపలబ్ధేః. నహిసుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైరిద మనువ ర్తమాన మిదంచ వ్యావర్తమానమితి పురోవస్థితే వస్తున్యాకా రభేద ఉపలభ్యతే. యథాసంప్రతిపన్నైక్యే కార్యే విశేషేచైకత్వబుద్ధి రుపజాయతే, తత్రైవ సకారణె సపామాన్యే చైకత్వబుద్ధి రవిశిష్టో పజాయతె. ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతె. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యో శ్చాత్యన్తభేదో పపాదనం ప్రతీతిపరాహతమ్.— అథోచ్యేత. మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివ ద్దేవోహం మనుష్యోహమితి సామానాధికరణ్యా న్నైక్యప్రతీతె రాత్మశరీర యోరపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్. అత ఇదం భేదాభేదోప పాదనం నిజసదననిహిత హుతవహజ్వాలాలీఢ ఇతి— తదిదమనాక లితభేదాభేదసాధన సామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యావబోధవిల సితమ్. తథాహి. అబాధితఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థంవ్యవస్థాపయ తి. దేవా ద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరై స్సర్వైః ప్రమాణై ర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివ న్నాత్మశరీరయో ర భేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌ రుణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్యన కేనచి త్క్వాపి బాధో దృశ్యతే. తస్మా న్నాతిప్రసఙ్గః. అతఏవ జీవోపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః. అపితుబ్రహ్మాంశత్వేనభిన్నా భిన్నః. తత్రాభేదఏవ స్వాభావికః. భేద స్త్వౌపాధికః. కథ మవగ× మ్యత ఇతిచేత్. తత్త్వమసి, నాన్యోతోస్తి ద్రష్టా, అయ మా

నహీతి॥ ఆకారభేదాంశభేదః. తత్ప్రకారభేద ముపలమ్భ ఇత్యర్థః॥ యథేతి॥ ఏకత్వబుద్ధి రిత్యత్ర నైకత్వానువిద్ధప్రత్యయ ఉక్తః. సమాధీనియమః, ప్రథ మసిద్ధే అభేదధీః, విద్య-విరిక్తాకా రాయుపలబ్ధ్యాత్మా. ఏవం జాతివ్యక్త్యో ర్భేదాభేదా వుక్తౌ. అథ భిన్నానాం తావ దుచ్యతే॥ ఏవమేవేతి॥ అత్యన్తభేదః అభేదాసహభేదః॥ అతేతి॥ దేవత్వా ద్యాకార కాత్మనో దేహః నైక్య ప్ర సక్త ఇతి చోద్యమ్. పరిహారః స్ఫుటః. ఏవం తార్కికాభిమతేషు భేదాభేద ము క్త్వా వైదికేష్వపి త దాహ॥ అత ఏవేతి॥ అంశత్వేన అంశో నానేతి. సూ త్రం స్మారితమ్॥ కథమితి॥ భేదాభేద అభేదస్య స్వతస్త్వంచ కిం మాన మిత్య ర్థః. స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్య దభేదపర వాక్యాన్యాహ॥ తత్త్వమితి॥

తన్న బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మేమే ద్యావా పృథివీ ఇతి ప్రకృత్య బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మైమే కితవా ఉత। స్త్రీపుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యాథర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే అభేద శ్రవణాచ్చ,—నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజా వీశనీశౌ, క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతు రపరోపి దృష్టః, ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః, సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః, స కారణం కరణాధిపాధిపః, తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద, ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః, ఉత్సర్జన్యాతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యు మేతీత్యాదిభిర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయో ర్భేదాభేదా వవశ్యాశ్రయణీయౌ- తత్ర బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి ర్మోక్షదశాయాం జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తి వ్యపదేశాత్, యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదే నేశ్వరదర్శన నిషేధా, చ్చాభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే- నను సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా తదానీమపి భేదః ప్రతీయతే- వక్ష్యతిచ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా దసన్నిహితత్వాచ్చ, భోగమాత్ర సామ్య లిఙ్గాచ్చేతి- నైతదేవమ్- నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతై రాత్మభేద ప్రతిషేధాత్, సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి, సర్వైః కామైః సహ బ్రహ్మాశ్నుతే, సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యర్థం భవతి- అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత- జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యత్ర ముక్తస్య భేదే నావస్థానే సత్యే

జాగ్రత్య తి మాత్ర విజయ మాహ॥ బ్రహ్మైవేతి॥ నానాత్వపదేశం దర్శయతి- నిత్యోనిత్యానా॥ భేద వ్యపాధికర్ణం కథ మిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ స్వరూపాపత్త్యర్థే భేదనిషేధా త్స్వరూపైక్యే॥ సహేతి॥ ఏత చ్ఛ్రుత్యర్థం భోగ్య సాహిత్యపరతయా భోగ్యసాహిత్య పరతయా పరిహరతి॥ నైతదితి॥

శ్వర్యన్యూనతా ప్రసజ్యేత. వక్ష్యతే. అన్యథా సంప ద్యావిర్భావ స్స్వేన శబ్దాత్ ఇత్యాదిభి ర్విరోధాత్. తస్మా దభేదఏవ స్వాభావికః, భేదస్తు జీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం చ బుద్ధీన్ద్రియ దేహాద్యుపాధికృతః. యద్యపి బ్రహ్మనిరవయవం సర్వగతంచ, తథా ప్యాకాశఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా బ్రహ్మణ్యపి భేద స్సంభవత్యేవ. నచ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగా ద్భిన్నాని జీవత్వ మితీతరేతరాశ్రయత్వమ్. ఉపాధేస్సంయోగస్యచ కర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్య చానాదిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి. పూర్వకర్మసంబన్ధా జ్జీవాత్ స్వసంబద్ధ ఏవోపాధి రుత్పద్యతే. తద్యుక్తా త్కర్మ. ఏవం బీజాఙ్కురన్యాయేన కర్మోపాధిసంబన్ధస్యానాదిత్వా న్నదోష ఇతి. అతో జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదఏవ స్వాభావికః. భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః. ఉపాధీనా ముపాధ్యన్తరాభావాత్. తదభ్యుపగమే ఽనవస్థానాచ్చ. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నస్వభావా ఏవోపాధయ ఉత్పద్యన్త ఇతి.

౧౦ అత్రోచ్యతే. అద్వితీయ సచ్చిదానన్ద బ్రహ్మ ధ్యానవిషయ విధిపరం వేదాన్త వాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యై రభేదః ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేద ప్రతీత్యుపపత్తేర్న భేదఏవపరమార్థ ఇత్యుక్తమ్. తత్రాయముక్తమ్. భేదాభేదయో రుభయోరపి ప్రతీతిసిద్ధత్వా న్నవిరోధ ఇతి. తదయుక్తమ్.

సంపన్నమ్. ఇత్థం బ్రహ్మణి ఉపాధి సంబన్ధా జ్జీవేశ్వరవిభాగాభావ మాశఙ్క్య హ యత్యేతి. సమాధి. స్ఫుటమ్. ఉపాధి తత్సంయోగ కర్మణాం ప్రవాహస్యానాదిత్వా దిత్యర్థః. ఏతదుక్త మితి. ఫలితార్థ మాహ. అత ఇతి. ఉపసంహరతి. అతో జీవకర్మేతి.

౧౦ భేదాభేదయో ర్వ్యవస్థాపకానుగుణాదీ మాశఙ్కయతి. అత్రోచ్యత ఇతి. పూర్వం భేదాభేదప్రస్తావ సంగతి స్థాపనా(యా)వా. అద్వితీయేతి. కర్మసంబన్ధ ప్రతీతి మాహ. తత్రేయమితి. భేదాభేదయో రుపాయుక్తన్ పరోక్షం ద్వ. యుక్త

తస్మాదపి తస్యైవ ద్విలక్షణత్వం హి తస్మాత్తస్య భేదః తద్వైపరీత్యం చాభేదః. తయోస్సహభావాత్ తథాభావరూపయోరేకత్రైకం కథమనుపపత్తేః కో విరోధః. కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభేదః, కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేదః, ఇత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్. న. వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధం వదతః కిమేకస్మిన్నాకారే భేదః, అకారాన్తరే చాభేద ఇత్యభిప్రాయః, ఉతాకారద్వయయోగి వస్తుగతావుభావపీతి. పూర్వస్మిన్ కల్పే వ్యక్తిగతో భేదః, జాతిగతశ్చాభేద ఇతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితి ద్వైకమేవ వస్త్వితి చేత్. తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తస్స్యాత్. ఏకస్మింశ్చ విలక్షణత్వ తద్విపర్యయౌ విరుద్ధావిత్యుక్తమ్. ద్వితీయే తు కల్పే అన్యోన్యవిలక్షణమాకారద్వయమప్రతిపన్నం చ తదాశ్రయభూతం వస్త్వితి తృతీయాభ్యుపగమే ప్రత్యేకమన్యోన్యవైలక్షణ్యమేవోపపాదితం స్యాత్. న పునరభేదః. ఆకారద్వయ నిరూహ్యాహానా విరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వమితి చేత్. స్వస్మాద్విలక్షణం స్వాశ్రయమాకారద్వయం స్వస్మిన్విరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణం తు కథంతరామ్. ఆకారద్వయ తద్వతోశ్చ ద్వ్యాత్మకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయానవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిపన్నైక్య వ్యక్తిప్రతీతివత్ సామాన్యేపి వస్త్వైకరూపా ప్రతీతిరుపజాయతే. ఇదమిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ సర్వప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః. ప్రకార్యంశో

తస్మాదితి॥ ఆకారభేదాదవిరోధముపపదతి॥ కారణేతి॥ వికల్ప్య దూషయతి॥ నేతి॥ ప్రథమే జాతివ్యక్త్యోః కిం భేదః, ఉతాభేదః, ఉత భేదాభేద ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి॥ వ్యక్తీతి॥ ద్వితీయమాశఙ్క్య దూషయతి॥ జాతీతి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ద్వితీయేత్వితి॥ అత్ర చ వికల్పత్రయమభిప్రేతమ్. తృతీయవస్తునో ప్రతిపన్నత్వ దూషణం వైలక్షణ్యమేవేతి. అన్యథా త్రిత్వభావాదితి భావః॥ ఆకారద్వయమితి॥ న హ్యాగ్నేర్వైలక్షణ్యాద్ద్వైత్యైక్యోక్తౌ ఋత్వావిరోధనిర్వాహక ఇత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి॥ అవిలక్షణమితి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఆకారేతి॥ నహి దృష్టమనుపపన్నం నామ త్యత్రాహ॥ న చేతి॥ స్పష్టమ్. అనేన ప్రథమపక్షే అభేదధీస్సి

వ్యక్తిరితి నైకాకారతా ప్రతీతిః. అతఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం నసంభవతి. తస్మా దభేద ప్రత్యయస్యానన్యథాసిద్ధ శాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూల ఏవ భేదప్రత్యయః. నన్వేవం బ్రహ్మణ ఏవాజ్ఞత్వం, తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః, ప్రాదుష్యుః. తతశ్చ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్, ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. నైవమ్. అజ్ఞానాది దోషాణా మపరమార్థత్వాత్. భవత సూపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తర మనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యే వోపాధిసంసర్గస్తత్కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థత ఏవ భవేయుః. నహి బ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానా ఉపాధయస్తచ్ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే. అపితు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి. యది మన్యేత, ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మ జీవః, స చాణుపరిమాణః, అణుత్వం చావచ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్, స చావచ్ఛేదోఽనాదిః, ఏవ ముపాధ్యుపహితేంశే సమ్బధ్యమానా దోషా అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి నసమ్బధ్యన్త ఇతి. అయం ప్రష్టవ్యః. కి ముపాధినా చ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః, ఉతాచ్ఛిన్న ఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః, ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపమ్, అథోపాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరమ్, అథోపాధిరేవేతి. అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో నకల్పతే. ఆదిమత్త్వం చ జీవస్య స్యాత్. ఏకస్యసతో ద్వైధీకరణం హి చ్ఛేదనమ్. ద్వితీయేతు కల్పే బ్రహ్మణ ఏవ ప్రదేశవిశేషే ఉపాధిసంబన్ధాదౌపాధికాస్సర్వే దోషాస్తస్యైవ స్యుః. ఉపాధౌ గచ్ఛత్యుపాధినాస్వసంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగా దనుక్షణ ముపాధిసంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశభేదాత్ క్షణేక్షణే బన్ధమో

గస్తు. తాత్పర్యాన్తర నిరాసః ప్రాగుక్తానుసన్ధేయః. ఉక్త ముపటీ వ్యాఖ్యా॥ అత ఏవేతి॥ స్పష్టమ్. నిరవయవత్వా దచ్ఛేద్యమ్. ఛిత్వా, ఖణ్డయిత్వా. భిత్త్వా ప్రదేశభేదేన. యదీత్యాది స్పష్టమ్. జీవకర్తృణా రుపాధి జీవభావయో ర్వ్యాప్యాన్యాశ్రయ పరిహారాయానాదిశబ్దః. ॥అథేత్యాది॥ చతుర్థపక్షేపా

త్వా ఏవ స్యాతామ్. ఆకర్షణే వాభిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణ ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంశస్య వ్యాపిన ఆకర్షణం న సమ్భవతీ తిచేత్. తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతి పూర్వోక్త ఏవ దోష స్స్యాత్. అచ్ఛిన్న బ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధి సంసర్గే సర్వేషాం చ జీవానాం బ్రహ్మణ ప్రదేశత్వైకత్వేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానే చైకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతిసన్ధానం న స్యాత్. తృతీయేతు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేన జీవత్వాపాతాత్ తదతిరిక్తానుపహిత బ్రహ్మసిద్ధి స్స్యాత్; సర్వేషు చ దేహేష్వేక ఏవ జీవస్స్యాత్. తురీయేతు కల్పే బ్రహ్మణో౽న్య ఏవ జీవ ఇతి జీవభేద స్యోపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. చరమే చార్వాకపక్ష ఏవ పరిగృహీత స్స్యాత్. తస్మా దభేదశాస్త్రబలేన కృత్స్నస్య భేదస్యావిద్యామూలత్వమే వాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరతయైవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేపి ధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్య ముపపన్నమితి-

౧౧ తదప్యయుక్తమ్. ధ్యానవిధిశేషత్వేపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాయోగాత్. ఏతదుక్తం భవతి. బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యానవిధ్యైకవాక్యతా మాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే, ఉత స్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపే తాత్పర్యం న సమ్భవతి. భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహాదనవబోధకత్వమేవ. నచ వాచ్యం, ధ్యానం నామ స్మృతిసన్తతిరూపం,

తస్య గత్యభావాచ్ఛక్తేః. స్పష్టమ్. ॥తృతీయేత్వితి॥ జీవేశ్వరభేదో జీవానాం మిథో భేదశ్చ నస్యాతా మిత్యర్థః. స్పష్టం. భేదాభేదదూషణ ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౧౧ ధ్యానవిధిశేషత్వం మీమాంసకా ధికరణపూర్వపక్షే దూషయతి॥ తదప్యయుక్త మిత్యాదినా॥ నపరం నిష్ప్రపఞ్చీకరణవాద ఏవేత్య పిశబ్దార్థః. విధిశేషత్వే కథం ప్రామాణ్యాయోగః. స్వాతన్త్ర్యేణవా ప్రామాణ్యం న స్యా దిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ నచేత్యాది॥ ఏకవాక్యతాం మహావాక్యైకత్వం ప్రాప్

తచ్చ స్వస్వరూపైకనిరూపణీయమితి ధ్యానవిధేః స్వేతరవ్యవిశేషాకా
ఙ్క్షాయామ్, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా, బ్రహ్మ సర్వానుభూః
సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూపతద్విశేషాదీని స
మర్పయన్ని, తేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావే ప్రమాణమితి
ధ్యానవిధేః స్వేతరవ్యవిశేషాపేక్షత్వేపి వాచా బ్రహ్మేత్యాది దృష్టి
విధివదనత్యైనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యానసిద్ధ్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వా
నపేక్షణాత్.

౧౨. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధుర
త్వాత్, ధ్యానవిధిశేషత్వేపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవ
సానాత్, స్వాతన్త్ర్యేపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రే
ణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేః, స్వపరనిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచ
రత్వాభావాత్ బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీ
తి ప్రాప్తమ్.

౧౩. తత్ర ప్రతిపద్యతే (తత్తు సమన్వయాదితి.) సమన్వయః స
మ్యగన్వయః పురుషార్థతయాఽన్వయ ఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థ
భూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయత
యాన్వయాత్. తత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః.

౧౪. నిరస్తనిఖిలదోష నిరతిశయానన్ద స్వరూపతయా పర

సవిశేషస్య విషయతాసిద్ధ్యర్థాదస్తు, నఫలతయేతి, న ప్రథమసూత్ర విరో
ధః. అన్యత్ స్ఫుటమ్.

౧౨ సార్థసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧౩ తత్రేతి॥ ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి. సమన్వయశబ్దం విస్తరేణ వ్యాచ
ష్టే॥ సమన్వయ ఇతి॥ అన్వయసమ్యక్త్వమన్వయి సమ్యక్త్వాత్. వాక్యార్థం
రాజయతి॥ పరమేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్.

౧౪ నాయం సర్ప ఇత్యాదివత్ ప్రయోజన పర్యవసానం వదతో మృషా
వాదినో మతే ధ్యానవిధ్యైకవాక్యం మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మణోఽసిద్ధత్వ
మ్యగయుతోషసప్తప్రకారేణ ప్రామాణ్యముపపాద్యతే. తతః ప్రవృత్తిని
వృత్తిపరత్వ విరహేణ పురుషార్థత్వ యాభావా దప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాం
స్వతః స్పృహణీయం సర్వదా సర్వత్ర సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన దుఃఖాసంభిన్న
త్వేన చ బ్రహ్మణః పురుషార్థతా నిష్క్యం ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన
పురుషార్థత్వ వైకల్యం చాభిప్రేత్యాహ॥ నిరస్తేతి॥ రాజకులవాసీ రాజకులస్థ

మహాప్రియం బ్రహ్మబోధయ న్వేదాన్త వాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపర తావిరహాన్న ప్రయోజన పర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య కౌన్తేయకులానుప్రవేశవత్ ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే.

౧౫. ఏత దుక్తం భవతి- అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టనతిరోహిత పరావరతత్త్వ యాథాత్మ్య స్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసుర గన్ధర్వ సిద్ధ విద్యాధర కిన్నర కింపురుష యక్ష రాక్షస పిశాచ మనుజ పశు శకుని సరీసృప వృక్ష గుల్మలతా దూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేద భిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత ధారక పోషక భోగ్యవిశేషాణాంముక్తానాం స్వస్య చావిశేషేణానుభవన మ్య వేద్యస్వరూప గుణవిభవచేష్టితై రనవధికాతిశయానన్దజననం పరంబ్రహ్మాస్తీతి బోధయదేవ వాక్యం ప్రయోజన పర్యవసాయి- ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి.

౧౬. ఏవంభూతం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీతేతి వేదనాది శబ్దై రుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. యథా స్వ వేశ్మని నిధి రస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్సన్

సూత స్తదన్తరఙ్గాః- కౌన్తేయాః త్వన స్వపక్షవిముఖాః ప్రాణ్డవాః.

౧౫ బ్రహ్మణః ప్రథమపురుషార్థత్వాధిక్యం కథం, కథ మానన్దరూపత్వం, కథం ప్రవృత్తినివృత్త్యోః ప్రయోజన మాన్ద్యం, స్వరూపపరవాక్యస్యైవ పురుషార్థ పర్యవసానం కుతః ప్రాప్తం, తదా కథం ధ్యానాదివిధి సాఫల్య మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అనాదీతి॥ ప్రతిబన్ధకా త్తస్య పురుషార్థత్వాజ్ఞానం, న తు తద్వైకల్యా దిత్యభావః- జీవానాం గణనం వ్యవస్థిత భోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్- స్వరూపేతి సర్వప్రకారైస్సర్వేషామ్- తత్ప్రత్యక్షవిషయజ్ఞానస్య నిరతిశయానుకూలతాపాదకత్వం బ్రహ్మణోఽనుకూలత్వ మిత్యానన్దత్వ మిత్యర్థః॥ ప్రవృత్తీతి॥ సుఖలవసాధనమాత్రత్వా ద్దుఃఖాన్వితత్వాచ్చ పురుషార్థత్వవైకల్య మిత్యర్థః.

౧౬ ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి॥ ఏవంభూతేతి॥ స్వరూపపరాణాం సుఖరూప పరోక్షధీ హేతుతయా పురుషార్థత్వయః, అపరోక్ష్యహేతయః ధ్యానాదిసాఫల్య మిత్యర్థః. నిదర్శయతి॥ యథేతి॥ నిధి రాజకుమార దృష్టాన్తయోః ఉదధి స్వధాన్యా రూపయుగళ భోగ్యత్వం బ్రహ్మణ స్త్వస్తీతి జ్ఞాపనాయ

పశ్చాత్తదుపాదాన ఏవ ప్రయతతే. యథా చ కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతస్స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రః షోడశవర్షస్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్, పితా తే సర్వలోకాధిపతిః గామ్భీర్యౌదార్యవాత్సల్యసౌశీల్యశౌర్యవీర్యపరాక్రమాదిగుణసంపన్నస్త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్, తదానీమేవాహం తావత్ జీవతః పుత్రోఽస్మి పితా చ సర్వసమ్పత్సమృద్ధ ఇతి నిరతిశయహర్షసమన్వితో భవతి. రాజా చ స్వపుత్రం జీవన్తమరోగమతిమనోహరదర్శనం విదితసకలవేద్యం శ్రుత్వాఽవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతి, పశ్చాత్తదుపాదాన ఏవ ప్రయతతే, పశ్చాత్తాభ్యాం సఙ్గచ్ఛేతే చేతి.

౧౩ యత్పునః పరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవన్నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమితి. తదసత్. అర్థసద్భావాభావే

తృప్తస్సన్నితి వాక్యస్య ప్రమథార్థాన్వయో దర్శితః. తద్యథా హిరణ్యనిధిమ్, అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః, భగవతోఽహం పుత్రః పితృవ్యః, మాతా పితా భ్రాతా, [illegible] ఏక ఇత్యాది [illegible] సర్వవిధ భోగ్యత్వ జ్ఞాపనాయ [illegible] రాజత్వం [illegible] పుత్రత్వం భోక్తృం [illegible] సమాధినా విషయ [illegible], భగవత్స్వామిత్వం, తద్జ్ఞానాద్యుపాయానన్వయః, [illegible] ఐశ్వర్యకామ [illegible] స్వాతన్త్ర్యాభిమానా [illegible] వివక్షితా బాలక్రీడేత్యాది పదైః. కేనచిదిత్యాచార్యోక్తాకారః, [illegible] షోడశవర్ష ఇతి భోక్తృత్వం భోగ్యత్వంచ, సర్వకల్యాణ [illegible] గుణజాతం, పితా ఇత్యాదినా భగవత్ప్రాశ్చ సూచితాః. గామ్భీర్యాదయః స్ఫుటాః. దిదృక్షుః సముపాశ్రయణసుఖలాభ ఇతి జ్ఞాపనమ్. రాజా చేతి రాజసాన్ని [illegible] భగవతి సర్వవిధభోగ్యత్వ సద్భావాత్. అ [illegible] విరుద్ధమ్. ప్రాగర్థానుష్ఠానం [illegible] దృష్టాన్త [illegible] ద్వయం [illegible] ధ్యానవిషయ [illegible] సూచితం ప్రయతత ఇత్యనేన సఙ్గచ్ఛత ఇతి॥
౧౩ యదిత్యాది స్ఫుటమ్. [illegible] తదసదితి॥ [illegible] వర్తమాన

నిష్ఫలే జ్ఞాతే వ్యర్థః పురుషార్థాయ న భవతి- బాలాతురాదీనా మప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాద్యుత్పత్తిః. తేషామేవ తస్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యదర్థాభావనిశ్చయో జాయేత, తత స్తదానీమేవ హర్షాదయో నివర్తేరన్- ఔపనిషదేష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వ తాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థ పర్యవసానం న స్యాత్-

౧౮ అతః, యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వాద్యనన్త కల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయతీతి సిద్ధమ్-

తథైవ విప్రలిప్సామూల ప్రవర్తకవాక్యవ ద్విధివాక్యమపి ప్రామాణ్యశూన్యం స్యాత్- అపౌరుషేయత్వాత్ నైతి చేత్ తత్రాపి తుల్యమితి భావః.

౧౮ ప్రకరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ కారణ వాక్యార్థమాహ॥ జగదితి॥ లక్షణవాక్యస్య శోధకార్థ స్థితత్వ మభిప్రేత్యాహ॥ నిరస్తేతి॥ కదాచిదనవాప్తత్వం గన్ధశబ్దోక్తమ్- ప్రత్యయేక మిత్యర్థః॥

విషయవాక్యటీకా

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ (౧।౧।౫), ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్ (౧।౪।౨౩), తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః (౨।౧।౧౫), సంజ్ఞామూర్తిక్ల్ప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ (౨।౪।౨౦), అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః (౪।౧।౧౫), వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ (౪।౨।౧), ఇత్యాదివిషయ వాక్యార్థావగత్యర్థం సర్వవ్యాఖ్యాయతే.

౧ —శ్వేతకేతు హారుణేయ ఆస— హా ప్రసిద్ధ్యర్థః. అరుణపుత్రస్యోద్దాలకస్య పుత్రః శ్వేతకేతునామా బభూవేత్యర్థః.

౨ —తం హ పితోవాచ, శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం, న వై సోమ్యాస్మత్కులీనో ననూచ్య బ్రహ్మబన్ధురివ భవతీతి— ఉద్దాలకః పితా ద్వాదశవర్ష మాత్రవయసం పుత్రం శ్వేతకేతుం ప్రతి హే సోమ్య హే శ్వేతకేతో త్వమితః పరం గురుకులే వసన్నధ్యయనాయ బ్రహ్మచర్యం కురు. అస్మత్కులప్రసూతః కోప్యనధీత్య బ్రహ్మబన్ధురివ న భవతి ఇత్యాహేత్యర్థః. యః స్వయమబ్రాహ్మణః సన్ బ్రాహ్మణాన్ బన్ధుత్వేన వ్యపదిశతి స బ్రహ్మబన్ధురిత్యుచ్యతే.

త్వం తాత్కాలిక ధర్మ బ్రహ్మధావార్థ సాధారణమ్. కాపిత్యస్త్వంతు

౩ —సహ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య, చతుర్వింశతివర్షః సర్వాన్ వేదా నధీత్య మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ— స శ్వేతకేతు ద్వాదశ వర్షస్సన్ గురు ముపేత్య గురుకులే ద్వాదశవర్షా ణ్యుషిత్వా సర్వాన్వేదా నధీత్య ప్రాథమతి రాత్మానం సాఙ్గవేదాధ్యాయినం మన్యమానః పరిపూర్ణ ఇవ తృణీకృతజగత్త్రయః చతుర్వింశతివర్షః ప్రత్యాగతః.

౪ —తంహ పితోవాచ, శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసి— మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసీ తీదం యు క్త స్యాత్మనో స్వకత్వ త్యర్థః.

౫ —ఉత తమాదేశ మప్రాక్ష్య, యేనా శ్రుతం శ్రుతం భవ,త్యమతం మత, మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి—అత్ర వ్యాసార్యాః ఉపక్రమేవాచ దుత త మాదేశ మప్రాక్ష్యఇత్య ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసి తాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకా వాచా ర్యపాదై రుక్తాః ధాన్యాద్యాగ్యేతి దాహల దిశతి రుత తమాదేశ మప్రాక్ష్య ఇ త్య త్రాదిక్ పూర్వ స్యాపదేశం ప్రకటయతి సలౌన ప్రశాస్త్రిం ఘఞన్తః॥ నా తిక్త గ్యపి కర్మణ్యగణి ఘఞపి ప్రత్యయే శాస్త్ర సకర్మ, స్య శాస్య త్వా మోపదేశ తపద ముతత మాదేశవా చోపదేశ్యమ్॥౧॥అత్ర బ్రూమః ప్ర శాస్త్రిం వదతి ఇతి రసా వాక్య ధోనోపదేశం,శాస్త్ర సోతిప్రసిద్ధో నహి ప ర ఇహ చాపేక్షితార్థాప్రసక్తః॥ యుక్తో సాధారణో శాస్త్ర ఘఞగణి కరణే ప్యత్ర వైపమీకత్వం, శాబ్దకత్వం కారకాణాం నను కర..తయా కర్తరి స్యా త్వపత్యా॥౨॥ఇతి.

ఆదేశశబ్దే నోపదేశ్య ముచ్యతే. ప్రక్రియ్యర్థ ఉపదేశః. ప్రత్యయా ర్థః కర్తృత్వమ్. అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్త కార కే ఘఞోవిహితత్వాత్. ఉపదేశ బ్రహ్మణః కర్మత్వ్యపదేశ్య. ప్రకాశనే తు బ్రహ్మ నకర్తృ. అతితు కర్తృ. కర్తృ వ్యతిరిక్త కారకేపి ఘఞ్ ప్రత్యయ స్య విధానమ్. నచ ఇగుపధలక్షణ కప్రత్యయ ఉపపద్యతే. క్షితి దేతి సూత్ర ప్రతిషిద్ధా దాదేశశబ్ద రూపాసిద్ధిః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే. అత ధాతో రిగుపధత్వేన ఇగుపధాత్కి ఇత్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తే రనాధావాత్. అతో ఘఞ్ప్రత్యయాన్తస్యాప్యా మాదేశశబ్దః పర ప్రత్య యః కర్తృత్వాదిత్యాది కర్మార్థకత్వస్యైవ యుక్తత్వా దుపదేశ్యమే వాదేశ శబ్దా వాచ్యమితి.

అత్రోచ్యతే. ప్రకృత్యర్థ ధ్యానస్య ప్రశిష్య ప్రాధాన్యాత్. అన్యథా సేవ్యరసాస్యసంధవాత్. అక్ పూర్వార్థ ఇతి నిరుక్త్యప్రయోజనవచనా, ఉ పపూర్వస్య నిరుక్త్యప్రయోజనవచనమితిమా వ్యాసకారః. నిరుక్తేరి ప్రయో జనం యస్య తస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవ మన్యత్రాపి. కించ ఉపదేశ్య

బ్రహ్మణోఽసాధారణమ్. అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామ్, ఏతస్య వా అక్ష-
రస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిభి ర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వ
ప్రతిపాదనాత్. నిరుపాధి కోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యసాధారణ్య మితిచేన్న. ఇ-
ష్టప్రాప్త్యనిష్టనివారణ తత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్య ప్యనిత సు-
ఖదుఃఖనివృత్త్యాది సాక్షా దుపదేశ్యం స్యాత్, తథాపి సంసారనివృత్తి బ్ర-
హ్మ తదుపాసనానా ముపదేశ్యత్వం సాధారణమ్. ప్రష్టవ్యత్వే కోఽప్యుపదేశ్య-
త్వ మర్థసిద్ధమ్. అత ఉపదేశ్యత్వకథనే వైయర్థ్యం చ. నను యేనాశ్రుతమి-
త్యాది నైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానహేతుతావిశిష్ట ముపదేశ్యత్వ
మసాధారణ మితిచేత్, తథాపి తాదృశ ముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞాతాత్, న ప్ర-
ష్టవ్యత్వేనాన్య చార్థసిద్ధమి త్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వ కథనాద ప్యపేక్షితం
ప్రకాశిత్వత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తమ్. యేనాశ్రుతమి త్యుపాదానత్వసిద్ధిః
ప్రకాశితృత్వేహి నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరసతి హ్యేకవిజ్ఞానా త్స-
ర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపాదయిషితవస్తు నోఽపేక్షితాసాధా-
రణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదన ముచితమ్. తృచ్ ప్రత్యయస్య కరణే త్వ-
త్పన్నత్వాత్. వివక్షితః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి కాష్ఠాక్త్యాయేన కర్తృత్వ-
వకారణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్య-
తే. అకర్తరిసూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షాయాం వినా కర్తర్యసాధు-
త్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాన్వయస్య ప్రత్యయార్థస్వా-
రస్య మర్థాన్వాభిత్యం చ. ప్రశాసనపక్షే ప్రత్యయార్థస్యైవ ప్రధానభూ-
త ప్రకృత్యర్థాన్వయస్య మర్థాభిత్యం చేతి వైషమ్యమ్. అతః ప్రశాసనమే-
వాదేశశబ్దాభిధేయమితి స్వీకర్తుం యుక్తమితి—

యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ త్యత్ర కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమి-
దం విజ్ఞాతం భవతి, ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం
విదితం భవతీతి ముణ్డక బృహదారణ్యక వాక్యానుసారేణ యేన శ్రుతేన మ-
తేన విజ్ఞాతే నాశ్రుత మమత మవిజ్ఞాతం శ్రుతం మతం విజ్ఞాతం భవతీతి
యేనాశ్రుతమితి వాక్య పర్యవసితార్థః. బ్రహ్మస్వరూప సత్తామాత్ర స్యాశ్రు-
త శ్రుతత్వాది హేతుత్వాభావాదితి ద్రష్టవ్యమ్. అవస్థావిశిష్టతయా అశ్రు-
తం స్వరూపేణ శ్రుతం భవతీత్యర్థః. అత్ర విజ్ఞాతశబ్దో నిదిధ్యాసన ప-
రః. శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ద్రష్టవ్య-
మ్. అత్ర యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేన కిముపాదానమితి పృష్టం భవతి. ప్రకాశి-
తృత్వార్థకే నాదేశశబ్దేన చాత్మస్వరూపం పృష్టం భవతి. తతశ్చ ఆత్మ-
భూత ముపాదానం కిమితి ప్రశ్నస్య ఫలితార్థః. అతఏవ శ్రీవిష్ణుపురాణే
యన్మయంచ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైత చ్చరాచరమితి శ్లోకే యన్మయమి-
త్యాత్మస్వరూపం యతశ్చైతచ్చరాచరమి త్యుపాదానం చ పృష్టమ్. అతఏ-
వ సన్మూలాస్సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజా ఇతివాక్యే సదాయతనా ఇతి ఇత

ఆత్మత్వం, సన్మూలాః సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సత ఉపాదానత్వంచ ప్రతిపాద్యత ఇ
తి ద్రష్టవ్యమ్. అతఏవాఽథాతోఽహంకారాదేశః, అథాత ఆత్మాదేశో
తి, ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః, ఉభయ మాదిష్టం భవతి అధ్యాత్మం చాధి
దైవతంచ ఇత్యాదావివాదేశశబ్దస్య ఉపదేశార్థకత్వమాస్తాం న ప్రశాస
నార్థకత్వమితి శఙ్కా పరాస్తా. అతో జగదుపాదానభూతం జగదాత్మానం
తం పృష్టవానసీత్యర్థః. అత్ర త్వం నవా నసీత్యుక్త్వా పృష్టవానసీత్యు
క్తవత స్తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞా
నం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శిన ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రణిపాతాది ప్రసన్నాచార్యోప
దేశ గమ్యఏవ సోఽర్థః, న ప్రకారాన్తరేణ జ్ఞాతుం శక్యఇత్యభిప్రాయః.

౬. అన్యజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానాసంభవా దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాసంభ
వం మన్వాన శ్శఙ్కయతి—కథంను భగవస్స ఆదేశో భవతీతి—హేభగవః
ఈదృశ ఆదేశః కథం భవతీత్యర్థః.

౭. ఉపాదానోపాదేయయో స్తద్భవతీ త్యభిప్రాయ ణోత్తర మాహ—
యథాసో మ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్—య
థా ఉపాదానభూతే మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే తదుపాదేయ ఘటశరావాదికం జ్ఞాతం భ
వతి తద్వది త్యర్థః.

౮. నైయాయికరీత్యా అసదేవ ఘటాది మృత్పిణ్డేన ఉత్పద్యతే అత
శ్చోపాదానోపాదేయయో ర్భేదాత్ న మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే సర్వమృణ్మయానాం
జ్ఞాతత్వం సంభవతీతి మన్వానం ప్రత్యాహ—వాచారమ్భణం వికారో నామధే
యం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్—ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమ్.
కర్మణి ల్యుట్. తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ ఘటశరావాదిలక్షణో వికారో ఘటశరా
వాదినామధేయంచ స్పృశ్యత ఇత్యర్థః. ఆరమ్భణశబ్దస్య పుంనపుంసకలిఙ్గ
వికారనామధేయవిశేషణత్వేఽపి నపుంసకైకశేషేణ ఆరమ్భణమితి నపుంసకైకవ
చననిర్దేశః. మృద్ద్రవ్యేణ వికారనామధేయే కస్మై ప్రయోజనాయ స్పృశ్యేతే
ఇత్యత్రాహ॥ వాచేతి॥ ప్రయోజనస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా. వాక్పూ
ర్వ్వకోపాహ్వానాదిలక్షణయా వాగాద్యి వ్యవహారవర్తేః. తతశ్చ ఘటానయనాది
వ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేన నామరూపే స్పృశ్యేతే. మృత్పిణ్డ ఏవ నామరూపభా
గ్భవతీత్యర్థః. అత్రేయద్యపి మృత్పిణ్డ మృణ్మయానాం భేద దర్శనం వాచారమ్భణం
వికార ఇత్యేతావన్మాత్రేణాపి సిధ్యతి, న నామధేయస్యాపి స్పృశ్యత్వం వక్త
వ్యమ్, తథాపి సంజ్ఞాభేదా దుపాదానోపాదేయయో ర్భేదశఙ్కా స్యాత్. త
ద్వ్యుదాసాయ నామాపి మృద్ద్రవ్యేణ స్పృశ్యత ఇత్యుక్తం భవతీతి ద్రష్టవ్య
మ్. కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణ మాహ॥ మృత్తికేత్యేవసత్యమ॥
మృణ్మయం ఘటాదికం మృత్తికేత్యేవ ప్రమాణప్రతిపన్నం నతద్భిన్నత్వేనేత్యర్థః.

౯ —యథా సో మ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం
స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం లోహ మిత్యేవ సత్యమ్ — లోహ

ఈక్షత్యధికరణమ్.

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ ॥ ౫॥

యతో వా ఇమానీత్యాది జగత్కారణవాది వాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్. ఇదానీం జగత్కారణవాది వాక్యానామానుమానిక ప్రధానాది ప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే. ఈక్ష

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. సంగతిమాహ॥ యత ఇతి॥ ప్రథమద్వితీయసూత్రయో రుద్దేశలక్షణోక్తిముఖేన శాస్త్రీ చార్థ ప్రారిక్తిః పరిహృతా- బ్రహ్మణః పరిత్యక్తాయ తృతీయ చతుర్థయో ర్యథాశాస్త్రైకద్ధ్వత్వం ప్రమాణాన్తరాజ్ఞాతత్వ పురుషార్థత్వే దర్శితే. ఏవం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యోపపరిత్యక్తా పరికరస్థాపనం కృతమ్, అథ తత్ప్రతిజ్ఞా,ఇతి టీకా సంగతిః పురుషార్థతయా సమన్వయోపపన్నః, అపురుషార్థ ప్రధానాది ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాక్షేపే ప్రత్యవస్థానాదనన్తరసంగతిరిత్యర్థః. కారణత్వానువాది లక్షణవాక్యలక్షితత్వదిదద్వైలక్షణ్యప్రతిద్ధ్యర్థం తత్ప్రతిపాదకాన్యాని నిరూప్యన్త ఇత్యభిప్రాయేణ యతోవాయి త్యుపాత్తమ్. అనేకత్వాత్ప్రతిపాదకవాక్య మభిప్రేతమ్॥ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి॥ పరిత్యక్తా సూత్రేః ప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాదితి భావః- ఇత్యాదినా అధ్యాయోఽత్యర్థః.

మణి సువర్ణపిణ్డ విశేషః.

౧౦ —యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం కార్ష్ణాయసమిత్యేవ సత్యమ్ — నఖనికృన్తనశబ్దేన కృష్ణాయసపిణ్డో లక్ష్యతే. శిష్టం పూర్వవత్.

౧౧ —ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీతి—మయోక్త ఆదేశో మృత్పిణ్డాదివ ద్ఇత్యర్థః.

౧౨ ఏవ ముక్తః పుత్ర ఆహ—న వై నూనం భగవన్తస్త ఏతదవేదిషుః, యద్ధ్యేతదవేదిష్యన్ కథం మే నావక్ష్యన్నితి,భగవాంస్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్విति—భగవన్తః పూజావన్తః మమ గురవః ఏతత్స్వరూపం నజ్ఞాతవన్తః. యద్యేతద్వ్యస్తా జానీయుః-తర్హి కథం గుణవతే మహ్య ముపగతాయ .తేనాహం మన్యే నవిదితవన్త ఇతి-ఏవ మనాద్యమపి గురో స్వాభిప్రాయం పునరప్యుక్తవన్తం ప్రతి ప్రేమాతిశయేన భగవానేవ తదుపదిశత్వితి పితరం ప్రార్థయామాసేత్యర్థః.

౧౩. —తథా సోమ్యేతి హోవాచ—పితా ఉక్తరీత్యైవ వదానీత్యుక్త్వా నిత్యర్థః.

౧౪. ప్రతిజ్ఞాతస్య ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య సమర్థనాయ జగతో బ్రహ్మైకకారణతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్తశ్రుతిర్వాక్యం,యథా సో అ

తే ర్నాశబ్దమిత్యాదినా.

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే. సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోऽసృజతేత్యాది. తత్ర సన్దేహః. కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమానుమానికం ప్రధానమ్, ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

విషయవాక్యమాహ॥ ఇదమితి॥ సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ ఆనుమానికశబ్దేన పూర్వపక్షబీజసూచనమ్.

పరాభిప్రేతానాం ఘటశరావోదఞ్చనాదీనాం మృదేకోపాదానతాం ప్రతిపాదయిషుః పూర్వావస్థాపన్నఘటశరావాదికం మృత్పిణ్డ ఏవాసీదితి ప్రతిపాదయతి, తథా ప్రతిపాదయతి — సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ — ఇదం విభక్తనామరూపం బహుత్వావస్థం జగత్ అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్ ఏకమేవ అవిభక్తనామరూపతయా ఏకత్వావస్థాపన్నం సదేవ అద్వితీయం అధిష్ఠాత్రన్తరశూన్యం చ సదేవాసీదిత్యర్థః. అత్ర సచ్ఛబ్దో మానసంబన్ధయోగ్యత్వలక్షణం సత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే. అయం సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూత పరమాత్మవాచకోऽపి కారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్ కారణత్వౌపయికగుణవిశిష్టం ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకం పరమాత్మానముపస్థాపయతి. దేవానామాజ్యపానామిత్యత్ర విశేషణాదాజ్యశబ్దస్య వికృతిషు పృషదాజ్యాదిత్వస్య జాతమిత్యాయ సిద్ధత్వాత్. అత్ర సదేవేత్యేవకారేణ నైయాయికాభిమతముత్పత్తేః ప్రాక్ కార్యస్యాసత్త్వం వ్యావర్త్యతే. సదేవేత్యేవకారస్య నైయాయికాభిమతోత్పత్తేః ప్రాక్కాలీనకార్యాసత్త్వవ్యావర్తకత్వం, తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి అసత్కార్యవాదిదర్శనప్రతిక్షేపపరోత్తరవాక్యసందర్భాదవసీయతే. ఏకమేవేత్యేవకారేణ బహు స్యామితి ప్రత్యమాణకార్యబహుత్వావస్థా వ్యావర్త్యతే. తదైక్షత తత్తేజోऽసృజతేత్యుత్తరవాక్యసందర్భే సర్వశక్తిత్వస్య నిమిత్తత్వస్య కథనాత్ అద్వితీయమిత్యనేన నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చైక మద్వితీయమితి పదాభ్యామభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వం సిద్ధం భవతి. తతశ్చాయమర్థః. ఇదం బహుత్వావస్థం విభక్తనామరూపం ప్రత్యక్షతయా దృశ్యమానం జగత్ సృష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తాన్తరశూన్యమవిభక్తనామరూపతయా ఏకం సచ్ఛబ్దితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః. యద్యపీదానీమపి జగత్ సదేవ, తథాప్యవిభక్తనామరూపసద్రూపాపత్తిః సృష్టేః ప్రాగితి అగ్రశబ్దస్య నానుపపత్తిః. న చ సర్వస్య సూక్ష్మప్రకృతికాలజీవశరీరకబ్రహ్మకరత్వే సచ్ఛబ్దస్య కారణ[illegible] సృష్టేః ప్రాక్ [illegible] బ్రహ్మత్వాభావేऽపి సత్త్వసంబన్ధాభావాత్ [illegible] న కార్యవ్యావర్తకత్వం కథమితి వాచ్యమ్. సృష్టేః ప్రాక్ సచ్ఛబ్దిత బ్రహ్మశరీర [illegible] నైయాయికాభిమతాసత్త్వవ్యావర్తనస్యైవ వివక్షితత్వాత్

త్వాత్· ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్ర ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే ప్రమాణం
న్తు వాగారమ్భణశ్రుతిః· తస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్త మిథ్యాత్వ పరత్వే సదేవ
సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి కాలప్రాపకేణ పూర్వవాక్యగతపదేన తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామ
రూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి శ్రుతౌ నామరూపాత్మకప్రపఞ్చప్రాపకేణోత్తరేణచ వి
రోధప్రసఙ్గాత్· కించ ఇదం శబ్దనిర్దిష్టం సర్వంజగత్, సృష్టేః ప్రాగేకమే
వాఽద్వితీయం సదేవాసీదితి పూర్వవ్యాఖ్యాతత్వేన సృష్టిప్రాక్కాలే అద్వితీయపద
న ద్వితీయాసత్త్వబోధనేపి సృష్ట్యుత్తరకాలం తస్య అసత్త్వ ప్రతిపాదనేన
జగతో మిథ్యాత్వాసిద్ధేః· ఘటశరావాదికం సర్వం సృష్టేః ప్రాగద్వితీయమితి
శ్రుత్యర్థేపి ఉత్పత్త్యనన్తరం ఘటశరావాదీనాం మిథ్యాత్వప్రతిపాదనాదర్శ
నాత్·ప్రాగసత్త్వప్రతిపాదనే వా అనిత్యత్వమాత్రం సిద్ధ్యేన్నతు మిథ్యాత్వమ్·
నతు నేహ నానాస్తీతి వాక్యాత్సృష్ట్యుత్తర కాలమప్యసత్త్వ బోధనాన్మిథ్యా
త్వ సిద్ధిరితివాచ్యమ్· నస్థానతోపి పరస్యేత్యధికరణే తస్య వాక్యస్య బ్రహ్మగ
తనానాత్వనిషేధపరతయా వ్యాఖ్యాతత్వాత్· నచానిత్యత్వమేవ మి
థ్యాత్వమ్, అనిత్యస్య ధర్మిణః అనిత్యత్వమసత్యత్వమితి వాచస్పతిమిశ్రైః,
విద్యారణ్యయతినాచ తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్, అనాదిపరమార్థస్య ప్రాదుర్భావస్య
పగమ్యతే। యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభవా
నాం తద్వస్తు నృపతచ్చ కిమితి పరాశరస్మరణాత్, అనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వమి
తిచేత్ తద్విశిష్టస్య ప్రామాణికస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే సా
స్నాతిర స్యప్రతిపత్త్యపత్త్వాదిత్యాస్తాం తావత్·

౧౫. సదేవాసీదితి సృష్టిప్రాక్కాలే బ్రహ్మాభేద ప్రతిపాదనముఖేన సత్కా
ర్యవాదముక్త్వా తద్విరోధ్యసత్కార్యవాది వైనాశికాభిమతం వాచార
మ్భణమిత్యాదినా ప్రతిక్షిప్తమపి తన్మతం ప్రతిక్షేప్తుం తన్మత ముపన్యస్యతి— త
ద్ధైక ఆహు రసదేవేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్— ఇతి· ఇదం జగదగ్రే
సృష్టేః ప్రాగసదేవాసీదిత్యర్థః· నామరూపవిభాగాభావలక్షణస్యతు అసత్త్వ
స్య సిద్ధాన్తేపి సమ్మతత్వాదాహ॥ ఏకమేవాద్వితీయమితి॥ ప్రాగభావవ్య
తిరేకేణ అవస్థాయావా అవస్థాశ్రయస్యవా కస్యాపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః·
యద్వా అసదేవేత్యత్ర ఇత్యేతత్ సర్వదా నాసమస్త్యంభవతి తదసోమ్యేద
మగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి వాక్యార్థస్య ప్రతిక్షేపకమ్·

౧౬— తస్మాదసతః సజ్జాయత— సదితి భావప్రధాన నిర్దేశః· సత్త్వ
మిత్యర్థః· యస్మాత్సృష్టేః ప్రాగవస్థాశ్రయస్య అభావః, తస్మాద్ధే
తో రసతః సత్త్వరూపా ఉత్పత్తి ర్జాయత, అథవదిత్యాదేః పర్యవసన్నః·
సజ్జాయతఇత్యత్ర ప్రాగభావ శూన్యః·

౧౭ కస్తు ప్రతిషేధతి— కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ క
థ మసతః సజ్జాయేతేతి— కేన ప్రమాణేన అసతః ఉత్పత్తిః ప్రతీయతే· తద
వదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా విరోధేన ప్రమాణస్యాసమర్థత్వాత్· అతః కథ మసతో

ద్రవ్యస్య సత్త్వా భావాత్। అతః అసత స్సత్త్వ ముత్పత్తి ర్న భవతి। అపితు సత ఏవ ద్రవ్యస్య ప్రథమమవస్థావచ్ఛి న్నావస్థాన్తరసంబన్ధ ఏవ ఉత్పత్తి రిత్యర్థః।

౧౮ పరపక్షం ప్రతిక్షిప్య స్వమత ముపసంహరతి— సదేవసో మ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో సృజత— తదేత త్సచ్ఛబ్ద వాచ్యం పరం బ్రహ్మ విచిత్రానన్తచిదచిన్మిశ్ర స్థష్టి జగద్రూపేణాహం బహుస్యామ్, తదర్థం తేజో బన్నాది సమష్టిరూపేణ ప్రకర్షేణ జాయేయేతి సంకల్ప్య తేజ స్ససర్జ।

౧౯— తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి త దపో సృజత— అత్రాచేతనస్య తేజస ఈక్షితృత్వాసంభవాత్, తేజఃశబ్దా త్తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరా ద్రష్టవ్యాః। భాష్యకృతా (౧॥౧॥౬) గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దా దితిసూత్రే తేజః ప్రభృతిరయుపి శబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః। తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్త ఇతి ముఖ్య ఏవే క్షణవ్యపదేశ ఇతిభాషితమ్। తథా(౨॥౩॥౧౪) తదభిధ్యానాదేవతు తల్లిఙ్గా త్స ఇతి సూత్రే తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి శ్రూయమాణ మీక్షణాది తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి భాషితమ్। (౨॥౪॥౧౭) సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే తత్తేజ ఐక్షతేతి తేజశ్శరీరకం పరబ్రహ్మై వాభిధీయత ఇతి భాషితమ్। నచ తత్తేజ ఐక్షతేత్యత్ర తేజశ్శబ్దస్య తేజశ్శరీరకబ్రహ్మపరత్వే తత్తేజో సృజతేతి వాక్యేపి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం స్యాత్। నచేష్టాపత్తిః। బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వాభావా దితి వాచ్యమ్। తేజశ్శరీరక బ్రహ్మణః కార్యత్వేన సృజ్యత్వేన దోషాభావాత్।

౨౦ తేజసో జలహేతుత్వే ఉపపత్తిం దర్శయతి— తస్మా ద్యత్ర క్వచ న శోచతి స్వేదతేవా పురుషః తేజస ఏవ తద ధ్యాపో జాయన్తే— యత్ర క్వచన దేశేవా కాలేవా పురుష స్సంతప్యతే ప్రస్విద్యతే తత్తదా తేజస ఏ వాపోధిజాయన్త ఇత్యర్థః।

౨౧— తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్య స్స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్న మసృజన్త— అత్రాన్నశబ్దేన మహాభూతాధికారాత్ పృథివ్యుచ్యతే। సూత్రితం చ(౨॥౩॥౧౩) పృథివీ,(౧౬) అధికారరూప శబ్దాన్తరేభ్య ఇతి। అధికారో మహాభూతాధికారః। రూపం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి తైత్తిరీయకే అద్భ్యః పృథివీతి శబ్దాన్తరమ్। ఏతచ్చసూత్ర మన్యత్ర వ్యాఖ్యాతమ్।

౨౨ అపా మన్నహేతుత్వే యుక్తి మాహ— తస్మా ద్యత్ర క్వచన వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠ మన్నం భవతి— తదేవ తత్రైవే త్యర్థః।

౨౩—అద్భ్య ఏవ తద న్నాద్యం జాయతే— తత్తస్మా త్పృథివ్యేకదేశస్య వ్రీహియవాదిలక్షణ స్యాన్నస్య వృష్టి ప్రభవత్వదర్శనా దేవ పృథివ్యా అన్నాద్య మన్నప్రభృతి సర్వశరీరత్వావస్థ మద్భ్య ఏవ జాయత ఇత్యర్థః।

౨౪— తేషాంఖ ల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి— అణ్డజం జీ

వత ముద్దిష్టమితి— అత్ర జీవ శబ్దోభిమానిశబ్దనిర్దిష్టానాం తేషాం భూ
తానాం తేజోబన్నాని త్రీణ్యేవ బీజానీత్యర్థః।
అథ తదా పాదయతి— సేయం దేవ త్రైక్షత హన్తాహ మిమా స్తిస్రో
దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం
త్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి— అత్ర(౨॥౪॥౨౦) సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే
భగవతా భాష్యకృతా, సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః, ఏవం సచ్ఛ
బ్దితా పరదేవతా, ఇమా స్తేజోబన్నరూపా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేన జీ
వసమష్టివిశిష్టే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి దేవాది విచిత్ర
సృష్టిం తన్నామధేయానిచ కరవాణి, తత స్త్వన్యోన్యసంసర్గ మప్రా
ప్తానామేషాం తేజోబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యా యైకై
కైకాం త్రివృతంకరవాణీతిభాషితమ్. (౩॥౧॥౫) అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగ
తిభ్యా మితిసూత్రే హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతాఇతి తేజోబన్నాని దేవతా
శబ్దేన విశేష్యన్త ఇతి భాషితత్వాచ్చ అత్ర దేవతాశబ్దస్యాభిమాని దేవతాపరత్వం వ
క్తవ్యమ్. తతశ్చ ఇమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్యస్యాయ మర్థః. తేజసాద్యభిమాని దే
వతాధిష్ఠితాని తేజోబన్నానీత్యర్థః. తేజోబన్నాభిమాని దేవతానాం పరమా
త్మవ్యతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్ పరమాత్మనశ్చ సర్వాభిమాని దేవతాత్వసంభ
వాచ్చ పరమాత్మరూప దేవతా ఇత్యర్థః. పరమాత్మవ్యతిరిక్త దేవతాభ్యుప
గమేఽపి దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠితత్వమేవార్థః. నచ తత్తేజోఽసృజత తత్తే
జ ఐక్షతేత్యాదౌ తేజఆదిశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వాత్ తేజోబన్నావస్థ ప
రమాత్మనాం తదుపహితత్వావస్థాభేదేన బహుత్వాత్ తేషాం ఇమాస్తిస్రో దే
వతాఇతి దేవతాశబ్దేన పరామర్శోస్తు నతు దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠిత పరా
మర్శకత్వమితి వాచ్యమ్. తత్తదవస్థ పరమాత్మనో జీవస్య ప్రవేశాసంభవేన
ప్రవేశయోగ్య తేజోబన్నానామేవ అభేదోపచారేణ తత్తదాత్మనా దేవతాశబ్దే
న నిర్దేష్టవ్యత్వాత్. మహాసిద్ధాన్తే త దైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వమ్ అసృజతే
తినిమిత్తత్వం బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయానుగుణం సర్వశక్తి
త్వం సత్యసంకల్పత్వంచ అనేనజీవే నాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం
భోక్తృత్వం భవతి, జీవేనాత్మనేతి జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః, కింపున భూ
త్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్, సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకా
ర జీవైక్యాసంభవాత్ యస్యాత్మా శరీరమిత్యాది వచనా త్తదనుప్రవిశ్య
త్యేతేనఇవ జీవ స్యానుప్రవేశ శ్రవణాత్ప్రభృతి గణాదిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వస్య
ముఖ్యతయా ఉపపన్నత్వా చ్చాయమేవార్థ ఇతి వ్యాసార్యై రుక్తమ్. నను
జీవశరీరకేణ మయా ప్రవిశ్య వ్యాకరవాణీత్యర్థో న సంభవతి వ్యాకరవాణీతి తి
ఙా కర్తుః అభిహితత్వే నానభిహితాధికారవిహిత తృతీయానుపపత్తేః. నచ
వ్యాకరణక్రియాకర్తుః తిఙాభిహితత్వేఽపి ప్రవేశక్రియాకర్తుః అనభిహితత్వా
త్ తృతీయా భవిష్యతీతి వాచ్యమ్. తథా సతి భుక్త్వా వ్రజామీత్యపి

ప్రయోగ స్సాధుః స్యాత్. ప్రతిక్రియాకర్తుః అభిధానేపి భుజిక్రియాకర్తు ర
నభిహితత్వాత్. సాప్యసుబుణముః ఇతి సూత్రే క్రియయైవ క్త్వాప్రత్యయస్య భా
వార్థత్వాత్ ప క్త్వోదనం భుఙ్క్తే దేవదత్తః ప క్త్వోదనం భుజ్యతే దేవద
త్తే నేత్యత్రాపి క్త్వాప్రత్యయేన పాకక్రియా కర్తృకర్మణో రనభిధానాత్
తృతీయా ద్వితీయే స్తో న ప్రాప్నుత ఇత్యాక్షేపే ఆఖ్యాతపదవాచ్య క్రియా
విశేష్య త్వాత్ ప్రధాన మితరాతు విశేషణత్వాదప్రధానమ్, తత్ క్రియా సా
ధనయోరపి శక్త్యో స్తద్వారకో గుణప్రధానభావః, తత్ర ప్రధాన క్రియాశ
క్త్యభిధానా గుణక్రియాశక్తి రభిహితవత్ ప్రకాశతే, ప్రధానానురోధాత్, గు
ణానాం పృథ క్త్వేనుద్ధ స్వాతన్త్ర్యాప్రయోగాచ్చ త్యుక్తత్వాదితిచే త్స
త్యమ్. మమేత్యస్య స్వరూపేణ త్యర్థః. ఆత్మశబ్దః స్వరూపపరః. యద్య
పి జీవశరీరకం స్వరూపం వ్యాకరణకర్తు రనభిధ్యతే తథాపి వ్యపదేశివ ద
కస్మిన్, బుద్ధ్యా నానాత్వకల్పనేతి న్యాయేన కల్పితభేద మాదాయ అనభి
హితాధికారవిహిత తృతీయోపపత్తిః. ఘటః స్వేన రూపేణ ఇతర వ్యావృ
త్తిం కరోతీత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్. కరోతీతి తిఙా కర్తు రభిహితత్వాత్.
నను తత్ర కరణార్థే తృతీయా, కరణత్వంచ నతేనాభిహిత మితిచేత్, తర్హి
ప్రకృతేపి తథాస్తు. తేనేత్యస్య స్వస్య కరణతయానుప్రవేశ ఇతి శరీరత్వాధిక
రణ సారావల్యుక్తేశ్చాయ మేవార్థః. యద్వా ఆరమ్భణాధికరణే(౨॥౧॥౬౭) అ
నేన జీవే నాత్మనా మదాత్మకజీవే నాత్మతయానుప్రవిశ్య ఏత ద్విచిత్రనా
మరూపధా కరవాణీతి భాషితత్వేన జీవశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వాభావ
స్యాపి దర్శితత్వా త్తదనుసారేణ జీవేనేత్యస్య జీవపదార్థః. ఆత్మశబ్దస్య
శరీరమర్థః. శరీరభూతే నానేన జీవేనాను ప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీ
త్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శరీరవాచిత్వ మభిప్రేత్యైవ మదాత్మకజీవేనేతి భా
షితమ్. ఆత్మతయానుప్రవిశ్యేతి భాష్య స్యాయమర్థః. ఆత్మతయేతి హేతౌ
తృతీయా. హేతుత్వంచ ప్రయోజనత్వేన వివక్షితమ్. ఆత్మత్వార్థ మనుప్రవి
శ్య త్యర్థః. ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాభావే ఆత్మత్వాసంభవా చ్ఛరీరానుప్రవి
శ్య సంకల్పయానీతి వదతి. యద్వా అనేనజీవేనాత్మ నానుప్రభూతః పేపీయ
మానో మోదమాన స్తిష్ఠతీత్యత్రేవానేన జీవేనాత్మ నానుప్రవి శ్యేత్యత్రాపి జీ
వాత్మనా ఇత్యేవార్థః. అస్మిన్ పక్షే అనేనేతి శబ్దస్య ప్రమాణప్రతిపన్న పు
రోవర్తివాచినః మచ్ఛరీరభూతేనే త్యర్థః. అనయోః పక్షయో శ్శరీరానుప్ర
విశ్య పరనైన్యం కలయాని, దేవదత్తేన పక్త్వా భుజ్యత ఇత్యత్రేవ ప్రధాన
క్రియా ప్రయోజకకర్త్రా పరమాత్మనా వ్యాక్రియమాణస్య జీవాత్మనః కరణ
తయా తృతీయాసంభవాత్ తృతీయాయాం నానుపపత్తిః. ఇయాంస్తు విశే
షః. నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణ సమానకర్తృకత్వావగమా న్నామ
రూపవ్యాకరణాంశే సాక్షా త్కర్తృత్వమ ప్యస్తి. ప్రవేశేతు సర్వవ్యాపకస్య
పరమాత్మనః సాక్షా త్కర్తృత్వాసంభవాత్ ప్రయోజక కర్తృత్వమ్. ఏవంచ

ప్రవేశ నామరూపవ్యాకరణయో స్సమానకర్తృకత్వ సంభవాత్ క్త్వాప్రత్య యస్యాపి నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్- ఏతే నాన్తః కరణవిశిష్ట స్యాహమర్థ త్వం వదన్తః పర ప్రత్యుక్తాః- బహుస్యామ్, హన్తాహ మిమా ఇతి సంకల్ప సమయే తస్యాభావాది త్యాస్తాం తావత్-

౨౬ —నేయం దేవ తేమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే నాత్మ నానుప్రవి శ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకా మకరోత్— అత్ర త్రివృత్కరణోక్తిసత్త్వాన్నామరూపవ్యాకరణ స్యార్థానుక్రమానురోధనపా ఠక్రమో బాధ్యతే-తత్ర తేజోబన్నాదేవ తాసు ఏకైకాం త్రివృతం కృత్వా నామ రూపవ్యాకరణ మకరోదిత్యర్థః- అత్ర వ్యాపకస్య పరమాత్మనః స్వరూపేణ సార్వపృథక్సిద్ధ సర్వవస్తుప్రవేశస్య సర్వదా సత్త్వాత్ స్వాంతర్భూతజీవే నా నుప్రవేశస్య పూర్వ మభావాత్ జీవే నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోదిత్య స్య నానుపపత్తిః- దారస్య రాజకీరత్వాభావా న్నదారో నానుప్రవిశ్యతి వా క్యసామ్యంచ-

౨౭ —యథాతు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతా స్త్రివృ త్త్రివృ దేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి —దేవతాధిష్ఠితానాం తేజోబన్నానాం త్రివృత్కర ణప్రకారం మే నిగదతః శృణ్విత్యర్థః-

౨౮ వ్యాసాచార్యైరానన్దమయాధికరణే (౧॥౧॥౬అ) అనుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణ స్యానుప్రవేశపూర్వకత్వమవగమ్యతే-త త్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదిత్యత్రానుప్రవేశస్యసృష్టి పూర్వకత్వ మవగమ్యతే- తస్మా త్సమానకర్తృకత్వ మేవ వివక్షితం నపౌర్వాపర్యమపి- అతఏవహి తస్య త్వార్థ విదధ ద్రూప మితి సృష్ట్యనుప్రవేశయో స్సమానకాలీనత్వమేవ ప్ర తీయతే- అథవా తత్సృష్ట్వా నుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరత్వేన శ్రూయమాణా నుప్రవేశః స్థిత్యర్థోఽన్యపదే త్యుక్తమ్- అత్ర వ్యాపకస్యాపి పరమాత్మనో న్తర్యామివిగ్రహద్వారా నుప్రవేశ ఉపపద్యతఇతి కేచిత్- జీవద్వారై వా నుప్రవేశో నస్యాత ఇతి కేచిత్- ప్రతివస్తు తత్తద్వస్తుమాత్రపూర్ణ పరమాత్మ కార్యకారిత్వాత్ తత్ర ప్రవిష్టఇ త్యుక్తిరితి కేచిత్-

౨౯ —యదగ్నే రోహితం రూపంతేజస స్తద్రూపమ్— అగ్నేర్యత్ రో హితం స్వరూపం లోహితాభాగో దృశ్యతే తత్త్రివృత్కరణస్య తేజసః స్వ రూపమ్-

౩౦ — యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య— అగ్నేర్యత్ శు క్లం రూపం తదపామ్- ఏవం యదగ్నేః కృష్ణం తత్పృథివ్యా ఇత్యర్థః-

౩౧ అగ్నేస్త్రైతేజోబన్నసముదాయరూపత్వే యావత్తేజోబన్నా వస్థానమ గ్నిరూపా ణ్యుపలభ్యః ప్రాగాగ్నే రిత్యత్రాహ— అపాగా దగ్నే రగ్నిత్వమ్ —తేజోబన్నే ష్వగాస్వ్యధ్యవస్థానాతిక సామగ్రీసన్నిధానే అగ్నిత్వావ స్థా పేతా భవతి- అవస్థాన్తరం ప్రాదుర్భావతి-

౧ కిం ప్రాప్తమ్- ప్రధానమితి- కుతః- సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి, ఇదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి- కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతా- అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావంచ కార్యావస్థం, తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్- సత్త్వాదిమయంచ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణమ్- తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే- తత ఏవచ కార్యకారణయోరనన్యత్వమ్- తథా సత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః- అన్యథా యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాదిమృత్పిణ్డతత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సారూప్యంచేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన, మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవ చేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ-

---

౧ హేతుమాహ॥ సదేవేతి॥ చేతనభోగ్యభూతస్యేతి॥ చేతనస్య కారణత్వాయోగా * న్నేదం వాచ్యత్వమితి భావః- ప్రధానత్వసిద్ధ్యర్థమాహ॥ సత్త్వేతి॥ సుఖదుఃఖమోహాన్వయాత్ సత్త్వాదిమయత్వమితి భావః- ద్రవ్యైక్యే కార్యత్వకారణత్వయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ॥ వియదాదీతి॥ ఏకత్వబహుత్వవైషమ్యమిత్యర్థః- అస్యైవ కారణావస్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ కారణభూతేతి॥ ఏతః కిం ప్రధానత్వసిద్ధయ ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ గుణసామ్యావస్థం చేత్ కారణత్వేకత్వాది కథమిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ తదాధిదసత్త్వం నామరూపబహుత్వగుణవైషమ్యవ్యుదాస ఇత్యర్థః- తత ఏవ- త్రిగుణాత్మకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్- నహి విజాతీయయోరనన్యత్వమితి భావః- అనన్యత్వం కుత ఇత్యత్రాహ॥ తథేతి॥ తథా సతి- అనన్యత్వే సతి- యద్వా ప్రధానకారణత్వే సతి- యుక్త్యన్తరమాహ॥ అన్యథేతి॥ అన్యథా- చేతనకారణత్వే- యద్వా విరూపకారణే దార్ష్టాన్తికే సరూపకార్యకారణదృష్టాన్తో న ఘటత ఇత్యర్థః- పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ ఇతీతి॥ మహర్షిణేతి ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతి ప్రసిద్ధిరితి॥ అనుమానవేషమేవేతి॥ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోరుక్తత్వాచ్ఛేషపకత్వాదితి భావః-

---

* బ్రహ్మణః కార్యత్వాయోగాత్. ఇతి శ్రీరంగపుస్తకే.

3 ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే- ఈక్షతే ర్నాశబ్దమితి- యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దమ్- ఆనుమానికమ్- ప్రధానమిత్యర్థః- న తజ్జగత్కారణవాది వాక్య ప్రతిపాద్యమ్- కుతః- ఈక్షతేః- సచ్ఛబ్ద వాచ్యసంబన్ధి వ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతే ర్ధాతో శ్శ్రవణాత్, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయే యేతి- ఈక్షణక్రియాయోగ శ్చాచేతనే ప్రధానే నసంభవతి- అత ఈదృశేక్షణకర్త శ్చేతనవిశేష స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమ స్సచ్ఛబ్దాభిధేయః- తథాచ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణే ష్వీక్షా పూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే, స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఀల్లోకా నసృజత, స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణ మసృజతే త్యాదిషు-

---

3 అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్ర మవతారయతి॥ ఏవమితి॥ ఈక్షతే రితి॥ అశబ్దస్య కథం శబ్దేన ప్రతిపాదన మిత్యత్రాహ॥ యస్మిన్నితి॥ అబ్భక ఇతిన దవధారణం కల్పితమితిభావః- శబ్దైకవేద్యం నచేత్ తత్ర మానాన్తర మిత్యత్రాహ॥ ఆనుమానికమితి॥ పరమాణ్వాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ ప్రధానమితి॥ సూత్రే నఞర్థం వదన్ వాక్యార్థమాహ॥ న తదితి॥ ధాతోరితి॥ శ్రుతేరితి త్యక్తమితి భావః- ఏవముక్తి శ్శబ్దస్వారస్య సూచనార్థేతి ప్రాయవతోక్తమ్- తస్మిన్వాక్యే ఈక్షతి రిత్యత్రాహ॥ తదైక్షతేతి॥ ధాత్వర్థోపి క్రియా, తద్యోగ శ్చేతన ఇత్యత్రాహ॥ ఈక్షణేతి॥ ఈదృశక్రియావిశేష సూచిత ఇత్యర్థః- తర్హి కస్యేత్యత్రాహ॥ ఈదృశేతి॥ తదైక్షత, బహుస్యామి త్యనయో రర్థమాహ॥ సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిరితి॥ సతో దేవతా విశేషత్వమాహ॥ పురుషోత్తమ ఇతి॥ తథాచేతి॥ ఈక్షణస్య గౌణత్వే అనేక శ్రుతిస్వారస్య భఙ్గ ఇతి భావః-

---

3౧— వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీ త్యేవ సత్యమ్— అత్ర తస్తేజోబన్నాత్మికాన్యవస్థా లక్షణా వికారా అగ్న్యాదినామధేయం చ వాచారంభణ వ్యవహారసిద్ధయె స్పృశ్యతే- అతస్తేజోబన్నస్వరూపాణ్యేవ త్రీణీతి సత్యమిత్యర్థః-

3౨— యదాదిత్యస్య రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగా దాదిత్యాదాదిత్యత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యం యచ్చంద్రమసో రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాచ్చంద్రాచ్చంద్రత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యం

౪ ననుచ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యమ్. సత్యమ్. సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః. యథాహ. పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ (౨॥౧॥౪॥) నవిలక్షణత్వా దిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అతస్సృష్టివాక్యాని న ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే. వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే.

౫ యదుక్తం, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగా దనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి. తదసత్. హేత్వనుపాదానాత్. యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే, సర్వాత్మనా తదసంభవం మన్వానస్య తత్సమ్భవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానమ్. ఈక్షత్యాది శ్రవణాదేవ హ్యనుమానగన్ధాభావోऽవగతః.

---

౪ సత్యమితి కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతమ్. నతు ప్రధానత్వమ్. నిమిత్తత్వముపాదానత్వం వికారాదీనాం సద్వారకత్వం చాభిప్రేత్యాహ॥ సర్వజ్ఞ ఇత్యాది॥ శరీరద్వారాపి ఘటాద్యాత్మనా పరిణామాత్ కులాలాద్యవ్యావర్తకం సర్వశక్తిత్వమ్. అత్ర శ్రుతిం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ కిం శరీరత్వమ్, శరీరత్వే శరీరత్వాధీనదోషాశ్చ కిం నస్యురిత్యత్రాహ॥ తదేతదితి॥ అధికరణద్వయోపాదానముక్త్వా మూలకార్యమాహ॥ అత్రేతి॥ అత్రవాక్యశక్త్యా బాధనిష్పత్తిః, తత్రతు బాహ్యతర్కవిరోధ పరిహార ఇత్యర్థః.

౫ యదుక్తమిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి॥ తదసదితి॥ ఘటపటాదీనామత్యన్తభేదాదాకారైక్యేనాపి ప్రతిజ్ఞానుపపత్తిమభిప్రేత్య సర్వాత్మనేత్యుక్తమ్. దృష్టాన్తస్య సంభవార్థత్వే నాన్యథాసిద్ధత్వాన్న హేత్వాక్షేపకత్వమిత్యర్థః. అనుమానరూపత్వ సంభవార్థత్వయోస్సాధారణ్యేపి కో నిర్ణాయక ఇత్యత్రాహ॥ ఈక్షత్యాదీతి॥ శక్తిత సాధారణ్యస్యాపి నిరస్తత్వా దనుమానగన్ధాభావ ఇత్యుక్తమ్. హేత్వన్తరాణి విశ్వస్య కారణతయా దత్తోత్తరాణి.

(యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగా దగ్నేరగ్నిత్వం వాచారమ్భణం వికారో నామధే

అథ స్యాత్- న చేతనగతం ముఖ్య మీక్షణ మిహోచ్యతే- అపితు ప్రధానగతం గౌణ మీక్షణమ్- తత్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణ సాహచర్యాత్- భవతి చాచేతనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః- యథా వృష్టిప్రతీక్షాః శాలయః, వర్షేణ బీజం ప్రతి సంజహర్షేతి- అతో గౌణ మీక్షణమితీమా మాశఙ్కా మనుభాష్య పరిహరతి-

గౌణశ్చే న్నాత్మ శబ్దాత్ ॥౬॥

యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యాత్సతో పీక్షణవ్యపదేశ స్సర్గనియతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణ ఇతి- తన్న- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్-

ఏత దుక్తం భవతి- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం, స ఆత్మేతి చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వోపదేశోఽయం నాచేతనే ప్రధానే సంగచ్ఛత ఇతి- అత స్తేజోబన్నానామపి పరమాత్మ వాత్మేతి తేజఃప్రభృతయోఽపి శబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః- తథాహి- హన్తాహమిమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే నాత్మనానుప్ర

ఉత్తరసూత్రం ఘటయితు మీక్షతేర్గౌణత్వం శఙ్కతే॥ అథస్యాదితి॥ తత్తేజ ఇత్యత్ర గ్రాహ్యన్యాయో దర్శితః- లోకే శాస్త్రే చ గౌణోక్తిర్దర్శితా ... క్షేతి- శఙ్కాయా అసూత్రితత్వా దనుభాష్యేత్యుక్తమ్-

గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దాత్- గౌణత్వ నిరాకరణం గుణం వదన్ సూత్రం యోజయతి॥ యదుక్తమితి॥

ఆత్మశబ్దోఽపి మృదాత్మక ఇతివ దాత్మ్య దిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సర్వశబ్దసంకోచోఽభిప్రేతః- గౌణసాహచర్యం హేతు ముపగమ్యోక్తం, స ఏవ నేత్యాహ॥ అత ఇతి॥ అతః- చిదచిదాత్మత్వాత్- కథం వాచకత్వ మిత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ వస్తుత్వం, తేజస్త్వ మప్త్వం పృథివీత్వం చ- సామానాధికరణ్య

యం త్రీణిరూపాణీత్యేవ సత్యం— పూర్వవత్॥

౩౪— ఏవం సర్వస్యాపి ప్రపంచస్య త్రివృత్కృతతేజోబన్నరూపత్వే సతి ... దం ప్రసాధ్య ధ్యాత్మం మాంసలోహితమజ్జాస్థిలక్షణస్య దేహస్య త్రివృత్కృతతేజోబన్నాత్మకత్వం ఇంద్రియమనఃప్రాణానాం చ త్రివృత్కృతతేజోబన్నాప్యాయితత్వం ప్రదర్శయితుం ప్రస్తౌతి— యథా తు ఖలు సోమ్యేమా స్తిస్రో దేవతాః పు

విశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజః ప్రభృతీనాం వస్తుత్వం తత్తన్నామభాక్త్వం చేతి. తత్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్య ఏవేక్షణవ్యపదేశః. అత స్సాహచర్యాదపి 'తదైక్షత' ఇత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితేతి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్-

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ ౭॥

ముముక్షో శ్శ్వేతకేతోః తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య, తన్నిష్ఠస్య, తస్య తావదేవ చిరంయావన్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశ్యతే. యదివ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత, తదా తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే. యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసంపత్తిరేవ స్యాత్. నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధ తాపత్రయాభిహతిహేతుభూతామచిత్సంపత్తిముపదిశతి. ప్రధానకారణవాదినోఽపిహి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ప్రాకృతశఙ్కా దురుత్సారితా. సాహచర్యాద్గౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితా.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి॥ ఇతశ్చేతి॥ సర్వశబ్దసంకోచే అనుకూలహేతుశ్చాస్తీతి భావః.

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్— తచ్ఛబ్దార్థమాహ॥ తదితి॥ శరీరపాతేతి॥ విమోక్ష్య ఇత్యత్ర కర్మాది త్యాగాజ్ఞాయా మప్యాచ్ఛరీరాది త్యాగార్థత్వాచ్ఛరీరాదినిర్ముక్తిర్భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ యదీతి॥ కథమనుపపత్తిరిత్యత్రాహ॥ యథేతి॥ అచేతనసంపత్తిస్స్యాం సారికమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అముత్ర తాపత్రయం తదర్థః.

రుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి— తేజోబన్నాని పురుషేణ భుజ్యమానాని పురుషం ప్రాప్య యథా త్రిధా త్రిధా పరిణమన్తే తత్ప్రకారం కథయేత్యర్థః.

తేజ— అశ్నాతితం త్రేధా విధీయతే— పురుషేణ భుక్తం తేజశ్శరీరాన్తర్నావస్థ్యమానమన్నం స్థవిష్ఠమధ్యమాణిష్ఠరూపేణ త్రేధా విభక్తం భవతి

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

హేయత్వావచనాచ్చ ||౮||

యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్, తదా ముముక్షో శ్శ్వేతకేతో స్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వా ద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం స్యాత్. న చ తత్క్రియతే. ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ తత్త్వమసి, తస్య తావదేవ చిరమి త్యుపదిశ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ||౯||

ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి. వాక్యోపక్రమే హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్. తచ్చ కార్యకారణయో

||ఇతశ్చేతి|| సదుక్తి ర్నతాదాత్మ్యేన సన్న్యానాయ. కింతు హేయతయేతి శఙ్కాయాం సంగతిః.

హేయత్వావచనాచ్చ— సూత్రార్థఘటక మాహ|| ప్రత్యుతేతి|| న హి స్థూలోఽహమితిధీవ న్నిషిధ్యత ఇతి భావః. ఉత్తర హేతుసమాప్త్యా శాస్త్రశ్చ తద్ధిః.

ఉపక్రమప్రాబల్యాదుక్తహేతుదౌర్బల్యశఙ్కాం పరిహరతి— ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్— త్వదుక్తమే వాస్మదనుగుణమితి భావః. శబ్దార్థమాహ|| ప్రధానేతి|| కథమిత్యత్రాహ||వాక్యేతి|| తతః కి మిత్యత్రాహ||తచ్చేతి|| తత్రోపి

౩౬— తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి, యో మధ్యమస్తన్మాంసం, యోఽణిష్ఠస్తన్మనః— స్థూలాంశః పురీషతామాపద్యతే, మధ్యమాంశస్తు మాంసతాం, అణిష్ఠాంశస్తు మనస ఆప్యాయకతామాపద్యతే, మనస ఆహంకారికత్వే నాన్నవికారత్వాభావాదితి భావః||

౩౭— ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయంతే, తాసాం యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తన్మూత్రం భవతి, యో మధ్యమస్తల్లోహితం, యోఽణిష్ఠః స ప్రాణః. తేజోఽశితం త్రేధా విధీయతే, తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తదస్థి భవతి, యో మధ్యమః స మజ్జా, యోఽణిష్ఠః సా వాక్— తైలఘృతాదికం తేజశ్శబ్దేన సూచ్యతే. మజ్జా అస్థ్యంతర్గతస్స్నేహరూపధాతువిశేషః. తైలఘృతాదేః పీతస్య సూక్ష్మాంశో వాగాప్యాయక ఇత్యర్థః. శిష్టం పూర్వవత్.

౩౮— అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి— ఉక్తరీత్యా మనః ప్రాణవాచామన్నజలతేజస్సూక్ష్మాంశాప్యాయితత్వాన్మనోఽన్నమయం ప్రాణో జలమయస్తేజోమయీ వాగిత్యర్థః.

రనన్యత్వేన కారణభూత సద్విజ్ఞానా త్తత్కార్యభూత చేతనాచేత
నప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతయై వోపపాదనీయమ్· తత్తు ప్రధాన కార
ణత్వే చేతనవర్గస్యప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన
చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధే ర్విరుధ్యతే·

ఇతశ్చ నప్రధానమ్·

స్వాప్యయాత్ ॥౧౦॥

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ· స్వప్నాన్తం మె సోమ్య
విజానీహీతి యత్రైతత్పురుష స్స్వపితినామ సతా సోమ్య తదా సం
పన్నో భవతి స్వ మపీతోభవతి తస్మా దేనం స్వపితీత్యాచక్షతె
స్వం హ్యపీతో భవతీతి సుషుప్తం జీవం సతాసంపన్నం స్వ మ
పీతః స్వస్మిన్ ప్రలీనఇతి వ్యపదిశతి· ప్రళయశ్చ స్వకారణే లయః·

---

* మిత్యత్రాహ॥తత్త్వేతి।
సుషుప్తౌ లయశ్చ కార్యకారణత్వనిబన్ధనఇతి సోఽనన్తరం సంగతః—
స్వాప్యయాత్— అర్థాన్తరత్వ వ్యావృత్త్యర్థ మాహ॥ తదేవేతి॥ యత్రయ
దా· స్వమపీతశబ్ద వివరణం స్వస్మిన్ప్రలీనఇతి· తతః * మిత్యత్రాహ॥ ప్రళ

౭౯— ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య తదుపాద
యత్వం వక్తుం ప్రవృత్తస్తెరోబన్నాత్మకసకలా చేతనవర్గస్య తదుపాదేయత్వ
ముక్త్వా చేతనవర్గస్యాపి తదుపాదేయతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రస్తౌతి— ఉ
ద్దాలకో హారుణిశ్శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ స్వప్నాన్తం మెసోమ్యవిజానీహీ
తి— స్వప్నాన్తం సుషుప్తిం ప్రతిపాదయతో మమవాక్యాద్విజానీహీతిపితాపు
త్రమువాచేత్యర్థః।

౮౦— ఏవం శ్రోతుమవధానార్థం ప్రతిజ్ఞాయాహ— యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి
నామ— యత్రయదా· నామశబ్దః ప్రసిద్ధౌ· ఏతత్పురుషః· ఏషపురుషఇత్యర్థః.

౮౧— సతాసోమ్యతదా సంపన్నోభవతి— తదా తస్మిన్ స్వాపకాలే,
సదససోమ్యేతి ప్రకృతేనసతాసంగతోభవతి

౮౨— తస్యైవసత్సంపత్తిస్వాపయోరూపత్వం స్వపితినామనిర్వచనాను
గుణంవిశృణోతి— స్వమపీతోభవతీతి— అత్రస్వశబ్దః స్వాపన్నజీవమాత్ర ప
రః· సతాసోమ్యతదా సంపన్నో భవతిస్వమపీతో భవతీతి స్థానప్రమాణేనసచ్ఛ
బ్దస్వశబ్దయోరేకవిషయత్వావశ్యం భావాత్సచ్ఛబ్దస్యచాస్మిన్ ప్రకరణే పర
మాత్మవిషయత్వాత్స్వశబ్దోఽపి తత్పరఏవ· నసుతరాన్నాత్మా త్పరమాత్మనస్తు

న చాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితు మర్హ
తి. స్వ మపీతో భవతి. ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః.
చిత్త్వస్తు శరీరకరణ తదాత్మ్యసంఘాతం ప్రాప్య హ్యేన జీవ శబ్దేనాభిధీయ
త ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుతౌ (?) తోక్తమ్. త జ్జీవశబ్దాభిధేయం
బ్రహ్మ సుషుప్తి కాలేపి ప్రలయ కాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభా
వాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి, సతా సోమ్య తదా సంపన్నో
భవతి స్వ మపీతో భవతీ త్యుచ్యతే. తథా సమానప్రకరణే నామరూ
పపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞే నైవ పరిష్వఙ్గాత్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సం
పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చనవేద నాన్తరమి త్యుచ్యతే. అమో
క్షా జ్జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గో జాగ్రత్ స్వప్నయో ర్విషయజ్ఞా
నోదయః సుషుప్తికాలేహి నామరూపే విహాయ సతా సంపరిష్వక్తః
పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తద్రూపనామరూపో
భవతీతి శ్రుత్యన్తరే ష్వప్య మభిధీయతే. యదా సుప్తః స్వప్నం
న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి, తస్మాద్వా
ఆత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే, త ఇహ వ్యా
ఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో
వా యద్య ద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. తథా సుషుప్తం జీవం, ప్రా
జ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చ వదతి.

యస్మిన్నితి॥ సూక్ష్మదశాపత్తి ర్లయః. జాగ్రత్ప్రబోధః పర స్సుషుప్తజీవవి
శిష్టః స్వప్నస్సౌషుప్తికః తథాపి ప్రభూతాదిత్యర్థః. స్వశబ్దస్యాత్మీయాదిపరత్వ
వ్యుదాసార్థ మచేతనపరత్వవ్యుదాసార్థం చేతనపరత్వే వైశద్యార్థం
స్వరూపైక్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం చాహ ప్రకృతీతి॥

స్య కథం జీవం ప్రతిస్వత్వమితి చేదుచ్యతే. దేవమనుష్యాది నామరూపాభిమాన
రాగలోభాద్యనుగుణబహిర్ముఖజ్ఞాన ప్రసరణజాగరితావస్థ జీవ విశిష్టః ప
రమాత్మా దేవమనుష్యాది నామరూపరాగద్వేషలోభ మానాద్యుపాధికరాహిత్యం
తదాకారాభిమాన రాహిత్యరహితజీవశరీరకస్సన్నాత్మన్యం తథాహ ఇత్యర్థః
ఇతి సామ్యస్యాపి (౧॥౧॥౧౦) ఇతి సూత్రేణాస్యాత్యన్తాభావస్యాత్యన్తానుపపత్తిః
అత్రత్యః పూర్వస్య పరితోగ్రాహకస్య సకరణకత్వాదత్వప్రకటిత ఇతి ద్యోతనా
రతే— తస్మాదిదం స్వపితీత్యుచ్యతే స్వంహ్యపీతో భవతి— హియస్మా

తస్మాత్సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ- తదాహ వృత్తికారః- సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి సమ్పత్త్యసంపత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చాహేతి-

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్-

గతిసామాన్యాత్ ॥౧౧॥

ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ న్నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాం ల్లోకానసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ, తస్య హా వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాది సృష్టివాక్యానాం యా గతిః, ప్రవృత్తిః, తత్సామాన్యాత్, తత్సమానార్థత్వాదస్య- తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే. తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే-

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్-

శ్రుతత్వాచ్చ ॥౧౨॥

జీవవ్యావృత్తీశ్వరానువృత్త్యర్థ దేవతాదివిశేషవిధ్యర్థాః స్సర్వజ్ఞాదిశబ్దాః- వ్యాఖ్యాన్తర వ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ తదాహేతి॥ అసంపత్తి స్సతఆగమ్య వ్యుత్థానే నిర్గమః- అన్యత్రాసంపత్తిర్వా- ఏతత్ బ్రహ్మకారణత్వమ్-

గతిసామాన్యాత్ — ఆత్మశబ్దాదివ్యక్తత్వాత్ తద్వన్తి వాక్యాన్యాహ॥ ఆత్మేతి॥ తస్య హా వా ఇత్యత్రచ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి శ్రూయతే- సామాన్య పర్యాయాన్తరత మిత్యాహ॥ తదితి॥ తతః కి మిత్యత్రాహ॥ తేషు చేతి॥

సపర ఉపనిషదన్తరేషు, ఇహాపి త్యాహ— శ్రుతత్వాచ్చ— సార్వ

జ్ఞ్యోక్తిర్న సూచయతి, తస్మాత్స్వేక్షితి శాక్యాతే తక్షేత్యర్థః—యద్యపి జీవ ఖ్యాయు ఇతిధాతోర్నిర్వచన స్స్వపితి శబ్దః, సతుస్వశబ్దః పరమాత్మని, త థాప్యశనాయాదినిర్వచన వదత్ర వాదయాప ముపపద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం- తత్ర జీవస్య పరమాత్మని లయప్రతిపాదనాత్తేజో బన్నాదివజ్జీవస్యాపి తదుపాదానత్వాత్తజ్జానేన జ్ఞాతత్వముపపాదితం భవతి- అత్రచవక్తవ్యముపనిషత్ప్ర కాశికాయాముక్తమ్

శ్రుతమేవ వ్యాఖ్యాతు ముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య ఆత్మత్వేన
నామరూపయో ర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం,
సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్య
సంకల్పత్వంచ- అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర
వాణి, సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్స
త్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా, యచ్చా
స్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వంత దస్మి న్త్సమాహితం, త
స్మిన్ కామా స్సమాహితాః, ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో

క్షిశ్చ సర్వశక్తిత్వ విషయవాక్య తదైక్షత బహుస్యామితి పూర్వమే వోపాత్తే-
సదాయతనా ఇత్యాధారత్వమ్- ఉక్తగుణక స్యాత్మత్వం దర్శయతి ఐతదా
త్మ్యమితి- సత్యకామత్వం యచ్చేతి- అపహతపాప్మత్వాదిక ముక్తమేవ ఆత్మ

౪౪— అన్నేన సోమ్య శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భి స్సోమ్య శుంగేన తే
జో మూల మన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ— శుంగన· కార్యం·
కారణం విజానీహీత్యర్థః.

౪౫— సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః
— అత్ర ప్రజాశబ్దేన సర్వం జగన్నిర్దిశ్యతే- సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పద
ద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మణిసృష్టిలయపరం- ప్రతిష్ఠానిష్ఠా- పర్యవసానం-
లయ ఇతి యావత్- సదాయతనా ఇతి సదాధారత్వముచ్యతే- అనేనజగతశ్శరీ
రత్వంఫలితం- తత్కథమితి చేదిత్థం- ఉత్పత్తిలయహేతుత్వాదిపదద్వయ సమర్థ
గతినస్స్థితి హేతుత్వాదినా సదాయతనా ఇతిపదనస్థితి హేతుధారకత్వం వి
ద్యతే- ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతిశ్రు
తి ధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనధారణాధీనత్వావగమాత్ స్వచప్రశాసనస్య అంతః
ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామిత్యంతః ప్రవేశపూర్వకత్వావగమాత్స్వ శాస్తాప్రత్య
యస్యాయమేనాంతః ప్రవేశనశాసనధారణా నామన్యతమో నాపి తతరయోః ఫలిత
త్వాత్ సదాయతనా ఇత్యనేన ధారకత్వోక్త్యా అవశ్యం తః ప్రవిశ్య శాసనేన ధార
కత్వలక్షణాత్మత్వస్య ఫలితత్వాజ్జగచ్ఛరీరకత్వం ఫలితం- సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్స
ర్వాః ప్రజాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి ద్వాభ్యాం సదుపాదానకత్వమ్- సదాయతనా ఇత్య
నేన సదంతర్యామికత్వమ్- ఉపాదానోపాదేయ భావస్యైకస్మిన్నసిద్ధత్వాత్ప్రజాశ
బ్దేనాచిత్సంసృష్ట జీవమాత్రపరామర్శాత్ తస్య సదుపాదానకత్వాసంభవాత్ప్ర
జాశబ్దేనాపి ప్రజాశరీరకం బ్రహ్మోచ్యతే- సదాయతనా ఇత్యత్ర సదంతర్యా
మికత్వస్య శరీరభూతచిదచిద్విశిష్టత్వేనచిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మనిష్ఠత్వాత

విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి. నతస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే నచేశితా నైవచ తస్య లిఙ్గమ్, సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః, సర్వాణిరూపాణి విచిత్య ధీరః। నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే, అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాగ్ం సర్వాత్మా, విశ్వాత్మానం పరాయణమ్, పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్, యచ్చకించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేపివా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థితః, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని.

౧. ఉపాత్తవాక్యానాముక్తార్థపరత్వం ప్రదర్శయితుం శ్రుత్యన్తరైస్సంవాదయతి తథాచేతి॥ ఉక్తగుణవైశద్యముక్తగుణజ్ఞాపనంచ కృతం భవతి. నతు సూత్రవిషయతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానమ్.

వాస్సవాయతనాదితి వాక్యముపక్రమ్య గ్రీవాశబ్దేన శరీరభూతచేతనాచేతనమూర్తిమత్వాభిధీయతే. తథాసమ్మాలాపన్నత్వమిత్యుపాదానస్య ప్రతిపాదకవాక్యవిశిష్టస్యోపాదానత్వాత్తచ్ఛబ్దేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టముచ్యతే. సవాయతనా ఇత్యత్రవిశిష్టస్యసతో న్తర్యామిత్వసంభవాత్తచ్ఛబ్దేన విశిష్యమాత్రమభిధీయతే.

౨౬. ఏవం సుషుప్తస్సన్ సంపత్తిం జీవస్య ప్రదర్శ్య ప్రయాణకాలేపి సత్సంపత్తిం దర్శయతి— అస్యసోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్— ప్రియతః మ్రియమాణస్యేత్యర్థః. అత్రవాగాదయః ప్రకృతికత్వాసంభవాద్వ్యాపారోపరమహేతుభూతసంశ్లేషవిశేష ఏవ వాచో మనసి లయః. మనసః ప్రాణేలయోపి తాదృశ ఏవ. మనశ్శరీరకరణగ్రామం ప్రాణే. మనః పురుషేచతంతుఃడితిముటయన్ భూతేష్వేవం పరదేవతాయామిత్యుక్తిః తత్ప్రాణాదేవసంపన్నో జీవసహతేజశ్శబ్దాపత్తిభూతేషు సంపన్నో భవతి. తతః పరంసుఖదుఃఖోపభోగాయాస విశ్రమాయసజీవానాం భూతసూక్ష్మాణాం పరమాత్మని సంపత్తిర్భవతీత్యర్థః.

౨౭— సయఏషోణిమా— తాదృశస్సచ్ఛబ్దితఏషోణిమా అణువదు ర్విజ్ఞేయః మానాంతరాగోచర ఇత్యర్థః.

౨౮— ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం— ఏషఆత్మాయస్య ఐతదాత్మ్యం. స్వార్థే ష్యఞ్.

తస్మాజ్జగత్కారణవాది వాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదన యోగ్యమ్. అత స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తి స్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్త నిఖిలదోషగన్ధో ఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణౌఘ మహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ నిఖిలజగదేక కారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితమ్.

అతఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మవాదోఽపి సూత్రకారేణ అభిమతమిత్యపి నిరస్తో వేదితవ్యః. పారమార్థికముఖ్యేక్షణాది గుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. నిర్విశేషవాదే హి

అశబ్దస్యాప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥ తస్మాదితి॥ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ నిమిత్తోపాదానభూత స్యేశ్వరత్వ మాహ, సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిభిః. శోధకాకార మాహ, నిరస్తేతి. గుణేశ్వర్యస్యాతిశయము హాత్మ్యాయ మహార్ణవశబ్దః. పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ చిదచిద్వైలక్షణ్య తచ్ఛరీరకత్వపరౌ వసువాకవ్యయస్మారకౌ. గగనాద్యబహిష్కారాయ నిఖిలశబ్దః. త్రివిధకారణత్వ ద్యోతకౌ శబ్దౌ.

సూత్రాణాం పరపక్షాననుగుణత్వం ప్రాక్సంక్షిప్తం విస్తరేణాహ॥ అతఏవేతి॥ వేదితవ్యః. నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. ॥పారమార్థికేతి॥ అన్యథా ఈక్షిత్రాపారమార్థ్యే రజతవత్. ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాదితి భావః. నాచిత్త్వత్వేతా, సాక్షిత్వాదిత్యత్రాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ వ్యావర్తకాపారమార్థ్యే వ్యా

౪౯— తస్మాత్— సజీవస్య జగతస్సదాత్మకత్వమేవ సత్యం ప్రామాణికం

౫౦— సతాత్మ— ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్సచ్ఛబ్దితస్య ఏతస్యాత్మత్వ ఇత్యర్థః

౫౧— తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి— అత్ర తత్త్వంశబ్దౌ నామిముఖ్య శ్వేతకేతువాది నామర్థ్యవసానవృత్త్యా తదన్తర్యామి పరమాత్మాభిధీయతే. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వస్య శాస్త్రయోనికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్సంసారిణ శ్వేతకేతో ర్నిత్యముక్తేన తచ్ఛబ్దార్థేన సచ్ఛబ్దితబ్రహ్మణా అభేదానుపపత్తేః. అత్రచ వక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్. తత్రైవ ద్రష్టవ్యమ్.

౫౨ ఏవముక్తశ్వేతకేతు సుషుప్తిదశాయాం పరమాత్మని సంపన్నస్య స్వాపానన్తరం తత ఉత్థాయాగతస్య తత్రాగతస్య తాదాత్మ్యాయాగతస్య సోమ్యాగా స్సృహాదాగతోఽస్మీతి ప్రతిసంధానవత్సతి సంపన్నోఽస్మి సత ఆగతోఽస్మీతి ప్రతిసంధాన ప్రసంగాత్తన్నైతద్విప్రసంభవనీయమితి మన్యమాన ఆహ— భూయ ఏవ భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి— పద్యోర్నామనుకాదిత్యర్థః.

౫౩— ఏవం ప్రార్థితః పితా— తథా సోమ్యేతి హోవాచ—

సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికమ్. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్, తచ్చ చేతనమితి, ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభి సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే. చేతనత్వం నామ చైతన్యగుణయోగః. అత ఈక్షణగుణవిరహిణః పరిభావతుల్యత్వమేవ.

వృత్తిరేవ నేతి భావః. సాక్షిత్వం చాపారమార్థికత్వేన హి గ్రాహ్యత ఇత్యత్రాహ॥ వేదాన్తేతి॥ ఆరోపితాకారో న తత్త్వవేదకమానవిషయ ఇతి భావః. చేతనత్వ మస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ॥ చేతనత్వమితి॥ న తుల్యత్వం, ప్రకాశ

౫౪—ఇమాః సోమ్య నద్యః పురస్తాత్ప్రాచ్యః స్యన్దన్తే పశ్చాత్ప్రతీచ్యస్తాః సముద్రాత్సముద్రమేవాపియన్తి స సముద్ర ఏవ భవన్తి తా యథా తత్ర న విదురియమహమస్మీయమహమస్మీతి, ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతఙ్గో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తదాభవన్తి. స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ—యథా గఙ్గాద్యా నద్యః పూర్వదిక్ప్రస్థితాః ప్రాఙ్ముఖతయా సముద్రం యాన్తి పశ్చాద్దిక్ప్రవృత్తాః సింధ్వాద్యా నద్యః ప్రత్యఙ్ముఖతయా సముద్రం యాన్తి పునశ్చ సముద్రాత్సముద్రం గచ్ఛన్తి. సముద్రపర్యన్తదేశాత్సముద్రమధ్యం గత్వా సముద్రైకీభూతాస్సత్యః ఇయం గఙ్గాహమస్మీత్యేవం ప్రత్యభిజ్ఞాతుమసమర్థా భవన్తి, తథా సుప్తోత్థితా అపి సత ఉత్థితా ఆగతా ఇతి న ప్రత్యభిజ్ఞాతుం సమర్థాః. అపితు ప్రాచీనవ్యాఘ్రాదిమాత్రభావమనుసన్దధతే. యద్యద్భవన్తి, ప్రబోధాగ్రదశాయాం యద్యద్వ్యాఘ్రాదిత్వం ప్రాప్నువన్తి, తత్ వ్యాఘ్రాదిత్వం, ఆభవన్తి ఆగత్య భవన్తి. సుప్తిస్థానాత్పరమాత్మన ఆగత్య యథాపూర్వం వ్యాఘ్రాదిభావమనుసన్దధత ఇత్యర్థః.

౫౫ అనన్తరం మరణదశాయాం జీవస్య నాశాభావః—అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య యో మూలేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేజ్జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత—ఇతి ఖండే సవతీతి.

౫౬— యథా సోమ్య పురుషం గన్ధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయ తం తతోఽతిజనే విసృజేత్స యథా తత్ర ప్రాఙ్వోదఙ్వాధరాఙ్వా ప్రత్యఙ్వా ప్రధ్మాయీతాభినద్ధాక్ష ఆనీతోఽభినద్ధాక్షో విసృష్టః— హే సోమ్య యథా లోకే గన్ధారేభ్యో జనపదేభ్యః నిబధ్య చక్షుషీ కంచిత్పురుషం చోరా గృహీత్వా విజనే విసృజేయుః. స దిక్ప్రమోహేన ప్రాఙ్ముఖో వా ఉదఙ్ముఖో వా అధోముఖో వా అభినద్ధాక్ష ఏవ తస్కరైరానీతోఽభినద్ధాక్ష ఏవ విసృష్ట ఇతి విక్రోశేత్-

కించ నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదమ్. ప్రకాశోహినామ స్వస్య పరస్యచ వ్యవహారయోగ్యతా మాపాదయన్ వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివ దచిత్త్వమేవ. తదుభయరూపత్వాభావేఽపి తత్సామర్థ్యమస్తీతిచేత్, తన్న. తత్సామర్థ్యంహి తత్సామర్థ్యమేవ. సామర్థ్యగుణయోగేహి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ శ్రుతిప్రామాణ్యాదయమేకో విశేషోఽభ్యుపగమ్యతఇతిచేత్, హన్తతర్హి తతఏవ, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వమ్, సకలహేయప్రత్యనీకతేత్యాదయః, సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వంచ కార్యవిశేషానుగుణత్వమ్. తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయమ్. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కించ నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షానుమానాగమస్వానుభవా స్సవిశేషగోచరాఇతి పూర్వమేవోక్తమ్.

సజాత్యత్వమ్, ప్రకాశ రూపత్వాదిత్యర్థః॥ కిఞ్చేతి॥ తత్ సామర్థ్య మాపాదయతి॥ తన్నేతి॥ తత్సామర్థ్యంచ నేత్యాహ॥ శక్తిమత్త్వంచేతి॥ దూషణాన్తరమాహ॥ కిఞ్చేతి॥ వస్తుత్వం తుచ్ఛవ్యావృత్తిః.

౫౭— తస్య యథాభినహనం ప్రముచ్య ప్రబ్రూయాదేతాం దిశం గన్ధారా ఏతాం దిశం వ్రజేతి స గ్రామాద్గ్రామం పృచ్ఛన్ పణ్డితో మేధావీ గన్ధారానేవోపసంపద్యేత— యథా కశ్చిత్కారుణికః తస్య బంధనం ముక్త్వా ఉత్తరతో గంధారాః ఏతాం దిశం ప్రజేత్యుక్తః గ్రామాద్గ్రామాంతరం పృచ్ఛన్ ఉపదిష్టమార్గః, మేధావీ శాస్త్రార్థావిస్మరణశీలః, పండితః ఉపాయోపాయజ్ఞః మధ్యయుక్తః స్వదేశం గంధారానేవ పునరపి సంపద్యేత ఇత్యర్థః.

౫౮— ఏవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి— ఏవమాచార్యేణ బ్రహ్మాత్మకత్వముపదిష్టః అనాదిప్రాకృతబంధనమున్ముచ్య స్వాత్మనస్తదాత్మకత్వమనుసంధత్తే ఏతాదృశానుసంధాన నిష్ఠస్య తావానేవ విలంబః యావత్ప్రారబ్ధకర్మారబ్ధశరీరాన్న విమోక్ష్యతే. తదనంతరం తు స్వస్వరూపం బ్రహ్మ సంపత్స్యతే - నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాందసః. చిరం తస్య తావదనవధిరమిత్యత్ర

తస్మాద్వివిధ) చేతనాచేతనాత్మక జగద్రూపేణ బహుస్యామితీక్షణకర్మః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

వివక్షం సందూష్య స్వపక్షం నిగమయతి॥ తస్మాదితి|

ఈ ఇత్యధ్యాహారః. తస్యమేతావానేవవిలంబః, యావత్కర్మభిర్న విముచ్యే తః పరంబ్రహ్మసంపత్స్యే ఇత్యుపాసకస్యానుసంధానప్రకారోఽనేన వాక్యేనోచ్యత ఇతి వదంతి.

౫౯ — తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి విజిజ్ఞావితి — ఏవం నసకృత్ప్రబోధితః శ్వేతకేతురస్యాద్దాలకస్య వాక్యాత్తద్బ్రహ్మస్వరూపం విజిజ్ఞాతవానిత్యర్థః. వ్యాసార్యోక్తరీత్యా ఉపాసితవానితి వార్థః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

విషయ॥ ఆనన్దవల్లీ.

౧ — ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. పరమతత్త్వ హితపురుషార్థ ప్రతిపాదికానందవల్లీ ప్రస్తూయతే — బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ — నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవస్తూపాసకస్సర్వస్య ఉత్కృష్టం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ (౪॥౧॥౧) ఇత్యధికరణోక్తన్యాయేన వేదనోపాసనాదిశబ్దానామేకార్థత్వాద్బ్రహ్మవిదిత్యత్ర విద్ధాతుర్ధ్యుపాసనపరః. తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యైవోపాస్యత్వాద్బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వకథనాత్తస్యైవోపాస్యత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర బ్రహ్మ, తద్వేదనం, ప్రాప్తిః, ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తమ్.

౨ — కింతద్బ్రహ్మ కీదృశంతద్వేదనం కీదృశీ ప్రాప్తిః కీదృశంచ ప్రాప్యమిత్యాకాంక్షాయాం మంత్రముఖేన వివరీతుం మంత్రముపతారయతి — తదేషాభ్యుక్తా — తద్బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఏషా ఋగధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మంత్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. ఏవమేవ మాంత్రవర్ణిక (౧॥౧॥౧౫) సూత్రే భాషితమ్.

౩ — సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ। యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్। సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి — జన్మాది (౧॥౧॥౨) సూత్రే యతోవా ఇమానీత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్న జగత్కారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః. నామాంతరభజనార్హావస్థాంతరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసంకుచిత జ్ఞానైకాకారమాహ. తేన కదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. అనంతపదం దేశకాలవస్తు పరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చానంత్యమ్. తేన పూర్వపద

త్వంయ వ్యావృత్తకోటిద్వయం విలక్షణస్వాశ్రయ స్వరూపస్వగుణానిత్యావ్యా వృత్తాః. విశేషణానాంవ్యావృత్తకత్వాదితి భావితమ్. నన్వత్రజ్ఞాన పదస్య విషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్, స్వరూపస్యాతాదృశత్వా జ్ఞానమిత్యస్య జ్ఞానగుణకమిత్యర్థః పర్యవస్యేన్నతు స్వరూపస్య జ్ఞానత్వమ్. స్వప్రకాశతా రూపజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్, స్వరూపస్య జ్ఞానత్వ మాత్రం సిద్ధ్యేన్నతు జ్ఞానగుణకత్వం. నచేష్టాపత్తిః తద్గుణసారత్వాత్తు త ద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవదితి (౨॥౩॥౨౯॥) సూత్రేయథాసత్యం జ్ఞానమితి బ్ర హ్మణో జ్ఞానగుణసారతావజ్జ్ఞానమితి వ్యపదేశ ఇతిభావ్యం విరుధ్యేతేతి చేత్. ఉచ్యతే. స్వప్రకాశత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం. తత్రజ్ఞానత్వాశ్రయత్వమసం కోచాత్స్వరూపతో గుణతశ్చసిధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దప్రతీయమానం బృహత్త్వం యథాస్వరూపతో గుణతశ్చసిధ్యతి తద్వదితి వ్యాసార్యైరుక్తం. వస్తుతస్తు జ్ఞానమిత్యస్యాంతోదాత్తత్వాదర్శ ఆద్యజంతత్వే నజ్ఞానగుణకత్వమేవార్థః. ప్రజ్ఞానఘనఏవానందమయఇతి నిత్యం విజ్ఞానమితి శ్రుత్యన్తరాద్బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపత్వమప్యస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్. ఇదమిదం నాన్యత్రేతిపరిచ్ఛేత్తుమశ క్యత్వందేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం నాన్యదేతిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వం కాలా పరిచ్ఛేదః. ఇదమిదం నేతిపరిచ్ఛేదానర్హత్వలక్షణం సర్వవస్తు సామానాధి కరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. యద్వావస్తుస్వభావతః పరిచ్ఛేదోవస్తు పరిచ్ఛేదః. యథాతుల్యకాలత్వేపి తుల్యపరిమాణత్వేపిదళవర్ణ సువర్ణ ఇతి యాకలధౌతాదపకర్షః. తద్రాహిత్యం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సమాభ్యధిక రాహిత్యనిదానభూతో గుణైర్నిరతిశయ ప్రకర్షోవస్త్వపరిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం భవతీతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం. నాంతంగుణానాంగచ్ఛంతితేనానన్తోయము చ్యత ఇతి స్మరణాద్గుణానంత్యమనంతశబ్దార్థః. అత్రరూఢివశాద్గుణతా విశే షనిర్ణయః. నచానంతపదస్య నారాయణవాదినః పుల్లింగత్వం స్యాదితివా చ్యమ్. ఇష్టాపత్తేః. తస్యద్వితీయాంతత్వేన పుల్లింగత్వ స్యేష్టత్వాద్ద్వితీ యాంతత్వాభావేద యోవేదనిహితంగుహాయామిత్యత్ర తచ్ఛబ్దాధ్యాహారప్ర సక్తేః. అనధ్యాహారేణోపపత్తావధ్యాహారస్యాన్యాయ్యత్వాత్. యదివా నంతపదయోగార్థస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితత్వస్య నారాయణాదన్యత్రా ప్రసక్త్యాత్రిపత్యాదిశబ్దేష్వివనయాదిః కల్పనీయేత్యుచ్యేత, తదాపి నక్షతిః. అత్రసత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యనేనబ్రహ్మశబ్దార్థో వివృతః. హృద యగుహానిహితత్వ ప్రకారకజ్ఞానప్రతిపాదకేనయో వేదనిహితం గుహాయామి త్యనేనవిచ్ఛబ్దార్థ ఉక్తః. పరమేవ్యోమన్ సోశ్నుత ఇత్యంశేన ఆప్నోతి శబ్దా ర్థ ఉక్తః. సర్వాన్కామాన్త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేత్యనేన ప్రాప్యముక్తమ్. కామ్యంత ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః. ముక్తస్యసర్వవిషయ విరక్తస్యతద్వ్యతి రిక్తకామ్యాంతరాసంభవాత్. అథయఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ స

తాన్యాకామానిత్యాదౌ కామశబ్దస్య కల్యాణగుణేష్వేవ ప్రయోగాత్. వి[illegible] భవస్త్విత్యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిరుపాధికానన్యాధీనాసంకుచిత సర్వవిషయ జ్ఞానవత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వమ్. అయం చ గుణః నిత్యముక్తవ్యావర్తకః. బ్రహ్మ ణా సహేత్యనేన తద్గుణానాం ఫలదశాయాం ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయితుం బ్రహ్మ ణాసహేతి నిర్దేశః. సహయుక్తేఽప్రధానే ఇతి పాణినిస్మృతిః. న చ భాగ్య తాయాం గుణశేషతయా బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం హాపయతీతి శఙ్క్యమ్. శ్రియం స్వతో పుష్ట్యైశ్వర్యమిహ భగవత[illegible]ఇతి వత్పరమాత్మశేషతయా విచిత్రకల్యాణగుణానాం భోగ్యతాయాం [illegible]యిత్వే వైతాదృశాప్రా ధాన్యస్య గుణత్వేన దోషత్వాభావాత్. అత ఏవ [illegible]సహాదనం భుఙ్క్తే ఇతి వద్భుక్తిసాహిత్యపరత్వే బ్రహ్మణోఽప్[illegible]ప్రసంగాత్తత్పరిత్య జ్యపయసా ఓదనం భుఙ్క్తే ఇతి వద్భోగ్యసాహిత్య[illegible]త్వమేవ. న చాత్రపక్షే పరబ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం హాపయేత్, భోగ్యసాహిత్యపక్ష ఏవ భగవతాభా వ్యకృతా నసమాశ్రితః. నను తేషామృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి జైమినినా ర్థవశాధీనపాదవ్యవస్థావత్త్వస్య ఋగ్లక్షణతయోక్తత్వాత్సహితస్య పా దాంతరస్థస్య బ్రహ్మణేతి పాదా[illegible]నాన్వయో న సంభవతి. తతశ్చ బ్రహ్మ ణేతి న సహయోగతృతీయా. అపితు ఇ[illegible]భూతలక్షణే తృతీయా. సహితస్య చ యుగపదిత్యర్థః. సర్వాన్ కామాన్యుగపదనుభవతి బ్రహ్మణా బ్రహ్మభూత ఇతి యావత్. అత ఏవ సాన్నే - సాకం తేన సకలాన్కామానక్రమేణ సురర్షభః॥ విదితో బ్రహ్మరూపేణ జీవన్ముక్తో నసంశయ ఇత్యుపబృంహితమితి చేన్న. తేషా మృగ్యత్రార్థవశేనేత్యస్య ఉపలక్షణమాత్రత్వాత్. ఉపలక్షణత్వపక్షమభ్యుప గమ్యైవ తద్వ్యాఖ్యాతృభిరప్యర్థవశేన వా వృత్తవశేన వా పాదవ్యవస్థితి ర్వ్యాఖ్యాతత్వాత్. అభియుక్తానాం మంత్రప్రసిద్ధివిషయత్వం మంత్రత్వమితి వదభియుక్తానామృక్పద ప్రసిద్ధివిషయత్వమేవ ఋక్త్వమ్. తతశ్చ పాదాన్త స్థానామపి పాదాన్తరస్థపదాన్వయో యుక్తః. బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్థంభూతలక్ష ణతృతీయాత్వేన బ్రహ్మభూత ఇత్యర్థోఽపి న సంభవతి. శ్వేతచ్ఛత్త్రేణ రాజే త్యాదౌ తథా అభేదాదర్శనాత్. త్వదుక్తస్మృతిస్థవచనస్య [illegible] ప్రతి వస్తుతస్తు దాహృత[illegible] వ్యాఖ్యాతృభిరుక్తపదార్థః. ఇతి శబ్దో మన్త్ర సమాప్తిద్యోతనార్థః.

౮—సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యుక్తం వస్తుపరిచ్ఛేదలక్షణమానన్త్యం సర్వో పాదానత్వ సర్వాన్తరత్వముఖేన ప్రపంచయతి— తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మ న ఆకాశస్సంభూతః— తస్మాదిత్యాదిన బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వ్యవహిత బ్రాహ్మణోక్తం పరామృశ్యతే. ఏతస్మాదితి సత్యం జ్ఞానమిత్య వ్యవహితమం త్రోక్తం పరామృశ్యతే. తతశ్చ మంత్రబ్రాహ్మణోక్తాదేతస్మాదాత్మన ఆకాశః సృష్ట ఇత్యర్థః.

౯— ఆకాశాద్వాయుః॥ వాయోరగ్నిః॥ అగ్నేరాపః॥ అద్భ్యః పృథివీ—

త్రతత్త్రైః విపశ్చితా ఆపదిష్టంతోతి తేజః ప్రభృతిషు తేషుకారి శ్రవణాదాకాశాదా యాతేజలభూతాన్నాన్తత్ శరీరేత పరమాత్మపరా ఇతి తేజాతన్త్రథావాక్యాస్యా (౭॥ ౩॥ ౧౪॥) త్యాకర తర్తన్తరమ్.

౬— పృథివ్యా ఓషధయః। ఓషధీభ్యోఽన్నమ్। అన్నాత్పురుషః—పురుషశ్శరీరమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం.

౭— స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః— అయం దేహోఽన్నరసస్య పరిణామః. అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే [illegible] విష్ఠా భవతస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసమి [illegible] జాఠరాగ్నిపచ్యమానాన్న సారాంశనిర్వర్తితా మాంసాది మయ[illegible]చ్ఛరీరస్యేతి భావః.

౮— తస్యేదమేవ [illegible] అయం దక్షిణః పక్షః। అయముత్తరః పక్షః। అయమాత్మా। ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా—తస్య దేహరూపస్య పురుషస్య ఇదం ప్రత్యక్షతో దృశ్యమానశిరః. బాహుద్వయం పక్షౌ. అథస్తాత్ గ్రీవాయా నాభేరూర్ధ్వం పరిదృశ్యమానోఽయం మధ్యమో దేహభాగ ఆత్మా. మధ్యం హ్యేషామఙ్గానామాత్మేతి శ్రుతేః. ధారకత్వేన ప్రధానభూత ఇత్యర్థః. ఇదం నాభేరధస్తాత్ దృశ్యమానం చరణద్వయం పుచ్ఛవదా[illegible] ప్రతిష్ఠా ఇత్యర్థః. అత్ర పురుషశబ్దితమనుష్యాకారస్య పక్షాదిరూపేణ ప్రతిపత్తిరాకార్యేణామితి ద్రష్టవ్యమ్.

౯— తదప్యేష శ్లోకో భవతి—తత్ తస్మిన్నర్థే బ్రాహ్మణోక్తే అయం మన్త్రరూపశ్శ్లోకోఽపి భవతీత్యర్థః.

౧౦—అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే। యాః కాశ్చ పృథివీం శ్రితాః। అథో అన్నేనైవ జీవన్తి। అథైనదపియన్త్యన్తతః—పృథివ్యాం వర్తమానాస్సర్వాః ప్రజా అన్నాదేవోత్పద్యన్తే. ఉత్పన్నాశ్చాన్నేనైవ జీవన్తి. అన్తతోఽన్తే (అన్నే) విలయం యాన్తీత్యర్థః.

౧౧—అన్నం హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే— సర్వభూతోపకారకత్వాదన్నమేవ జ్యేష్ఠమ్. అతః కారణాదాయాదిరూపాణి వర్తకత్వాత్తదేవ సర్వౌషధముచ్యత ఇత్యర్థః. ఓషధీభ్యోఽన్నమిత్యోషధిపరిణామత్వం నిమిత్తీకృత్యాన్నే ప్రయుక్తోఽయం శబ్దః ఓషధిత్వ నిబన్ధనతయా ప్రతిపత్తవ్య ఇతి ద్రష్టవ్యమ్.

౧౨— సర్వం వై తేఽన్నమాప్నువన్తి। యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే—అన్నం బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసతే యే తే యావదన్నమపేక్షితం తావదన్నం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః.

౧౩. బ్రహ్మదృష్టిహేతుభూతం బ్రహ్మసాదృశ్యమాహ—అన్నం హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే—బ్రహ్మణోఽపి సకలలోకనిర్వర్తకతయా సర్వభేషజత్వస్య చ సత్త్వాదితి భావః.

౧౪—అన్నాద్భూతాని జాయన్తే। జాతాన్యన్నేన వర్ధన్తే— జననవృద్ధిహేతుత్వమన్నబ్రహ్మణోస్సమమిత్యర్థః.

౧౪— అన్నశబ్దస్య నిర్వచనమాహ— అద్యతేఽత్తి చ భూతాని। తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి—జీవనదశాయాం స్వయమద్యతే—నాశదశాయామభ్యవహార్యతయా వా విపరీతపరిణామ[illegible]యా వా, అన్నం మృత్యురూపమభూదితి మాహు రితి శ్రుత్యన్తర[illegible]ంహారకత్వం ద్రష్టవ్యమ్।

౧౫—[illegible]మాకాశాదరన్నమయశబ్దితస్థూలశరీరపర్యన్తస్య బ్రహ్మైవాత్మా ఉపాదానం చేత్యుక్త్వా స ఆత్మా క ఇత్యపేక్షాయామానన్దమయ ఏవ స ఆత్మేతి దర్శయితుం స్థూలారున్ధతీన్యాయేన స్థూలదేహాన్తర్వర్తినం ప్రాణమయమాత్మత్వేన దర్శయన్ సూక్ష్మారున్ధతీం దర్శయితుం ప్రవృత్తః। ప్రథమత ఏవ సూక్ష్మాయా అరున్ధత్యాః ప్రదర్శనాసమ్భవం పర్యాలోచ్య తత్సమీపవర్తిస్థూలతారకాయామియమరున్ధతీతి ప్రదర్శయతి। తస్యాం స్థూలతారాయాం శ్రోతురరున్ధతీత్వబుద్ధ్యుత్పత్తౌ తత్సమీపవర్తినీం వస్తుతోఽరున్ధతీం సూక్ష్మామియమరున్ధతీతి ప్రదర్శయతి। సోఽయం స్థూలారున్ధతీన్యాయః— తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః—దేహాన్తర్వర్తీ దేహవన్త్యయుక్తః ప్రాణమయః స ఏవాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాది సర్వోపాదానత్వేన తదన్తర్యామిత్వేన నిర్దిష్ట ఆత్మేత్యర్థః। భగవతా భాష్యకృతా అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ (౩।౩।౧౭) ఇతి సూత్రే అన్నమయాదన్తరః ప్రాణమయః ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా, తదనన్తరం ప్రాణమయాదన్తరో మనోమయః, తతో విజ్ఞానమయః, తత ఆనన్దమయ ఇతి భాషితమ్। అత్ర పఞ్చవృత్తేః ప్రాణస్య ప్రాణనవృత్తి ప్రచురత్వాత్ ప్రాణమయత్వమ్।

౧౬— తేనైష పూర్ణః— తేన ప్రాణమయేనాత్మనా అయమన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణ ఇత్యర్థః। వ్యాప్త ఇతి యావత్। సర్వస్యాపి దేహస్య ప్రాణవ్యాప్తత్వాదితి భావః।

౧౭— స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ— ప్రాణమయోఽపి పురుషాకృతిరేవేత్యర్థః।

౧౮— హస్తపాదాదిమత్త్వేన పురుషవిధత్వభ్రాన్తిం వ్యుదస్యతి— తస్య పురుషవిధతాం। అన్వయం పురుషవిధః— తస్యాన్నమయస్య పురుషవిధత్వమనువృత్తి ప్రాణమయోఽపి పురుషవిధ ఇత్యర్థః। తతశ్చ తస్య శిర ఆదిః పక్షపుచ్ఛాదిమత్త్వాత్ పురుషవిధ ఇత్యర్థః।

౨౦— తస్య ప్రాణ ఏవ శిరః। వ్యానో దక్షిణః పక్షః। అపాన ఉత్తరః పక్షః— స్పష్టోఽర్థః।

౨౧— ఆకాశ ఆత్మా— యథాకాశస్థితో నిత్యం వాయుస్సర్వత్రగో మహాన్ ఇతి స్మృత్యుక్తరీత్యా వాయుసఞ్చారభూత ప్రాణాపానాదిధారకత్వాదాకాశస్యాత్మత్వమ్।

౨౨— పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా— పృథివ్యామాకాశస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్ తస్యాః పుచ్ఛత్వమ్।

౨౩— [illegible]శ్లోకోభవతి। ప్రాణందేవా అనుప్రాణంతి। మనుష్యాః పశవశ్చయే— ప్రాణమనుప్రాణంతి॰ ప్రాణాధీనజీవనా ఇత్యర్థః॰

౨౪— ప్రాణోహి భూతానామాయు[illegible]స్మాత్సర్వాయుషముచ్యతే— యస్మాత్సర్వేషాం భూతానాం యావత్[illegible]వాయురితి ప్రాణస్యోచ్ఛ్వాస నిశ్వాసనాదిలక్షణ సర్వభూతాయు[illegible]త ఏవ ప్రాణ ఏవ సర్వేషామాయురిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॰

౨౫— సర్వమేవత ఆయుర్యంతి। యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే—ఏవం లక్షణప్రాణబ్రహ్మబుద్ధిం కుర్వంతః సర్వమాయుః ప్రాప్నువంతీత్యర్థః॰

౨౬—ఏవం ప్రాణమయ ఆకాశాద్యన్నమయాంత రాత్మత్వబుద్ధిమపగాగ్య తాంబుద్ధిం నివర్తయతి— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య— పూర్వస్యాన్నమయస్యాత్మా ఏష ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాప్యాత్మే త్యర్థః॰ శారీరశ్శరీర ప్రతిసంబంధ్యాత్మే త్యర్థః॰ అనేనాత్మ శబ్దస్యగౌణ రూపార్థత్వ ద్యోతనం శ్రుతేరస్తి భవతి॰ తతశ్చాన్నమయః ప్రాణమయావాత్మానౌ॰ తత్త్వన్నమయస్య ప్రాణమయ ఆత్మేత్యర్థః॰

౨౭— తస్మాద్వా అన్నమయ ప్రాణమయ యోః శరీర ఆత్మా త్వాతాం ద్వయోరపి— తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనో మయః— అత్ర మనోమయ ఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థే మయట్॰ మనోబుద్ధ్యహంకార చిత్తాఖ్యాంతఃకరణ వృత్తిషు మనోవృత్తేః ప్రచురత్వాత్॰

౨౮— తేనైష పూర్ణః॥ స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః—పూర్వవదర్థః॰

౨౯— తస్య యజురేవ శిరః— తస్యాంతఃకరణస్య యజుర్వేదవిషయ జ్ఞానజనకమనోవ్యాపారశ్శిర ఇత్యర్థః॰ ముఖ్యార్థస్య యజుర్వేదస్య మనస్సంబంధాభావేన మనశ్శిరస్త్వరూపతాఽసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం॰ ఏవముత్తరత్రాపి॰

౩౦— ఋగ్దక్షిణః పక్షః॥ సామోత్తరః పక్షః॥ ఆదేశ ఆత్మా—ఇదంకురు ఇదం మాకార్షీరితి విధినిషేధరూపం తన్మనస్యనుశాసనమాదేశ ఇత్యర్థః॰ అత్రత ద్విషయజ్ఞాన హేతుభూతాంతఃకరణస్య వృత్తిరాదేశశబ్దేనోచ్యతే॰

౩౧— అథర్వాంగిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా— అథర్వాంగిరా దృష్టాశ్చ మంత్రాః ప్రతిష్ఠా హేతుభూతం పుచ్ఛమిత్యర్థః॰ అత్రాప్యథర్వాంగిరసాం [illegible] స్యజ్ఞాన హేతుభూత మనోవ్యాపారః॰

౩౨—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। యతో వాచో నివర్తంతే। అప్రాప్య మనసాసహ। ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కదాచనేతి— యస్మాద్బ్రహ్మానందా ద్వాచో మనసా సహ [illegible] ప్రాప్య నివర్తంతే, తాదృశం బ్రహ్మానందం, [illegible] మనసా [illegible] సమనసా [illegible] అత్ర బ్రహ్మానందస్య [illegible] సర్వప్రతి [illegible] క్షాప్యతే॰

౩౩— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య — పూర్వస్య ప్రాణమయస్య య ఆత్మా స ఏవ మనోమయస్య శారీర ఆత్మేత్యర్థః। ఏవం చాన్నమయప్రాణమయమనోమయానామేక ఆత్మేత్యుక్తం భవతి।

౩౪ భక ఇత్యశేషమాహ— తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః—అత్ర విజ్ఞానమయో జీవః। న బుద్ధిమాత్రమ్, మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః।

౩౫— తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః—పూర్వవదర్థః।

౩౬— తస్య శ్రద్ధైవ శిరః। ఋతం దక్షిణః పక్షః। సత్యముత్తరః పక్షః—అత్ర శ్రద్ధాఋతసత్యశబ్దాః జ్ఞానవిశేషపరాః।

౩౭— యోగ ఆత్మా—బ్రహ్మణైక్యానుసంధానమిత్యాత్మానం యుంజీతేతి విహితజ్ఞానవిశేషో యోగశబ్దేనోచ్యతే।

౩౮— మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా—యోగవిరోధినిరసనసామర్థ్యలక్షణం మహః పుచ్ఛమిత్యర్థః। ఏతేషాం శ్రద్ధాదీనాం ఆత్మగుణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తత్తదవచ్ఛిన్నాత్మస్వరూపం శిరః పక్షపుచ్ఛాదితయా ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్। అతస్స్వస్మాదనతిరిక్తస్యైవాత్మనః పక్షపుచ్ఛాదిరూపేణ పరత్వాత్ప్రకరణస్యేతి భాష్యస్యానవిరోధః।

౩౯—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తనుతేఽపి చ—అత్ర విజ్ఞానమయశబ్దనిర్దిష్టో జీవః విజ్ఞానశబ్దేనోచ్యతే। ఆత్మస్వరూపస్య స్వప్రకాశతయా జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వేన చ విజ్ఞానశబ్దేనాభిధానసంభవాత్। కృత్యల్యుటో బహులమితి బాహులకాత్ కర్తర్యపి ల్యుడాశ్రీయతే। నంద్యాదిత్వం వా స్వీకృత్య నందిగ్రహిపచాదినా కర్తరి ల్యురాశ్రీయతే। తేన కేవలవిజ్ఞానమాత్రపరామర్శే యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతే చేతి ప్రతిపాదితవైదికలౌకికకర్మకర్తృత్వాసంభవాత్, అంతర్యామి బ్రాహ్మణే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందినపాఠగతాత్మశబ్దస్థానే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠదర్శనాద్విజ్ఞానశబ్దో జీవాత్మపరః।

౪౦—విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే। బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే—సర్వే దేవా విజ్ఞానం జీవస్వరూపమేవ, ప్రధానశబ్దాభిలప్యదేహతన్త్ర్యాత్ప్రాణాజ్జ్యేష్ఠం, ప్రకాశితవిద్యోక్తరీత్యా ఉపాసత ఇత్యర్థః।

౪౧ —విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేద। తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి। శరీరే పాప్మనో హిత్వా। సర్వాన్కామాన్సమశ్నుత ఇతి—యస్తు జీవరూపం బ్రహ్మ వేద తస్మాత్ప్రత్యగాత్మస్వరూపాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి చేత్, శరీరే పాప్మనో హిత్వా, శరీరగతాన్ పాపవిశేషాన్ త్యక్త్వా పూర్వోక్తరీత్యా, సర్వాన్కామాన్ సమశ్నుతే।

౧ ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణః చేతనభోగ్యభూత జడరూప సత్త్వరజస్తమోమయ ప్రధానా ద్వ్యావృత్తి రుక్తా- ఇదానీం కర్మ వశ్యాత్ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతిసంసర్గ నిమిత్త నానావిధానన్త దుః ఖసాగరనిమజ్జనే నాశుద్ధా చ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మ నోఽన్య న్నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకం నిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే-

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥౧౩॥

తైత్తిరీయా అధీయతే- స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి ప్రకృత్య, తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్ । అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి-

---

౧. అవాన్తరసంగతి మాహ॥ ఏవమితి॥

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్— తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాదే రుత్తర త్రోదాహరిష్యమాణత్వా దాత్మశబ్దవ్యాఖ్యా సోపక్రమవాక్యం స వా ఏష ఇత్యాదిక ముపాత్తమ్-

---

తత్రై— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య। తస్మాద్వా ఏతస్మాద్వి జ్ఞానమయాత్। అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయః। తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పు రుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః। తస్య ప్రియమేవ శిరః॥ మోదో దక్షిణః పక్షః। ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః। ఆనంద ఆత్మా। బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్ర తిష్ఠా —ఇష్టవస్తుదర్శనజన్యం సుఖం ప్రియం- తల్లాభజన్యం సుఖం మోదః- ల బ్ధస్యోపభోగజన్యం సుఖం ప్రమోదః- సుఖాతిశయ ఆనన్దః- నచ మధ్యకాయ త్వేన రూపితస్యానందస్య పుచ్ఛత్వేన రూపిత బ్రహ్మణః పృథగ్భావేన తస్యైవా త్మత్వేన పుచ్ఛత్వేన చ రూపణం కథమితి వాచ్యమ్- ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః బ్రహ్మత్వ వేషేణ పుచ్ఛత్వం, ఆనందత్వవేషేణాత్మశబ్దితమధ్యకాయత్వ మిత్యుపపత్తేః- న చానందరూపబ్రహ్మస్వరూపస్య కథమానందప్రచురత్వ అసీమానంద మయత్వం; ఆనందస్యానందప్రచురత్వాభావాదితి వాచ్యమ్- అఖండస్వరూప స్యైవ బ్రహ్మణః ప్రియమోద ప్రమోదశబ్దవాచ్యైః పక్షతారూపితధర్మభూ తానందమయత్వస్యోపపత్తేః- అత్ర పూర్వేష్వన్నమయాదిషు చతుర్షు ప ర్యాయేష్వనిరూపితస్య బ్రహ్మణో విషయత్వస్యాస్మిన్నానందమయపర్యాయే నిరూపణం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రాంతస్య బ్రహ్మణ ఏతస్యానం దమయపర్యాయే సమాపనమితి జ్ఞాపనార్థమితి ద్రష్టవ్యం- అతో బ్రహ్మానందమ య ఏవ ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ-

౨ తత్ర సందేహః- కిమయ మానన్దమయో బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనో జీవశబ్దాభిలపనీయా దన్యః పరమాత్మా- ఉత స ఏవేతి-

౩ కింయుక్తమ్- ప్రత్యగాత్మేతి- కుతః- తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్- శారీరో హి శరీరసంబన్ధీ జీవాత్మా- ననుచ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణ స్సుఖప్రతిపత్త్యర్థ మన్నమయాదీ ననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణ మానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి- జగత్కారణంచ తదైక్షత ఈక్షణశ్రవణా త్సర్వజ్ఞ స్సర్వేశ్వరఇ త్యుక్తమ్- సత్య ముక్తమ్- సతు జీవా న్నాతిరిచ్యతే- అనేన జీవే నాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్- సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరమ్-

---

౨. తత్రేత్యాది స్పష్టమ్-

౩. శారీరత్వమస్తు, తతః కి మిత్యత్రాహ॥ శారీరో హీతి॥ అధికరణారమ్భ మాక్షిపతి॥ ననుచేతి॥ ప్రకరణాద్భ్రష్టి మాహ॥ అనుక్రమ్యేతి॥ ఈక్షా విశేషః క

౪౩—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సంతమేనం తతో విదురితి— పూర్వేషు చతుర్షు పర్యాయేషూదాహృతానాం శ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వ దర్శనా దయమపి శ్లోకః పుచ్ఛవదానందమయ విషయక ఏవ- నతు బ్రహ్మ పుచ్ఛమితి నిర్దిష్ట తదేకదేశవిషయః- తతశ్చ బ్రహ్మశబ్దే నానందమయ ఏవోచ్యతే- ఆనందమయ సదసత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షసంసారౌ భవత ఇత్యర్థః-

౪౪ ఆనందమయరూపస్య బ్రహ్మణ ఆకాశాదివిజ్ఞానమయాంత పదార్థాంతర్యామితయా నిర్దిష్టస్యాప్యాత్మాంతరమస్తి కిమితి శంకాం వ్యుదస్యతి—తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య—పూర్వస్య విజ్ఞానమయాంతపదార్థస్యాత్మా భూత ఏష ఆనందమయ ఆత్మా తస్యానన్దమయస్యాత్మేత్యర్థః- తతశ్చ నాన్యాత్మత్వముక్తం భవతి- నచ పూర్వేషు పర్యాయేషు తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యస్యానన్యాత్మత్వ ప్రతిపాదకత్వాదర్శనాదస్మిన్ పర్యాయే తదాశ్రయేణ అర్థవైరూప్యం స్యాదితి శంక్యమ్- పూర్వేషు పర్యాయేషు అనుక్తస్య బ్రహ్మావయవత్వస్యైవ నిరూపణాత్ తస్మాద్వా ఏతస్మా దానందమయా దన్యోంతర ఆత్మేతి నిర్దేశనాభావాచ్చ ఏతత్పర్యాయగతస్య తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యానన్యాత్మత్వ మేవార్థః-

యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఉత్తాపూర్వికాయాం సృష్టి శ్చైతనస్య జీవ స్యోపపద్యత ఏవ. అతః బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి జీవ స్యావిద్యాసంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపదిశ్యతే. అవిద్యావియుక్తస్వరూపస్య లక్షణమిద ముచ్యతే, సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి. తద్రూపప్రాప్తి రేవహి మోక్షః. నహ వై స శరీరస్య సతః ప్రియా[illegible]యో రపహతి రస్తి అశరీరం వావ స న్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతో జీవ స్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా ప్రకాశిత మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే.

త మిత్యత్రాహ॥ ఉక్తేతి॥ ఏవకారో౽స్వారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమేవ వేదితృత్వమితి భావః. నను జ్ఞాతస్య నలక్షణాపేక్షా, నిత్యప్రాప్తస్య జ్ఞాతస్య పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య జీవస్య ప్రాప్యత్వం లక్షణోక్తి స్త్వవిశేషరూపానన్త్యంచ న యుజ్యన్త ఇతి పరమాత్మత్వ సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ సామానాధికరణ్యబలాల్లక్షణోక్తి రితి కల్ప్యమ్, ప్రాప్యత్వాది చావిద్యావియుక్తే యుజ్యత ఇత్యర్థః. వియుక్తస్య [illegible] ప్రాప్యత్వం లక్షణోక్తించేత్యాహ॥ తద్రూపేతి॥

---

౭౫ ఆనందమయ బ్రహ్మప్రతిపాదనానంతరం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రమ[illegible]గత ప్రాప్తి విశదీకరణార్థం ప్రశ్నానుత్తిష్ఠతి— అథాతో నుప్రశ్నాః। ఉతావిద్వానముం లోకం ప్రేత్య। కశ్చన గచ్ఛతీ౩। ఆహో విద్వానముం లోకం ప్రేత్య। కశ్చిత్సమశ్నుతా౩ ఉ— పూర్వప్రతిపాదనస్య ముక్తప్రాప్యత్వమత్రోచ్యతే. ఉతాఇతి పాఠశ్ఛాందసో దీర్ఘః. అథానుప్రశ్నానితివత్. అవిద్వానితిపదగతి ర్హ్యాద్యుదాత్తం స్యాత్. తత్పురుషేతుల్యార్థేతి స్వరశాస్త్. అంతోదాత్తం చేదంపదమ్. ఉత అవిద్వానితిచ్ఛేదః. అవిప్రకృష్ట హృదయాదిస్థానస్థం అనవచ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మ ఉపాసీనో విద్వాన్ కిమితః ప్రేత్యాముంలోకం పరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉతగచ్ఛన్ కేవలమేవ బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఆహో విద్వాన్సమశ్నుత ఇతి ద్వైతత్వం వివక్షితమ్. అయమర్థః. కశ్చిదహం గ్రహీషో పాసీనో విద్వానముం లోకం [illegible] కం గత్వా తం బ్రహ్మసుఖపతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత బ్రహ్మస్వరూప[illegible]త్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రీయ విద్యోపాయైః గతిపూర్వకస్వరూపసద్భావ విషయాః ప్రశ్నా బహువచన వివక్షితాః— ఏతత్సర్వం జ్యాయా[illegible]రుపాసాత్రై విధాస్యతి (౧॥౧॥౩[illegible])
[illegible]

౮ తథాహి- శాఖాచన్ద్రన్యాయేన ఆత్మస్వరూపం దర్శయితుమ్ అన్నమయః పురుషఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య, తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తి ప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతం మన, స్తదన్తరభూతాంచ బుద్ధిం, ప్రాణమయో మనోమయో విజ్ఞానమయ ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ నిర్దిశ్య, సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానమ్అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయఇ త్యుపదిశ్య, అన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి- అతో జీవాత్మస్వరూపమేవ బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ, తదేవానన్దమయఇ త్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే-

---

౮. న వియుక్తవిషయత్వమ్, అన్నరసమయా ద్యన్తరత్వ విజ్ఞానమయాన్యత్వాపరిచ్ఛిన్నానన్దైః పరత్వసిద్ధి రిత్యత్రాహ(తథాహీతి) శరీర ముపలక్షణమ్- అన్నమయా ద్యుక్తి రుద్బుద్ధ్యవతరణాయ- ప్రాణమయాది సాహచర్యా ద్విజ్ఞానం యుక్తం తనుత ఇత్యేకాఖ్యాశ్చ మయట్ స్వార్థికః- విజ్ఞానసారథిః, బుద్ధింతు సారథిమితి ప్రయోగాత్ కరణే వ్యుత్పత్త్యా అన్తఃకరణం విజ్ఞానమితి నతేదా దన్యత్వమ్- అమితానన్దస్తు నిష్కృష్టస్వేత్యర్థః- అత ఇ త్యుపసంహారః-

---

౮౬. ఏతాన్ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వోపయుక్తగుణవిశిష్టస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయాహ— సోకామయత। బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి— సఆనన్దమయ ఆత్మా దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుస్యాం, తదర్థమాకాశాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి, వ్యష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిషయ సంకల్పమకరోదిత్యర్థః-

౮౭—సతపోతప్యత—సపరమాత్మా సృష్టవ్యాలోచన రూపం తపః కృతవానిత్యర్థః- తపఆలోచన ఇతిహి ధాతుః-

౮౮—సతపస్తప్త్వా। ఇదగ్ంసర్వమసృజత। యదిదంకించ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్- నను సర్వదా సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః కథంసృష్టికాలానుప్రవేశ ఇతిచేదుచ్యతే- గొజత్వగతవత్సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యేకం సర్వవస్తుషు పుష్కలపరిపూర్ణావస్థితి విశేషఏవాను ప్రవేశః- అనేన సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ, యోవేదనిహితం గుహాయామితి మన్త్రోక్తమనంతస్య బ్రహ్మణో హృదయగుహానిహితత్వ ముపపాదితం భవతి-

౮౯— తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవత్—సచ్ఛబ్దేన నిర్వికారచేతనసమష్టిరూపచ్ఛబ్దేన ఉచ్యతే- త్యచ్ఛబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగపూర్వకా

౫ నను చ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. నైవమ్. బ్రహ్మణ ఏవ స్వస్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వరూపితం శిరఃపక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయాదిషు దేహేష్వపి స్వస్మాదనతిరిక్తాః స్వావయవా ఏవ తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా శిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితాః, తథా ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మణోఽపి స్వస్మాదనతిరిక్తాః ప్రియాదిభిర్నిదర్శితమ్. తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామాశ్రయతయాఽఖణ్డరూపమానన్దమయం బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే. యది చానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ భవిష్యత్, తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత. న చైవం నిర్దిశ్యతే.

---

౫. ఆనన్దమయస్య నిష్కృష్టజీవపరత్వవాదినం సాఙ్ఖ్యం బ్రహ్మస్వనవా చోదయతి॥ నను చేతి॥ అవయవినోఽవయవభూతమన్యదితి భావః. పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వన్తరమాహ॥ యది చేతి॥

స్పదమచేతనముచ్యతే. బ్రహ్మైవ చేతనాచేతనాత్మరూపభాగ్భవతీత్యర్థః.

౫౦ నను బ్రహ్మణ ఏవ సర్వోపాదానతయా సర్వభావవికారాస్పదత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ—నిరుక్తం చానిరుక్తం చ। నిలయనం చానిలయనం చ—జాతిగుణక్రియావత్తయా జాతిగుణాభిధాయిశబ్దవాచ్యం చేతనం నిరుక్తం. జాతిగుణాదిశూన్యం చేతనజాతమనిరుక్తం. ఏతే భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్తరీత్యా అచేతనవర్గాధారభూతం చేతనజాతం నిలయనం. ఆశ్రితం అచేతనజాతం త్వనిలయనం.

౫౧—విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ—అజడస్వరూపం జడస్వరూపం చ.

౫౨—సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్—నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేతనస్య. ఇతరస్యానృతత్వం. తతశ్చ నిరుక్తానిరుక్తనిలయనానిలయనవిజ్ఞానావిజ్ఞానసత్యానృతశబ్దితచేతనాచేతనాత్మరూపభాగ్భవదపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్. అజహన్నిర్వికారత్వలక్షణస్వస్వభావమేవాభవదిత్యర్థః.

౫౩— యదిదం కిం చ। తత్సత్యమిత్యాచక్షతే—యస్మాచ్చేతనాచేతనాత్మకజగదనుప్రవిష్టతయా సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం, అత ఏవ సర్వమపి చేతనాచేతనాత్మకం జగత్, తత్త్వదృష్టిమన్తః ఋషయః పరాశరాదయః, తతః కించిద్వ్యతిరిక్తమస్తి, జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః, ఇత్యాదయ ఇత్యర్థః.

౬ ఏత దుక్తం భవతి- బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతః సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య, తదేవ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య, తస్య సర్వాన్తరత్వే నాత్మత్వం వ్యఞ్జయ త్యాఖ్యమ్, అన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీ నతిక్రమ్య అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇ త్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశ మానన్దమయే సమాపయతి- అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి-

---

౭. నహ్యన్తరేవ వచనవ్యక్త్యా వాచ్య మన్యత్వ మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్త మితి॥ ప్రకరణవశాత్తత్రైవ భవితవ్యమి త్యర్థః- సోప్యక్తస్య స్వేనైవ వ్యాఖ్యా నసంభవ జ్ఞాపనాయ బ్రహ్మవిదాప్నో త్యుపాత్తమ్- మన్త్రోపి తద్వివరణమ్- ఆత్మోక్తి రానన్దమయే సమాప్యతాం, తస్య కథం బ్రహ్మత్వమితి శఙ్కా నిరస్యతే॥ తదేతత్॥ తదేతదృచా ప్రకృత బ్రహ్మ పరావితి భావః-

---

౫౪— తదప్యేషశ్లోకో భవతి—స్పష్టోర్థః.

౫౫— అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్। తతో వైసదజాయత—ఇదం స్థూలచేతనాచేతన శరీరకం బ్రహ్మ అనభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ, సృష్టేః ప్రాగాసీత్- తస్మాదిదం జగదభివ్యక్తనామరూపమభవదిత్యర్థః-

౫౬ నన్వసచ్ఛబ్ద తస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే కర్త్రన్తరమపేక్షితం నిమిత్తోపాదానయో ర్భిదావశ్యం భావాదిత్యాశంక్యాహ—తదాత్మానగ్ స్వయమకురుత—ఆత్మానముపాదానత్వేన స్వీకృత్య స్వయమేవాకురుత-

౫౭ —తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి—యస్మాత్స్వయమేవ స్వస్యకార్యం అతఏవ బ్రహ్మ, సుష్ఠుకార్యం యస్య తత్సుకృతం- కార్యస్య సౌష్ఠవంచ్యానతి క్లిష్టరూపత్వం స్వభిన్నస్యకార్యస్య నిర్మాణేహి క్లేశ ప్రసక్తిః- తతశ్చాక్లిష్టకార్యం బ్రహ్మణోనిశ్వసిత మేతద్యతో భూతస్యేత్యాది శ్రుతయోవదంతీత్యర్థః.

౫౮ భవతుతత్సుకృతం తస్యోపాస్యత్వ ప్రాప్యత్వయోః కిమాయాతమిత్యత్రాహ—యద్వైతత్సుకృతం। రసో వైసః—సుకృతమితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ, రసః ఆనన్దః.

౫౯—రసగ్ హ్యేవాయంలబ్ధ్వానందీ భవతి —తల్లాభాదస్యానందిత్వమ్-తతశ్చ తస్యానందత్వాత్ప్రాప్యత్వోపాస్యత్వేయుక్తే ఇతి భావః.

౬౦ తదేవోపపాదయతి— కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్। యదేషఆకాశ ఆనందోనస్యాత్। ఏషహ్యేవానందయాతి—యద్యయమపరిచ్ఛిన్నానందమయః పరమాత్మానస్యాత్, సాంసారికమాపవర్గికం వాసుఖంకః ప్రాప్నుయాత్- అ

౭ నమచ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా, అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమేనం తతో విదురితి, బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మన స్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి· నానన్దమయ జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామ్· న చానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావ జ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా· అతో నానన్దమయమధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః· తస్మాదానన్దమయాదన్య

---

౧. ॥నచేతి॥ యద్యానన్దమయః ప్రధానః, తస్మిం స్తాత్పర్యేవిశ్రాన్తేః, తదాతదీయ తత్పరతరశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యం, తదథావాభ్యాం గుచ్ఛకః పుచ్ఛత్వమయః, నచ పర్యాయత్వాదవిరోధః, ప్రసిద్ధస్యాజ్ఞాన శఙ్కాఽనుపపత్తేరి

తపేష హ్యేవానందయతి· అతస్తస్య సర్వవిధానన్ద హేతుత్వాత్తస్య ప్రాప్యత్వముక్తమితి భావః·

౬-౧—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే। అథ సోఽభయం గతో భవతి—అదృశ్యే చక్షురాదిగ్రహణానర్హే· అనాత్మ్యే ఆత్మ్యం శరీరమిత్యర్థః· అనాత్మ్యే అశరీర ఇత్యర్థః· అత ఏవానిరుక్తే, జాతిగుణాదిమద్దేహాభావాదవాచ్యే, అనిలయనే, అనాధారభూతే· అభయం అభయాయ· నాస్తి యస్మాద్భయమితి చతుర్థ్యా అభయం· అభయాభావాదుపదేశమేవ యథావత్సమాసః· అభయసాధనభూతాం ప్రతిష్ఠాం నిరంతర స్మృతి లక్షణాం నిష్ఠాం యదా విందతే, అథ తే, సః, అభయం ప్రాప్నోతి· అత్రాదృశ్యే ఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః, అనాత్మ్య ఇతి బద్ధవ్యావృత్తిః, సహి పరమాత్మనాత్మ్యవాన్, యద్వా ఆత్మ్యం వ్యాప్యం, కర్మకృతశరీరం, తద్రహితోఽనాత్మ్యః, అనిరుక్త ఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః, సహి బద్ధావస్థాయాం దేవాదిశబ్దైరుక్తః, అనిలయన ఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః, తేషాం హి భగవానాధారః, ఇత్యుక్తం·

౬-౨ ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయా విచ్ఛేదే అనర్థం దర్శయతి—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి—ఏవముపాసక ఏతస్మిన్పరమాత్మని ధ్యాన స్యాన్తరం విచ్ఛేదమల్పమపి యః కురుతే, తస్య భయం భవతీత్యర్థః· పూర్వవాక్యే ప్రతిష్ఠాశబ్దేన నిరంతర ధ్యానవాచినా ధ్యానగత నైరంతర్యస్యాభిహితత్వాత్ అత్రాంతరశబ్దేనాపి తస్యైవ ధ్యానగత నైరంతర్యస్య విరోధి ధ్యానవిచ్ఛేదస్య గ్రహణముచితమ్· నను పరోక్షరీత్యా బ్రహ్మణి అంతరం భేదం యః కురుతే తస్యానాత్మదర్శినో భయమితి ద్రష్టవ్యం· వస్తుతస్తు బ్రహ్మాత్మనోరభేదాదినాఽపి నాత్మత్వ నిష్ఠో న ప్రతిభాతి· అన్యేభిన్నాః నా బ్రహ్మణా దిష్ట్యానత్వపదగమాత్· తథా

ద్బ్రహ్మ... నైవమ్. ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా, తత్ర తత్రోదాహృతాః అన్నాద్యైర్ ప్రాణాః శ్రుతాయన్త ఇత్యాది శ్లోకా, యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః, అపి త్వన్నమయాది పురుష ప్రతిపాదనపరాః, ఏవ మత్రా ప్యానన్దమయ స్యాయం అసన్నేవేతి శ్లోకః. నానన్దమ[illegible]వ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపిత స్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తైవ. పుచ్ఛబ్రహ్మణో వ్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా. శిరఃప్రభృత్యవయవిత్వాభావా ద్బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్, బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వ ప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ నభవేత్. అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూత

త్యర్థః. పరిహరతి నైవమితి॥ పుచ్ఛవద్వ్యతిరిక్తత్వం ప్రకరణాదుక్తమ్. అజ్ఞానాశఙ్కాసంభవ మాహ॥ ఆనన్దమయస్యేతి॥ ప్రతిబన్దీ ముఖేన ప్రయన్నాహ॥ ఆ శ్చేతి॥ అనన్తో బ్రహ్మత్యుక్తై రానన్దస్యచ ప్రసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. అవయవిత్వాదయుక్త మాశఙ్క్యావయవత్వాదయుక్త ప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి॥ శిరఇతి॥ స

తి ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్త ఏవార్థ ఉచిత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్.

౭౩ కింభయం తత్రాహ— తత్త్వేవభయం విదుషోమన్వానస్య— విదుషో బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య తదతిరిక్తవిషయస్పృహయా నిరంతరం మననము కుర్వతః తదిదామననంభయం నహితదపేక్షయా న్యద్భయమస్తి. ఉక్తంచ మహర్షిభిః- యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో నచిన్త్యతే। సాహానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సాంభ్రాంతిస్సావిక్రియా॥ వరం హుతవహజ్వాలాపంజరాన్తర్వ్యవస్థితిః। నశౌరిచింతావిముఖజనసంవాసవైశసమితి.

౭౪— తదవ్యక్తశ్లోకాభవం। భీషాస్మాద్వాతః పవతే। భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ। మృత్యుర్ధావతి పంచమ ఇతి— అగ్నీన్ద్రసూర్యప్రముఖాస్సర్వేపి దేవప్రవరాః పరమాత్మశాసనాతివృత్తౌ కింభవిష్యతీతి భీత్యాతస్య తత్తన్నియోగరూపాన్నాధ్రవన్తి. అతశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నమపి పదం దుఃఖోదర్కత్వా దనర్థరూపమేవ. అతశ్చతాదృశపదకామనయా మననవిచ్ఛేదస్యాత్యంత భయావహత్వాత్తన్నభయం కించిదస్తీత్యర్థః.

త్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్ర మిత్యుక్తేశ్చ, మాన్తు తర్హి తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పద జడ పరిచ్ఛిన్న వస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తి రానన్దమయఇ త్యుపదిశ్యతే. తత శ్చాఖణ్డైకరసానన్దరూపే బ్రహ్మ ణ్యానన్దమయఇతి మయట్ ప్రాణమయఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

౮ తస్మా దవిద్యాపరికల్పిత వివిధ విచిత్ర దేవాదిభిన్నస్య జీవాత్మన స్స్వాభావికం రూప మఖణ్డైకరసం సుఖైకతాన మానన్దమయఇ త్యుచ్యత ఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా.

౯ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. ఆనన్దమయో౽భ్యాసాత్. ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః. అభ్యాసాత్. సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య, యతోవాచో నివర్తన్తే ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిర సౌఖ్యస్యమా

త్యాదివాక్యేన కృత్స్న వ్యావృత్తిసిద్ధేః ॥ మన్త్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ ఏవం చేతి॥ బ్రహ్మణః కథం వికారత్వ మిత్యత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ తతః అనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్.

౮ అపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపస్య ప్రత్యగాత్మనః కథం దుఃఖిత్వ సుఖితారతమ్యే ఇతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్ష ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ శుద్ధస్యాపి ముక్త్యౌపాధికత్వం యథావస్థితే, తత్పరమాత్మని ప్రసాదనీయత్వరూప మనుసన్ధేయమ్. అన్యత్ర తదాపత్తేః. తస్యాత పతీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవేతి వక్ష్యతే.

౯ అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్ర మవతారయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ ఉత్తరాధికరణసూత్రస్థాన్యశబ్దానుషఙ్గం లబ్ధార్థమాహ॥ పరమాత్మేతి॥ హేతుపదం వ్యాచష్టే॥ సైషేతి॥ యతోవాచ ఇత్యాదివాక్య మభిప్రేత్యాహ॥ నిరతిశ

౬.౫ ఏవం బ్రహ్మ వేదనస్య జగత్కారణత్వ తదుపయికసార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్ట విషయకత్వ మవిచ్ఛిన్నత్వం చ విధాయ ప్రాప్యస్యానందమయస్య బ్రహ్మణః ఆనందమయ శబ్ద ప్రవృత్తి నిమిత్తమానంద ప్రాచుర్యం దర్శయతి— సైషానందస్య మీమాంసా భవతి— ఇత్యుపానంద విషయక విచారో భవతీత్యర్థః.

త ఆనన్దోఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగినో జీవాత్మనస్స
సంభవన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సకలేతరవిల
క్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయమావేదయతి. యథాహ, త
స్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽనన్దమ
య ఇతి.

౧౦ విజ్ఞానమయో హి జీవః. న బుద్ధిమాత్రమ్. మయట్ప్ర
త్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః. ప్రాణమయే త్వగత్యా స్వార్థికతా
శ్రీయతే. ఇహ తు తద్వతో జీవస్య సంభవాన్నానర్థక్యం న్యాయ్య
మ్. బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైవేత్యభ్యధిష్మహి. ప్రా
ణమయాదౌ చ మయడర్థసమ్భవో నన్తరమేవ వక్ష్యతే.

టీ. తి॥ అభ్యస్యమానః: అభ్యాసో గుణనమ్. సఏష బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి గుణ్య
మాన ఇత్యర్థః. అస్య వాక్యస్య కథం సచతుర్ముఖానన్ద పరత్వ మితిచేత్. ఉ
చ్యతే—ముఖ్యత్వాత్పరమాత్మని ప్రకరణా త్సహస్యస్తనిర్దేశత, స్తచ్ఛబ్దా
త్ప్రకృతోపసంహారణతః పుంలిఙ్గతచ్ఛబ్దతః। ఏతస్మా ద్గుణనాత్ ప్రజాపతిప
దా త్ప్రాక్ప్రవృత్తత్వాచ్ఛ్రుతే, ర్గత్యానన్త్య పరేషువాక్యనయతో బ్రహ్మ
స్సఏకో గుణ ఇతి. ముక్తే సంభవతీత్యత్రాహ॥నిఖిలహేయేతి॥ స్వతస్త్వవధా
నాత్ పృథగాత్మవతోక్తేః జగద్వ్యాపారాభావాచ్చ నేతిభావః. సపరం వస్తు
సామ్యాత్ జీవవైలక్షణ్యం, కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ॥యథాహేతి॥
౧౦ అన్తఃకరణపరత్వం వ్యుదస్యతి॥విజ్ఞానేతి॥ యోఽయం విజ్ఞానమయః
ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతి రిత్యాది ద్యోతకో హి శబ్దః. ప్రకృత్యస్యాపరత్వం చా
తిప్రేతమ్. ప్రత్యయవైయర్థ్యం కణ్ఠోక్తమ్. నాత్ర మయడర్థ సంభవః.
శ్రీమాత్రం వ్యక్తిస్త్యత్రాహ॥బద్ధ ఇతి॥

ఉ. ఇ.— యువాస్యాత్సాధుయువాధ్యాయకః। ఆశిష్ఠో ద్రఢిష్ఠో బలిష్ఠః। తస్యే
యం పృథివీ సర్వా విత్తస్య పూర్ణాస్యాత్। స ఏకో మానుష ఆనందః। శ్రోత్రి
యస్య చాకామహతస్య— అత్ర వ్యాఖ్యా, సాధుయువాధ్యాయకః. సా
ధు, యథావిధి, సమ్యక్త్వం ప్రదాయనిర్ధతయాస్వరవర్ణాదిక్రమరహితం వా.
యువకత్వేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం. అవిస్మరణాన్నిత్యనవం యథాభవతి త
థాధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా స్వస్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యాయకః
అధ్యాపకః తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః. ఆశుతరక్రియః. యద్వా ఆశీ
ష్ఠతమః. అరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా ఆశీర్వాదవిషయభూతః. సర్వాసురంజక
ఇత్యర్థః. సర్వాన్ దణ్డాన్ సహ్యంతీతివర్. బలిష్ఠః. మహాబలవాన్. ద్రఢిష్ఠః

౧౧ కథం తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే విజ్ఞానం య
జ్ఞం తనుత ఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదానముపపద్యతే. జ్ఞాతు
రేవాత్మన స్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా విజ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇ
తి న దోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతుస్స్వరూపస్య.
స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాహి ధర్మముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్ర
తిపాదయన్తి. గవాదిశబ్దవత్. కృత్యల్యుటో బహుళమితి వా క
ర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వాశ్రిత్య నన్దిగ్రహిపచాదినా
కర్తరి ల్యుః. అత ఏవ చ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తను

---

౧౧ శ్లోకస్థ విజ్ఞానపదం వ్యాఖ్యాతుం పృచ్ఛతి॥కథమితి॥ శాస్త్రార్థనిర్వా
హకం దర్శయతి॥జ్ఞాతురితి॥ శాబ్దప్రక్రియయా ద్విధా నిర్వక్తి॥కృత్యేతి॥ ప్ర
థమే కర్తృత్వం కల్ప్యమ్. ద్వితీయే తు గుణాన్తరాభావ ఇత్యాశ్రయణశబ్దో
క్తిః. విశేషణస్య విశేష్యనిఘ్నత్వేపి నపుంసకత్వం తు వ్యుత్పత్తేః. జ్ఞాతృపర
త్వనిశ్చయే ఘటితం వ్యాఖ్యానం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ॥అత ఏవ చేతి॥ అతః జ్ఞాతృ

తి శరీరబలవత్త్వస్యోక్తత్వాత్. యువాస్యాదధిష్ఠః దృఢతరః సత్వవ్యవ
స్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలిష్ఠః శారీరమానససర్వవిధబలవాన్. విత్తస్యపూ
ర్ణా విత్తస్యపూర్ణా. పూరణగుణసుహితార్థేతిషష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. ఏవం
గుణసముదాయం విభూతిసాకల్యం చాశ్రిత్య స ఏకో మానుష ఆనంద ఇతి శ్రు
త్యా తస్యైవానందత్వముక్తం. న చ జ్ఞానభిన్నస్య గుణవిభూత్యాదేః కథమానం
దత్వమితి శంక్యమ్. అనుకూలత్వం హ్యానందత్వం. తచ్చ స్వత ఏవాస్తి త్వమ్. తచ్చ
గుణవిభూత్యోరపి సంభవతి. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయాను
కూలత్వాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. అత్ర శ్రుతిస్వారస్యాద్గుణవిభూత్యోరేవానంద
త్వమ్. శ్రోత్రియః బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః సమస్తసాంసారికభోగాను
పహతః. అతో ముక్తప్రత్యేక ఇత్యుక్తమ్. ఏవం చ యువత్వ దృఢగాత్రత్వ
బలిష్ఠత్వ జ్ఞానబలైశ్వర్యాద యస్సంభావయితుం భవంతి, యథా మానుషా
నందః, అకామహత శ్రోత్రియస్య ముక్తస్యాపి సకలానందోస్తి, ముక్తస్య సర్వా
నందానుభవశాలితయా తత్రమానుషానందస్యాంతర్గత ఇత్యాదితి భావః.

ఉ.శి.— తేయే శతం మానుషా ఆనన్దాః। స ఏకో మనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దః।
శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తేయే శతం మనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దాః। స
ఏకో దేవగన్ధర్వాణామానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తేయే శతం దే
వగన్ధర్వాణామానన్దాః। స ఏకః పితౄణాం చిరలోకలోకానామానన్దః। శ్రో
త్రియస్య చాకామహతస్య। తేయే శతం పితౄణాం చిరలోకలోకానామానన్దాః।

తేఽపి చేతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే. బుద్ధిమాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సంభవతి. అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూతేషు విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు న చేతనధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అతఏవ చేతనమచేతనంచ స్వాపా

పరత్వాత్. కర్తృత్వ మౌపచారిక మిత్యత్రాహ ॥ అచేతనేష్వితి॥ ఔపచారికత్వమేవ దోషః, ప్రకరణస్య తథావిధత్వే సత్యాః, తచ్చన, శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వ స్యౌపచారిక స్యాదర్శనా దిత్యర్థః. అన్నమయాద్యపి హి యజ్ఞోపకరణమ్. అధ్యేతృత్వేఽపి న శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వమ్. జ్ఞాతృపరత్వే వాక్యాన్తరస్థం ప్రయోగం దర్శయతి ॥ అతఏవేతి॥ న తత్రాన్తఃకరణపరత్వమ్, అపిత

స ఏక ఆజానజానాం దేవానామానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతమాజానజానాం దేవానామానన్దాః। స ఏకః కర్మదేవానాం దేవానామానన్దః। యే కర్మణా దేవానపియన్తి। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం దేవానామానన్దాః। స ఏక ఇన్ద్రస్యానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతమిన్ద్రస్యానన్దాః। స ఏకో బృహస్పతేరానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం బృహస్పతేరానన్దాః। స ఏకః ప్రజాపతేరానన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— యే మనుష్యాః సన్తః కర్మవిశేషేణ వా విద్యావిశేషేణ వా అన్తర్ధానాదిశక్త్యుపేతతయా గన్ధర్వత్వం ప్రాప్తాః, తే మనుష్యగన్ధర్వాః. అన్తరిక్షలోకవాసినో దేవగన్ధర్వాః. చిరకాలస్థాయిలోకః పితృలోకః. చిరలోకః లోకో యేషాం తే చిరలోకలోకాః పితరః. అజానో దేవలోకః. తత్ర జాతా ఆజానజాః. స్మార్తకర్మవిశేషతో దేవస్థానేషు జాతా ఇత్యర్థః. అగ్నిహోత్రాదికర్మణా అగ్నీన్ద్రాదిసాయుజ్యం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః. దేవాస్త్వష్టవసురుద్రాదయః త్రయస్త్రింశద్ధవిర్భుజః. ఇన్ద్రబృహస్పతీ ప్రసిద్ధౌ. ప్రజాపతిశ్చతుర్ముఖః. నతు దక్షాదయః. ఏకవచనశ్రవణాత్.

౬౮— తే యే శతం ప్రజాపతేరానన్దాః। స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— అత్ర బ్రహ్మశబ్దః బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తబ్రహ్మపరః. సచ బ్రహ్మానన్దస్య తే యే శతమితి పరిచ్ఛిన్నత్వం కథమితి చేత్యం. మహారణ్యే బహూని యోజనాని రథో గచ్ఛతి, ఇషువద్గచ్ఛతి నదీతి ఇషుసామ్యప్రతిపాదకవచనస్య గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరత్వవత్, తే యే శతమితి వాక్యస్యాపి చతుర్ముఖానన్దాధిక్యమాత్రపరత్వేన తేనైవ చతుర్ముఖానన్దాన్యూనాధికపరత్వాభావాత్.

౬౯— ఏవంభూతమానన్దమయం యో వేద నిహితం గుహాయామితి వ్యాకృత్య గుహానిహితత్వోపాఖ్యానాత్, తస్య విగ్రహవిశేషవత్త్వే రోగాదేరవర్జనీ

ధారత్వైర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైర్విభజ్య నిర్దేశాద్వాక్యం విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి. తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్య స్థానే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయమధీయానా మాధ్యందినాః కాణ్వపాఠగతం విజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టం జీవాత్మేతి స్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితి చ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వాభిప్రాయమ్.

స్తస్య నిలయనత్వ సత్యత్వాయోగాత్, నచ పరమాత్మపరత్వమ్, వ్యాప్యత్వాయోగాదితి భావః. శాఖాన్తరస్థప్రయోగం చ దర్శయతి॥ తథేతి॥ తత్రాపి నాన్తఃకరణపరత్వమ్, ఆత్మశబ్దస్థానీయత్వాత్, నచ పరమాత్మపరత్వమ్, అన్యనియామ్యత్వాయోగాదితి భావః.

మితీత్యేతాం తామేవాహ—స యశ్చాయం పురుషే। యశ్చాసావాదిత్యే। స ఏకః—య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామేత్యాదిత్యమండలాంతర్వర్తీ కమనీయవిగ్రహయుక్తో యః పుండరీకాక్షః, స ఏవ హృదయగుహావర్తీ విజ్ఞానమయాదంతరః. తతశ్చ పుండరీకాక్షత్వాదివిగ్రహవిశిష్టో నారాయణ ఏవేత్యర్థః. తతశ్చ తాదృశవిగ్రహవిశిష్టస్య హృదయగుహావర్తినో భగవతో ధ్యానం కర్తవ్యమితి ఫలితోఽర్థః. అత్ర సచ్చ త్యచ్చాభవదితి చిదచిచ్ఛరీరకత్వేనానుసంధానముక్తమ్. సత్యం జ్ఞానమితి స్వరూపేణానుసంధానముక్తం. తచ్చ స్వరూపేణానుసంధానమాదిత్య మండలాంతర్వర్తిపుండరీకాక్షవిగ్రహవిశిష్టతయా చోక్తమ్. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాత్ (౧॥౧॥౩౧) ఇతి సూత్రే భగవతా భాష్యకృతా ఇదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసంధానం ప్రకరణాంతరే వ్యాహృతం, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపేణానుసంధానం, తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవదితి భోక్తృశరీరకతయా భోగ్యభోగోపకరణశరీరకతయా చానుసంధానమిత్యుక్తమ్.

౭౦ ఏవముపాస్యప్రాప్యత్వోపయుక్తం రూపముక్తం. ఇదానీం విద్వానముం లోకమిత్యాదినోపక్షిప్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరమాహ— స య ఏవంవిత్। అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య। ఏతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం ప్రాణమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం మనోమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతమానందమయమాత్మానముపసం

౧౨ తదేవం విజ్ఞానమయా జ్జీవా దన్య స్తదన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః-

౧౩ యద్యపి విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి శ్లోకేన జ్ఞానమాత్రమే వోపాదీయతే, న జ్ఞాతా, తథాపి అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వ్యాఖ్యా జ్ఞాత్రై వోపదిశ్యతే- యథా అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి స వా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇత్యత్రా నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టమ్- అపితు తన్మయః, తద్వికారః- ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకార స్స్వయమేవ భేదవ్యపదేశాది త్యనన్తరమేవ వదతి-

---

౧౩ జ్ఞానమాత్రపరత్వ ముపగమ్యాహ॥యద్యపీతి॥ బ్రాహ్మణేన శ్లోకస్యైకార్థ్యం తు తదు క్త్యైకదేశవిషయతయాఽపి యుక్తమితి భావః- ఉక్తార్థస్య పాత్రతా మాహ॥ఏతదితి॥ సాధ్యోపయికత్వా త్సర్వ మభిప్రేతమిత్యర్థః-

---

ప్రాప్నోతీతి— అత్ర నయ ఏవం విత్, అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యేత్యనేన బ్రహ్మవిదాం అర్చిరాదిమార్గ ఉక్తో భవతి- ఆనందమయమాత్మాన ముపసంక్రామతీతి ముక్తిదశాయాం జీవబ్రహ్మణోరుపాస్యోపాసకయోర్భోక్తృభోగ్య భావప్రతిపాదనాన్ముక్తౌ బ్రహ్మణా ఐక్యపక్షో వ్యుదస్తో భవతి- ఏతమన్నమయమిత్యాదిపంచస్వపి పర్యాయేషు ఏతచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః- అన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయశబ్దా స్తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరాః- అత్ర వ్యాసార్యస్సర్వోపి విద్వానస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యాన్నమయాది సమష్టి వ్యష్టి విభూతికం నిరతిశయానందం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తా సన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమిత్యుక్తమ్-

౨౧ అథయం ప్రతిష్ఠాం విందతే, అథసోభయం గతో భవతీత్యుక్తార్థసాక్షిత్వేన శ్లోకం పఠతి— తదప్యేష శ్లోకో భవతి। యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కుతశ్చనేతి—వాఙ్మనసై ఆనందస్య ఇయత్తాలక్షణం పారం గంతుం ప్రవృత్తే తదప్రాప్త్యైవ నివృత్తే భవతః- తాదృశానందగుణకబ్రహ్మోపాసనేన సర్వక్లేశభయాత్యంతనివృత్తిర్భవతీత్యర్థః-

౨౨ తదేవోపపాదయతి—ఏతగ్ హ వావ న తపతి। కిమహం సాధు నాకరవం। కిమహం పాపమకరవమితి— స్వర్గాదిహేతుం సుకృతం నాకార్షం నరకాది హేతుభూతం పాపమకార్షం, ఇతీదృశీచింతా బ్రహ్మవిదం న బాధతే- స్వర్గా

౧౮ యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసీతిచ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతి కృత్వా, జీవస్యైవ స్వరూపం బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి ప్రక్రాన్త మసుఖాద్వ్యావృత్తత్వే నానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యత ఇతి- తదయుక్తమ్- జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోసృజతేతి, స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః- శుద్ధావస్థస్యాపిహి తస్య స్వర్గాది జగద్వ్యాపారాసంభవో, జగద్వ్యాపారవర్జం, భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే-

౧౯ కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే, అనేన జీవేనాత్మనా తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్, కథంవా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య

---

౧౮ అస్యాధికరణస్య సద్విద్యోక్తేక్షణస్య చిద్విలక్షణ్యనిశ్చాయకత్వ ప్రతిబన్ధక సామానాధికరణ్యాదీ సూత్రస్థత్వాత్ సామానాధికరణ్యం శారీరత్వనసహ పూర్వపక్షహేతుతయా సూత్రకృతాభిప్రేతమితి, తయోః పరిహార ప్రకారశ్చోత్తరత్ర సూత్రసిద్ధ ఇహాపాదీయత యాభిప్రేతఇత్యభిప్రేత్య తయోః పూర్వపక్షహేత్వోః ప్రథమద్వితీయక్రమేణ చరమం పరిహర్తుమనువదతి యదుక్తమితి॥ సృష్టియోగానుపపత్తేరితి॥ ప్రకరణే కరణకే బలవిరహాదితి భావః-

౧౯ సమానవిభక్త్యన్తత్వైక్యం కథమితి చోదయతి॥ కారణేతి॥ ప్రాతిపది

దిలోకేష్విచ్ఛాయాఅభావాత్- బ్రహ్మజ్ఞానదగ్ధపాపతయా నరకాదిభయస్యాప్యభావాత్-

౨౩ ఏతాదృశం బ్రహ్మవిద్యాప్రయుక్తమాహాత్మ్యమపి ధ్యేయమిత్యాహ— స య ఏవం విద్వానేతే ఆత్మానగ్ం స్పృణుతే— ఏతేఏతాభ్యాం హ్యేవాత్మానం స్పృణుత ఇత్యర్థః- పుణ్యపాపఫలాసుఖానాప్తిరిత్యుక్తం భవతి-

౨౪— ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానగ్ం స్పృణుతే। య ఏవం వేద— పునర్వచనం పుణ్యపాపధూననధ్యానసాంతత్య తాత్పర్యద్యోతనాయ అనువాకసమాప్తిద్యోతనాయచ-

౨౫— ఇత్యుపనిషత్ — ఇత్థం పరమరహస్యోపదేశః- తాదృశావశ్యయోగ్యాయైవవక్తవ్య ఇతి భావః-

సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తే రనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తిత నిమిషితాది సకలప్రవృత్తి జీవస్వరూపత్వమ్-అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేనోపపద్యత ఇతి చేత్- కస్యభోః- కిం హేయసమ్బన్ధస్య, కింవా హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్వభావస్య- హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోఽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బన్ధమిథ్యాప్రతిభాసా మిథ్యారూప ఇతి చేత్, విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే. బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానత్వ, మనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయ మిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి- అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవ హి హేయసమ్బన్ధః- తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమేవ. తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతిహావోచః- మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ- యన్నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కిఞ్చ *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యేక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేక కారణతాం*తదైక్షత బహుస్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం చ ప్రతిపాద్య,తస్యైవ బ్రహ్మణః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితమ్-తదన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాది ప

కావగతవిశేషణాన్వయః కథమితి ప్రతివక్తి ॥కథం చేతి॥ శఙ్కతే॥ అన్యతరస్యేతి॥ కస్యేత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి॥ విప్రతిషిద్ధమితి॥ తదుపపాదయతి॥ అవిద్యేతి॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ॥ తదితి॥ మిథ్యాత్వాదవిరోధమాశఙ్క్యాహ॥ తథాపీతి॥ పరిహరతి॥ మిథ్యేతి॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ॥ నిరసనీయేతి॥ మిథ్యాత్వమర్థస్యాన్తర్భావశ్చేన్న శాస్త్రారమ్భః, జ్ఞానబాధ్యత్వం చేత్ తత్రాపి పురుషార్థరూపత్వే శాస్త్రానారమ్భణీయతా, అపురుషార్థత్వే నిరసనీయహేయయోగాద్యప్రతిషేధ ఏవ తత్త్వార్థః- తత్రావిరోధశ్చ శాస్త్రే బలాత్స్వకార్యత్వం తత్స్వతే॥ కిఞ్చేతి॥ దూషయతి॥ శ్రుతేతి॥ అనుపపన్నం తత్ర పరామృశతి- విరు

రికల్పనీయమితి చేత్. శ్రుతోపపత్త్యోరప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయమ్. యథా హి యథాసమ్బద్ధ ఏవ పారమార్థికః, కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతనోజ్జీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం, తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ, కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్సమ్యగుజ్జీవయతి. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వ దుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వ కల్యాణగుణాకరత్వ జగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. అహో భవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యత్రైకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం, తత్రైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతం చ, తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుమ్. న హి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయమపరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి.

౧౭. అథోచ్యేత. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః. నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. నత హి యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయతే. యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి వ్యాసవాక్యస్యా

ర్థం మానవిరుద్ధమ్. పూర్వవికల్పే ద్వితీయం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వేనాప్రామాణ్యమాపద్యత ఇత్యర్థః. ఉభయప్రమాణం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ సోపాలమ్భం దూషయతి॥ అహో భవతామితి॥ పదద్వయ వాక్యతత్ప్రకరణపరికరాన్తరోపనిషదన్తర మానాన్తర తర్కసామానాధికరణ్య పర్యాలోచనాసాధ్వీత్యర్థః. ప్రథమం తత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి॥ ఏకేతి॥ పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి॥ నహీతి॥

౧౭ శఙ్కతే॥ అథేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ కార్యస్యైకవిజ్ఞానవిషయతయాన్తర్భావోఽభిమతశ్చేన్మిథ్యాత్వేనేత్యధ్యాహారో ధీస్థరూప్యం చ, అనన్తర్భావే, అజ్ఞాతజ్ఞాతత్వోక్తిర్లాక్షణికీ స్యాదితి భావః. నన్వేకదోషస్య పక్షే సన్త్యేకధర్మివిషయత్వాత్. సాక్షాదర్థమాహ॥ యేనేతి॥ న తు సర్వస్య కారణ

ర్థః- కారణతయోపలక్షిత నిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ శబ్దార్థత్వే ప్రతిజ్ఞాతః, *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోపి న ఘటతే- మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నిదర్శితా- తత్రాపి వికారస్య సత్యతాఽభిప్రేతేతి చేత్- మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం ఉభయోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థసమ్భావనాప్రదర్శనాయ* యథా సోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న యుజ్యతే- న చ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికారజాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తర్కోఽనుగృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహే ఇతి- అయమర్థః* తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర వక్ష్యతే-

౧౭. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం* తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి। తత్తేజోఽసృజత *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి* సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరాపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహు స్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషః, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రతత్త్వానాం విలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టా సృష్టిః, సమస్తేష్వచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనానన్తనామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వ

జ్ఞాతత్వం, తజ్జ్ఞాతత్వసర్వత్వే ప్రకారిణియనిష్ఠే, సోయం ప్రాగేవజ్ఞాత ఇతివత్, నహి ప్రాగిదన్తయా జ్ఞాతమ్- సపరం ప్రతిజ్ఞావాక్యం, దృష్టాన్తాక్షేపకపినఘటత ఇత్యాహ॥ కారణేతి॥ తదుపపాదయతి॥ మృత్పిణ్డేతి॥ నహి మిథ్యారూపస్యనివృత్తిర్నిదర్శితేతి భావః- తత్రాపి మిథ్యాత్వం శఙ్కతే॥ తత్రాపీతి॥ పరిహరతి। మృదితి॥ అనుమానాదినాసిద్ధమిత్యాహ॥ నచేతి॥ అననుగృహీతమితి దృష్టాన్తతరయోక్తమ్-

౧౮ దార్ష్టాన్తికవాక్యాననుగుణత్వమాహ॥ తథేతి॥ సాయతనత్వేనార్థ

మూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేన జీ
వనం, స్వనియామ్యత్వ, మిత్యాద్యనన్త విశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగ
మ్యాః ప్రతిపాదితాః- తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యపహత
పాప్మత్వాది నిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకా
మత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వానన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయ
స్సకలేతర ప్రమాణావిషయా స్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః- ఏవమనన్య
గోచరానన్త విశేషవిశిష్ట ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశే
షవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వానున్మత్తప్రలపితాయేత.

౧౮. త్వంపదం చ సంసారిత్వ విశిష్టజీవవాచి- తస్యాపి నిర్విశేష
స్వరూపోపస్థాపనపరత్వే హ్యర్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్- నిర్విశేషప్ర
కాశస్వరూపస్య చ వస్తునో హ్యవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్ర
సఙ్గాదిభిర్న సమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్-

౧౯. ఏవం చ సతి సమానాధికరణవృత్త్యోస్తత్త్వమితి ద్వయోర
పి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా.

౨౦. అథోచ్యేత- సమానాధికరణవృత్తీనామేకార్థప్రతిపా
దనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవం విశేషణ నివృ

సిద్ధం స్వప్రతిపత్త్యాద్యాది- ప్రత్యక్షత్వాద్యనన్తగుణత్వమాహ॥ తత్సమ్బన్ధితయేతి॥ అ
మాదిత్యస్య నిరాసాయ సకలేతర ప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తమ్- పదద్వయపర్యా
లోచనమాహ॥ ఏవమితి॥ పూర్వం పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే ప్రకరణవిరోధః-
ఇహ తు తయోర్నిర్విశేషవస్త్వనభిధాయకత్వమ్-

౧౮ తత్పర్యాలోచనమాహ॥ నిర్విశేషేతి॥

౧౯ సామానాధికరణ్యానాలోచనమాహ॥ ఏవం చ సతీతి॥ విశిష్టస్య ము
ఖ్యార్థత్వాత్తత్త్యాగే న లక్షణేత్యర్థః-

౨౦ పరమతం శఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ సమానేత్యాదిగ్రన్థః పదద్వయవిషయః-
యోర్యోర్ధూమవాన్ పర్వతోఽగ్నిమానితివత్ సామాన్యవిషయయోః॥ తాత్పర్యాసమ్భ
వాదితి॥ అన్యథా విశేషణబహుత్వాదైకార్థ్యాసిద్ధేరితి భావః- లక్షణాముఖ్యప
యుక్తస్యాపేక్షత్వాభావే యోర్హేతుస్స ఏవ లక్షణాయాముఖ్యావగమేఽపి హేతురితి
సూచయితుమేవకారః- అనుల్లఙ్ఘనం వా॥ సంలక్షణా ప్రసఙ్గ ఇతి॥ వాక్యప్రధానాం

త్రైగ్యప్తమాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః, యథా నీల ముత్పలమితిపదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం నవివక్ష్యతే. తద్వివక్షాయాం హి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వ ప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సంభవతి. నహి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తస్యోత్పలపదే నవిశేష్యతే. జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్. అతో నీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్ట దేశవిశిష్టస్య తేనైవరూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాల విశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేళాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే తథాపి వాక్యార్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా. అపితు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రమ్. సర్వత్రసామానాధికరణ్యస్యైవమేవ స్వభావ ఇతి నకశ్చిద్దోష ఇతి.

౨౧ తదిదమసారమ్. సర్వేష్వేవవాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్రసమానాధి

రోక్తేరితివక్ష్యమాణహేతురభిప్రేతః. ఉపపాదయతి॥ యథేతి॥ కథమవివక్షేత్యత్రాహ॥ తద్వివక్షాయామితి॥ ప్రసక్తస్యానిష్టత్వమాహ॥ తత్త్వితి॥ యాగవ వ్యపక్షేఉత్పలస్యోపాదేయ భాగాభావప్రసంగం సిద్ధంకృత్వా క్రమపక్షేఽన్యోన్యసమవాయ ప్రసంగ ఉక్తః. విశేషణావివక్షాయాః స్ఫుటతరత్వాయోదాహరణాన్తరమాహ॥ తథేతి॥ తర్హి లక్షణేత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ తథాప్యస్వారస్యమిత్యత్రాహ॥ సర్వత్రేతి॥ సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరిత్థంభూతత్వాన్నాస్వారస్యమిత్యర్థః.

౨౧ ఏతన్నిరస్యతి॥ తదిదమసార మిత్యాదినా॥ ప్రథమం తరమోక్తత యాధిష్ఠానం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వ్యాదస్యతి॥ సర్వేష్వితి॥ సర్వేషు, సమానాధికరణేష్వవ్యధికరణేషు చేత్యర్థః. క్లృప్తవ్యుత్పత్త్యా స్వార్థావబోధే సంభవతి నాన్యకల్ప్తిస్స్యాదిత్యర్థః. తర్హి వాక్యభేదః కథమితి శఙ్కాపాకరణార్థం సంసర్గవిశేషశబ్దః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఐక్యధీరేవకార్యా, విశేషణాన్వయధీస్త్వేవం ప్రియుక్తిః, అతిం ప్రతి తు నసా, తత్రత్త్వైక్యనిశేషేతి శఙ్కాయాం దాసాయప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయం దర్శయ

తదన్యప్రవృత్తావపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టపదార్థో వ్యు
త్పత్తిసిద్ధపదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. యథా నీలముత్పల
మానయేత్యుక్తే నీలిమాది విశిష్టమేవానీయతే, యథా చ విన్ధ్యాట
వ్యాం మదముదితో మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశి
ష్టపదార్థః ప్రతీయతే, ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణని
ర్దేశేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. న చ విశేషణ
వివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్త్వన్యేన విశేష్టవ్యమ్- అపి తు సర్వై
ర్విశేషణైస్స్వరూపమేవ విశేష్యమ్. తథా హి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తా
నాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమ్. అన్వయేన
నిష్పత్త్యా పదాన్తర ప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయా త
స్యైవ వస్తునః పదాన్తర ప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యమ్.
యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దీనో కృపణో నవ
ద్యశ్చేతి. యత్ర త్వేకస్మిన్వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణద్వ
యం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టమ్, తత్రాన్యతరపదముఖ్యవృ
త్తమాశ్రీయతే, న ద్వయమ్, యథా గౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు

తి॥ యతేతి॥ అనియత విశేషణప్రతీతావనీలమప్యానీయేతేతి భావః. లోక
వేదాధికరణ మువజీవ్యాహ॥ ఏవమితి॥ మతస్సమతాం ప్రసంగం పరిహరతి॥ న
చేతి॥ ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యమాణత్వాదత్ర పరిహారస్సంక్షిప్తః. యథానుప
పత్తిస్తథా వాచ్యమిత్యర్థః. పృథక్ప్రతీతార్థానాం పదానాం యథా
యోగ్యం పరామర్శనీయత్వాత్ స్మరణపరామర్శదశాయాం న తత్ప్రసంగః,
వాక్యార్థాభిధానం తు యుగపదితి న తత్రాపి ప్రసంగః, జ్ఞాతాజ్ఞాతవిశేష
స్మృతపరామృష్టావిరుద్ధ ఇతి భావః. వ్యుత్పత్త్యనుగుణం లక్షణం గ్రన్థమాహ॥ తథా హీ
తి॥ న హి విశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయోక్తిస్సామానాధికరణ్యమి
త్యుక్తమితి భావః. అత ఏవ యుగపత్పక్షే విశేషణవిశేష్యైక్యప్రసక్తిశ్చ పరిహృ
తా. న హి విశేషణవిశేష్యయోరైక్యబోధనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమితి
భావః. విశేష్యమాత్రైక్యస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తన్మాత్రోత్పత్తిశ్చ న విశే
షణవిశేష్యైక్యవిషయేతి సా త్రనియామకాభావాత్ లక్షణం గ్రన్థం వివృణోతి॥
అన్వయేనేతి॥ నాన్వయయోగ్యార్థస్య నిష్పత్తిపరత్వం కల్ప్యమిత్యర్థః. తస్య
త్ర తథా వ్యుత్పత్త్యర్థార్థత్వాత్ వ్యుత్పత్త్యంతరం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వాక్యభిద
పి న సాధ్యమిత్యత్రాహ॥ యత్ర త్వితి॥ ముఖ్యసంబన్ధే వృత్త్యన్తరం, తదసంబ
న్ధే వ్యుత్పత్త్యన్తరం, వృత్త్యన్తరే ద్వయస్య తదన్యైవ ముఖ్యత్వం, న ద్వయోః,

తు విశేషణస్యాన్వయావిరోధా దేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపా
ద్యతే.

౨౨ అథమన్యసే- ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం
విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివైకవిభ
క్తినిర్దేశైక్యప్రతిపాదనా సమ్భవాత్సామానాధికరణ్యశబ్దానాం నవి
శిష్టప్రతిపాదనపరత్వమ్, అపితు విశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్య త
దైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం, యది విశేషణద్వయ
ప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్. న త్వేతదస్తి. ఏకస్మి
న్ధర్మిణ్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యైకత్వం
నిరుణద్ధి. అయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వ పటత్వయోః-
నీలముత్పలమిత్యాదిషు తు దణ్డిత్వకుణ్డలిత్వ వద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధ
వత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే. న కేవలమవిరోధ ఏవ- ప్రవృత్తిని
మిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాద
యత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతా- అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేక
పదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశే
షణానాం స్వసమ్బన్ధానాదరేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే స
త్యేకేనైవ వస్తూపలక్షిత మిత్యుపలక్షణాన్తర మనర్థకమేవ- ఉ
పలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణ సవిశేషత్వ

ఇతరవ్యవచ్ఛేదనవిశేషార్థత్వం, వృత్త్యన్తరోపస్థాపితవిశేషణసమర్పకత్వాదితి
భావః- గౌర్వాహీక ఇతివదత్రాపి స్యాదిత్యత్రాహ॥ నీలోత్పలేతి॥

౨౨ ఏకవిశేషణేతి విశేష్యభేదం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ విశేషణాన్తర ప్రతిస
మ్బన్ధిత్వాదితోఽన్యస్మాత్ సంబంధినో విలక్షణమిత్యర్థః॥ ఏకవిశేషణ ప్ర
తిసంబంధిత్వే సతి॥ ఘటత్వవత్ యస్య పటత్వవత్త్వైక్యేత భేదాత్ ఘటపట
యోరివ తాదాత్మ్యం తద్వదత్రాపీతి భావః- తర్హి కిం పరత్వమిత్యత్రాహ॥ అపి
త్వితి॥ పరిహరతి॥ స్యాదేతదితి॥ అత్రాప్యయోగ్యతాస్యాదిత్యత్రాహ॥ అయో
గ్యతా చేతి॥ ఉపపాదకత్వం వివృణోతి॥ అన్యథేతి॥ ఉపలక్షణతయాని మిత్త
మిత్యత్రాహ॥ విశేషణానామితి॥ అనాదరస్తాత్పర్యాభావః- తర్హి వ్యక్తి
షేషు ప్రతిబాహ్యలక్షితత్వేతరవైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఉ
పలక్షేతి॥ తత్ర జనాన్త్యకుమారాణాం దేవ్యాకృత్యుపలక్ష్యాకార భేదాన్వైయ
ర్థ్యమ్, న తథా త్వయా వస్తునస్త్వం, సవిశేషణత్వాపత్తేరిత్యర్థః- సా

ప్రసజ్యేత. సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్ర కాలభేదేఽప్యైక్యం న విద్యతే. విరోధాభావాత్. దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. అత ఏవ హి సోఽయమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయ సమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే, వస్తునః స్థిరత్వవాదిభిః. అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే.

౧౩ యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వమ్. అత ఏవ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రయసాధనతయా విధీయత ఇత్యుక్తమ్, అత్రైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితి.

౧౮ తత్రైవం పూర్వపక్షమన్యతే. యద్యప్యరుణయేతి పదమా

యమిత్యాదౌ విరోధం పరిహరతి॥ సోఽయమితి॥ దేశకాలాంతరసంబంధినస్సన్నికృష్టదేశకాలసంబంధిత్వమేవ విరోధ ఇతి శంకాయామేకస్య కింకాలద్వయసంబంధో విరుధ్యతే, ఉత దేశద్వయసంబంధ ఇతి వికల్పం మత్వా ప్రథమం శిరో దూషయతి॥ అత ఏవహీతి॥ అత ఏవ, ఏకస్య కాలద్వయసంబంధావిరోధాదేవ. ప్రతీతివిరోధే, కాలద్వయసంబంధప్రతీతివిరోధే. ద్వితీయం నిరస్యతి॥ దేశద్వయేతి॥

౧౩ ఏవం సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థబోధకత్వం లోకసిద్ధమితి దర్శితమ్. వేదసిద్ధం చేత్యాహ॥ యత ఇతి॥ యతశ్శబ్ద ఇత్యనేన ప్రాగుక్తన్యాయానామరుణాధికరణే వివక్షితత్వం సూచితమ్. అరుణయేత్యాది పదానాం నసామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ॥ తదుక్తమితి॥

౧౮ సూత్రం కత్వర్థపరమిత్యాశంకాయాముపాఖ్యాన్తరత్వ సమీచీనవ్యాఖ్యారోపితమ్, అస్మదుక్తపూర్వపక్షరాద్ధాంతౌ సూత్రస్య సభిమతావిత్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవమితి॥ అత్ర తు గుణపదస్య ద్రవ్యపరత్వం తత్త్వం పూర్వపక్షరాద్ధాంతయోరనుయాయి. అత్ర త్వధికరణే త్వైకప్రాతిపదికార్థత్వం తత్ర, ఇహ తు కేవలసమానవిభక్త్యర్థ ఇతి భిదా. కిమారుణ్యమేకహాయన్యామాత్రాన్వయి, ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి. తదర్థం కిమేకం వాక్యముత భిన్నవాక్యమ్. ఇదం చింతాద్వయం వ్యాఖ్యాంతరేఽపి తుల్యమ్. అధికం చింత్యతే. కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని, ఉత న. తదర్థం కారకధర్మత్వం తత్త్వం కిం సామానాధికరణ్యవిరోధి, ఉత నేతి. విరోధీతి పూర్వపక్షః. నేతి సిద్ధాంతః. అరుణాపదస్య ద్రవ్యపరత్వేఽపి వివక్షితత్వేన ద్ర

కృతేరివగుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైక స్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్త మేవారుణిమానమభిదధాతి. తథాప్యేకహాయన్యన్వయ నియమోఽరుణిమ్నో న సమ్భవతి. ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయా, ఇత్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణవిహిత సర్వద్రవ్యపర్యన్త మేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గక ద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమోఽరుణిమ్నో న స్యాదితి.

౨౫ అత్రాభిధీయతే. అర్థైకత్వే ద్రవ్య గుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమః స్యాత్. అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీద్రవ్యాభిధాయిపదయోః సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వే సిద్ధే సత్యేకహాయనీ ద్రవ్యారుణ్యగుణయోః అరుణయేతి పదేనైవ వి

యస్య తత్సాహిత్యతారూపార్థాభేదా దేకవాక్యత్వసిద్ధిరితి వాక్యభేదాధీన పూర్వపక్షోత్థితిర్న స్యాదిత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సామాన్యేన ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తత్వేపి ద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వ నియమో న స్యాదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఏకేతి॥ ప్రాగుక్తవిశేషణ వివక్షాధీనానుపపత్తిభిః క్రియాన్వయబోధోపస్థితాయాః కారకవిభక్తేర్మిథోఽన్వయాబోధకత్వాచ్చ విశేష్యైక్యం న సిధ్యేత్. అతః మిథోఽన్వయాభావే విశేష్యైక్యమ్. తదభావాద్వయోరధికరణ్యం స్యాత్. తత్రైకహాయన్యా క్రీణాతీత్యనేన ఏకహాయన్యాః క్రయసంబంధ ఉక్తః. తచ్చారుణయేతి, వాక్యేన తస్యా అరుణిమసంబంధ ఉక్తః స్యాత్. అరుణిమ్నో ద్రవ్యవిశేషం వినా క్రయసాధనత్వాయోగాత్. తతశ్చ ఏకహాయన్యాః క్రయసంబంధారుణ్యసంబంధరూపార్థద్వయస్యైకవాక్యేన ప్రతిపాదయితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ స్వవాక్యస్థత్వాభావాత్ప్రకరణేన ద్రవ్యవిశేషనిశ్చయే తస్య సర్వద్రవ్యసాధారణ్యాత్ ఆరుణ్యం తత్సంబద్ధసర్వద్రవ్యాన్వయీత్యర్థః. స్త్రీలింగత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ అరుణయేతి॥ పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥

౨౫ సిద్ధాన్తపరం సూత్రమవతారయతి॥ అర్థైకత్వ ఇత్యాది॥ సూత్రస్యోత్తరార్థమాహ॥ అరుణయేత్యాదినా॥ అర్థైకత్వ ఇత్యస్య పూరకపదాంతరమధ్యాహృతమ్, ఆరుణ్యవిశిష్టద్రవ్యేతి. ద్వితీయపదం వ్యాచష్టే॥ ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరితి॥ పదేనైవ, తద్వాక్యేనేత్యర్థః. ఇతరత్స్య…

శేషణవిశేష్యభావేనసమ్బన్ధితయాఽభిహితయోః క్రియాత్వైకకర్తృ న్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రియసాధనభూతైకహాయన్యన్వయనియమస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధవదరుణిమసమ్బన్ధోఽపి వాక్యావసేయస్స్యాత్, తదావాక్యస్యార్థద్వయవిధానం స్యాత్. న చైతదస్తి. అరుణయేతిపదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితమ్. ఏకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేనతస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్యతే. నగుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహిసామానాధికరణ్యస్యార్థః. భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిహి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అతఏవహిరక్తః పటో భవతీత్యాదిష్వేకాఖ్యాదేకవాక్యత్వం. పటస్యభవనక్రియాసమ్బన్ధోహివాక్యవ్యాపారః. రాగసమ్బన్ధస్తురక్తపదేనైవాభిహితః. రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యంపటఇత్యేతావన్మాత్రం సామానాధికరణ్యావసేయమ్. ఏవమేకేనగుణేనద్వాభ్యాం బహుభిర్వాతేనతేన పదేనసమస్తేనవ్యస్తేనవా విశిష్టముపస్థాప్య సామానాధికరణ్యేనసర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థఏకఇతి జ్ఞాపయిత్వాతస్య క్రియాసమ్బ

దిత్యేతద్వ్యాచష్టే॥ క్రియాత్యేతి॥ అవిరోధాత్, వాక్యభేదరూపవిరోధాభావాత్. నియమస్స్యాదిత్యంతం వ్యాచష్టే॥ అరుణిమ్న ఇతి॥ ప్రకరణసిద్ధత్వాభావాదితి భావః. గుణాన్వయః పదేనైవావసేయోఽస్తు తతః కిం వాక్యభేదాయుక్తినియమ పరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం ప్రాక్ సంక్షిప్తం వివృణోతి॥ యదీతి॥ తర్హి సామానాధికరణ్యకృత్యం కిమిత్యత్రాహ॥ ఏకహాయనీతి॥ కథం న గుణాన్వయస్సామానాధికరణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ॥ విశిష్టద్రవ్యైక్యమితి॥ ద్రవ్యం విశేష్యమ్. విశేషణానాంత్వైక్యవ్యుదాసాయ ద్రవ్యశబ్దః. లక్షణగ్రన్థేన సంవాదయతి॥ భిన్నేతి॥ నహి విశేషణవిశేష్యాన్వయే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. ఏవం ప్రాతిపదికతత్సమానవిభక్తి వాచ్యార్థగాన్వయమిథోన్వయక్రియాన్వయానాం బోధ్యత్వముక్తమ్. అన్యత్రాప్యేతమితి దర్శయతి॥ అతఏవేతి॥ అతఏవ, కృత్యత్రయస్య యథోక్తప్రకారత్వాదేవ. ఏకహాయనీపదేన నిరాకాఙ్క్షత్వేపి ఇతరపదస్య శ్రూయమాణస్యాకాఙ్క్షతయాఽన్వయోన్యాయ్యః. యథా రక్తపదస్యేతి చాభిప్రాయః. ఉక్తం వివృణోతి॥ పటస్యేత్యాదినా॥ అత్ర తు విశేషణాని, బహూని కారకవిభక్త్యన్తానీతి [illegible] సైషా మిత్యత్రాహ॥ ఏక

స్యాభిధానమవిరుద్ధమ్. దేవదత్తస్య మాయయా లోహితోష్ణీషో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి, శుక్లేన వాససా యవనికాం సమాచ్ఛాదయేత్, నీలముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీమ్, అగ్నావుపధిశ్రిత్య పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి పదమ్ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి.

౨౬. ఏతదుక్తం భవతి. యథా కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేకకారకవిశిష్టా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే. తథా సమానాధికరణపదసమభివ్యాహృతాభిహితమప్యేకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేలాయామనేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి న కశ్చిద్విరోధః. ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైః స్వమపరిమాణైర్భాణ్డ ఆయసం స్థాల్యామోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

టీకా॥ దేవదత్త ఇతి॥ అవ్యావచకత్వే అవ్యావచకత్వేవ ఇదం వైషమ్యము ప్రయోజకమితి భావః. దణ్డీతి వాక్యవిశేషణమ్. శుక్లేనేతి కరణకారకోదాహరణమ్. నీలోత్పలమితి సమస్తం కర్మవిశేషణమ్. తత్రాప్యనేకవిశేషణాన్వయం దర్శయతి॥ గామితి॥ వైదికం సంప్రదానాద్యుదాహరణమ్ అగ్నాయితి. పచేదితి లౌకికం వా॥ ఏవమితి॥ కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధకత్వేఽపి ప్రథమావత్ సంఖ్యాన్వయబోధకత్వస్య సమానత్వాత్ దర్శనాత్ పరస్పరాన్వయబోధకత్వం చ యుక్తమ్. కారకవిభక్త్యైకవచనత్వాద్యాకారభేదవత్ సమానవిభక్త్యోరుపాకారభేదాన్నిర్ణయో యుక్తః. పదాన్తరపరామర్శవిశేష్యస్తు విరోధాభావాదకిఞ్చిత్కరః. తదభావస్త్వర్థాన్వయవాదిభిరుపేతవ్యః. కేవలమవిరోధమాత్రాదన్వయసిద్ధిః. ప్రయోగస్తు నియామకః. కారకవిభక్త్యన్తానాం సంఖ్యాక్రియాన్వయబోధకం ప్రయోగసిద్ధమితి చేత్ మిథోఽన్వయశ్చ ప్రయోగసిద్ధ ఇతి చరమ ఇత్యభిప్రాయః. ప్రథమాన్త కారకవిభక్త్యన్త బహువాక్యోదాహరణమ్.

౨౭. అథ విశేషణవిశేష్యభేదేనానుపపత్తయః ప్రాగేవ పరిహృతా ఇతి తత్రాన్యాన్యసమవాయపరిహారం ప్రాక్ సంక్షిప్తం విస్తరేణ వదన్ కరణకారకరూప విశేషణనిరూపణస్య సర్వకారకవిభక్త్యర్థత్వం యుక్త్యాన్వయస్య క్రమభావిత్వావివక్షాం చ దర్శయతి॥ ఏతదుక్తమితి॥ యథేత్యాది॥ యథా వ్యధికరణవాక్యవన్న్యాన్యసమవాయాదిచోద్యం యుగపదభిధానేన సర్వైః కారకైః క్రియాయా ఏవ విశేష్యత్వాత్ పరిహృతమ్, తథా సమానాధికరణవాక్యేఽపి అనేకవిశేషణైరేకస్య యుగపద్విశేష్యత్వాదవిరోధ ఇత్యర్థః.

౨౭ యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీ, అరుణయేతిపదేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి. తన్నోపపద్యతే. లోకవేదయోః ద్రవ్యవాచిపద సమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం గుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతమ్. పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిరసమానవిభక్తినిర్దేశకృతా. న పునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా. తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే.

౨౮ యత్తు పునః క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయా అరుణిమ్నః క్రయాన్వయో న సమ్భవతీతి. తదపి విరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపద

---

౨౭ అథ పరోక్తపూర్వపక్షే రాద్ధాన్తానుగతం తయోరసాధారణం చార్థం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ పరోక్తం ప్రయోజకముపగమ్య ప్రయోజ్యస్య గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తదపవాదకతయా త్వదభ్యుపగతసామానాధికరణ్యస్యాత్ర సమర్థితత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోజకం దూషయతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యేతి॥ అనైకాన్తికత్వాదిత్యర్థః. కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ॥ పటస్యేతి॥ విషమవిభక్తినిర్దేశకృతేత్యర్థః. ఇదమపి న ప్రయోజకం పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యత్రాసమానవిభక్తినిర్దేశేఽపి గుణిపర్యన్తత్వాదిత్యాశయేన ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవేతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వస్య సామానాధికరణ్యమపవాదకమిత్యుక్తం తదస్య ప్రయోజకమ్. సామానాధికరణ్యాభావేప్యుపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దస్య గుణిపర్యన్తత్వదర్శనాత్, నైవమ్, భాగశబ్దేన సామానాధికరణ్యావిశేషాత్, భాగశబ్దే నాసమానవిభక్తినిర్దేశోపి నాస్తీతి వ్యభిచారాభావాత్ గుణమాత్రవాచిత్వే నపవాదప్రయోజకమిత్యర్థః. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం త్వనైకాన్తికమేవ. అత్యూతినయాత్. శ్వేతో ధావతి శ్వేతమానయేత్యాదౌ గుణశబ్దో గుణిపర్యన్తః, పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వాత్ సః గుణమాత్రపరః, పటశ్శుక్ల ఇత్యత్ర తదపవాదకం సామానాధికరణ్యమితి కౢప్తిత్రయమ్. అత్యూతినయేఽసమానవిభక్తిశ్చేత్యస్య కౢప్తే లాఘవమ్॥

౨౮ అథ పరోక్తౌ పూర్వపక్షార్థస్వసిద్ధాన్తయోస్సాధ్యం పరిహ్రియత ఇత్యాహ॥ యత్తు పునరితి॥ అవరుద్ధతయా, నిరాకాఙ్క్షతయా. రాద్ధాన్తార్థః

సమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయాదికాంక్షాదసఙ్గతమ్. రాద్ధాన్తే చోక్తన్యాయేన కారణమన్యశ్చేద్ద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రియాసాధనత్వానుపపత్త్యా అథాక త్పరస్పరాన్వయస్సిధ్యతీత్యప్యసఙ్గతమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః.

౨౯ తస్మాత్ తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యే పదద్వయాభిహితవిశేషణపరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్. తత్త్వేనాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యర్థయావస్థాచ్చేతనాచేతనాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానం పరమాత్మానమభ్యుపగచ్ఛతో నసమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోపి సమానాధికరణపదానాం యథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్య ప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణే త్వంపదప్రతిపన్న సకలదోషభాగిత్వం పరస్య ప్రసజ్యేతేతి చేత్, నైతదేవమ్. త్వంపదేనాపి జీవాన్తర్యామిణః పరస్యైవాభిధానాత్.

౩౦ ఏతదుక్తం భవతి. సచ్ఛబ్దాభిహితం నిరస్తనిఖిలదోషగ

దూషయతి॥ రాద్ధాన్తే చేతి॥ కార్యాన్వయే సిద్ధే సత్యత్వే దగ్ధరథనయా ర్థత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. వాక్యభేదేన పూర్వపక్షేపి, కథముపాత్త ద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమ్. అతోఽతిదుస్స్థః పూర్వపక్షః. సిద్ధాన్తియోగాచ్చ రాద్ధాన్తస్త్వతిదుస్స్థః. కరణద్వయాకాఙ్క్షాకల్పకదర్శనాద్యభావాత్. సర్వత్రాధికరణార్థముపసంహరతి॥ అతఇతి॥

౨౯ ఏవ మస్తు తతః కిం ప్రస్తుత సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్, సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వస్య లోకవేదసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. తత్పరమతే నసంభవతీత్యాహ॥ తత్త్వమితి॥ ప్రవృత్తినిమిత్తహానావిత్యర్థః. తచ్ఛబ్దావగతగుణవత్ త్వంశబ్దావగతగుణా పృథక్త్వేత్యేః. తదా పరస్య సదోషత్వమితి శంకతే॥ అభ్యుపగచ్ఛతోపీతి॥ పరిహరతి॥ నైతదితి॥

౩౦ కథమన్యవాదిశబ్దస్యాన్యవాదిత్వమ్, ద్వారద్వారిభావవిపర్యయముక్త్వా కిం నస్యాదిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సచ్ఛబ్దేతి॥ కారణవాచిశబ్దస్తదనుగుణగుణవిశిష్టపర ఇతి భావః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యాన్తర్యామిపరత్వం కల్ప్యమితి ఫలితమిత్యభిప్రాయేణ నిరస్తేత్యాద్యుక్తమ్. బహుస్యామితి సామాన్యేన నామరూపయోః పరమాత్మీయత్వావగత

న్నం సత్యసఙ్కల్పమిత్యానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం సమస్తకారణభూతం పరం బ్రహ్మ బహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య, తేజోఽబన్నప్రముఖం కృత్స్నం జగత్సృష్ట్వా, తస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితే జగతి చేతనం జీవవర్గం స్వకర్మానుగుణేషు శరీరేష్వాత్మతయా ప్రవేశ్య స్వయం చ స్వేచ్ఛయైవ జీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు నామరూపే వ్యాకరోత్. ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చాకరోదిత్యర్థః. అనేన జీవేనాత్మనా, జీవేనమయేతి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చ జీవస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే. ఇదం సర్వమసృజత। యదిదం కిం చ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాం చ విభజ్య నిర్దిశ్య చిదచిద్వస్తున్యపి బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్. అత ఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్ సర్వే వాచకశబ్దా అచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మవాచిన ఇత్యవగతమితి.

మ్. సంనిధి సమామ్నాతానామివ పరమాపూర్వకత్వమ్. తత్ర త్రివృదాదివ్యారా ప్రోక్తాదేరివ తేజఃప్రభృతి నామరూపయోః స్పద్వ్యారకత్వం నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యావగతమ్. ప్రముఖ శబ్దో వాయ్వాదిపరః. దేవాదీతి నానుప్రవేశపూర్వకత్వోక్తిః, కింతు వక్ష్యమాణ చిదచిద్విభాగార్థం జగదాకారకథనమ్. జీవవర్గమితి॥ శ్రుతిస్థవిజ్ఞానశబ్దః పారిభాషిక ఏతదర్థ వివరణమ్. వ జీవపరయోః తస్యేతరత్వం శరీరత్వే ప్రయోజకమితి దర్శయితుం చేతనశబ్దః. జీవవ్యావృత్త్యర్థం. స్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తమ్. నామరూపవ్యాకరణస్య స్వపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి॥ ఏవమితి॥ స్వరూపేతిపాఠే స్వశబ్దః ఈశ్వరపరః. రూపశబ్దశ్చిదచిత్పరః. వస్తుత్వం దేవాదిత్వమ్. జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థం వక్తుం తత్ర ప్రతిపన్నాంశమాహ॥ అనేనేతి॥ మయేత్యాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమ్. మృదాత్మక ఇతివదస్య తత్త్వత్రాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఇదమితి॥ తతః కిం ప్రకృతస్యేత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతః, తత్పర్యన్త(రూప)తి సిద్ధత్వాత్.

దేవా ఆకృతిశయం శరీరవాచకేషు సంచారయితుం చిదచితో శరీరత్వ

౩౧ కించ- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రం ప్రప ఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్య తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితమ్.

౩౨ ఏవంచ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వే ససర్వం సచేతనం జగత్తస్య శరీరం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి. అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాగ్ంసర్వాత్మా, యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి ప్రారభ్య య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాది, యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరమిత్యారభ్య యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని స చేతనం జగత్తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య తస్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి.

౩౩ అతశ్చేతనవాచినోఽపి శబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతం చేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి. యథా అచేతనదేవాదిపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తచ్ఛరీరకజీవాత్మన ఏవ వాచకాః, పఞ్చదశరాత్రేణ దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు. దేవా భవన్తీత్యర్థః.

౩౪ శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాంచ

త్యాక్షేపక వాక్యం దర్శయతి॥ కించేతి॥

౩౨ తత॥ కి మిత్యత్రాహ॥ ఏవంచేతి॥ చేతనాచేతనమితి॥ సర్వశబ్దా సంకోచ పూర్వవాక్య ప్రత్యభిజ్ఞ తత్రార్థాత్ స్వభావ్యాని. శరీరత్వేనాత్మత్వం దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ అన్తరిత్యాది శరీరలక్షణమ్. విశేషణాభ్యాం స్వప రవ్యావృత్తిః.

౩౩ తత॥ కిం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ అతశ్చేతనేతి॥ త త్త్వమిత్యత్రాహ॥ యథేతి॥

౩౪ త త్త్వమితి శబ్దానాం సామానాధికరణ్యం విరుద్ధమిత్యత్రాహ॥ శరీరస్యేతి॥ జాతిగుణవాచిపదానామివేతి హృదయమ్. తేషామపి ద్రవ్యపరత్వ త్వం కథమిత్యపేక్షాయాం ఆకృతిసంయుక్తం వస్తుం ప్రకారం ప్రకారిణా విశిష్ట

శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానాత్, శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యమ్. ప్రకారో హి నామ ఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానే వస్తుని ఇత్థమితి ప్రతీయమానోంశః. తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేస్తదపేక్షత్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి తస్య ప్రతిపాదకోపి శబ్దస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అత ఏవ గౌరశ్వో మనుష్య ఇత్యాదిప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ, పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ.

౩౫ ననుఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతి జాతిగుణవాచినామేవ పదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్. ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః. యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. నైవమ్. జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా నైతేష్వేకమేవ సామానాధికరణ్యప్రయోజకమ్. అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారత్వమేవ స్వభావః, తస్య తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిస్తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాద్ద్రవ్యాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్యస్వనిష్ఠస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్క్వాచిద్ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వమిష్యతే, తత్ర మత్వర్థీయ

ధర్మ్యయతి॥ ప్రకారో హీతి। శబ్దాదిభిః ప్రకారి పర్యవసానత్వముపపాదయతి॥ తస్యేతి॥ తద్వస్త్వపేక్షత్వేన, ప్రకారి సాపేక్ష స్వరూపస్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః, యథావస్థితప్రకారప్రతీతేః. ఏవం న్యాయ శ్శిక్షితః. తత్ఫలమాహ॥ అత ఏవేతి॥

౩౫ నన్విత్యాదివాక్యం చోద్యం పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ద్రవ్యం వేతి॥ అవిశిష్టః ప్రయోగ ఇతి భావః. ప్రయోజకమాహ॥ యస్యేతి॥ అననుగతం ప్రయోజకత్వమత్ర న్యాయ్యమిత్యాశ్రయాఽయుక్తమితి భావః. అనుగతమాహ॥ యస్యేతి॥ ఉక్తవిపర్యయే ప్రయోజకమాహ॥ యత్రేతి॥ ఇతి నిరవద్యమ్. ధర్మప్రయోగానుగతి తదవిషయ వ్యావృత్తిభ్యామన్వయవ్యతిరేకాభ్యామిత్యర్థః॥

ప్రత్యయ ఇతి నిరవద్యమ్.

౩౬ తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వాదచిద్విశిష్టజీవస్యాపి జీవనిర్దేశవిశేషణాభ్యాం అహంత్వమిత్యాదిశబ్దైః పరమాత్మానమేవాదత్త ఇతి తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే మోపపన్నం వ్యాఖ్యాతమ్.

౩౭ ఏవం చ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి- యథా స్వశరీరగతా బాల్యయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి.

౩౮ అతః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే- త్వమితి చ తచ్ఛరీరకజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్, ప్రకరణావిరోధ, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధో, బ్రహ్మణి నిరవద్యకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ.

౩౯ అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా.

౪౦ యదుక్తం తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీ

---

౩౬ ఉక్తం ప్రకృతేన ఘటయతి॥ తదేవమితి॥ సామాన్యేన వైయధికరణ్యసూక్తస్య సామానాధికరణ్యే విశేష ఉపసంహార ఇత్యర్థః.

౩౭ తేన దోషస్పర్శచోద్యస్య పరిహార్యత్వమాహ॥ ఏవం చేతి॥

౩౮ పరపక్షే యే దోషాస్తే స్వపక్షే న సన్తీత్యాహ॥ అత ఇతి॥ ప్రకరణేతి తద్విషయత్వాద్యవిరోధః. సర్వేతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధః. బ్రహ్మణీతి అర్థవిరోధాభావ ఉక్తః. ప్రాగుక్తజీవగతధర్మాస్పర్శనం దోషరూపావిద్యాద్యభావః.

౩౯ సామానాధికరణ్యస్య [illegible] తాత్పర్యమాహ॥ అత ఇతి॥

౪౦ అథ పూర్వపక్షోక్తం హేత్వన్తరం యదుక్తమిత్యాదినా [illegible]

తత్ప్రవణాజ్జీవాదన్యత్వంనసమ్భవతీతి- తదయుక్తమ్- అస్మిన్ప్రకర
ణేసర్వత్ర తస్యైషఏవశారీరఆత్మాయః పూర్వస్యేతిపరమాత్మన
ఏవశారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కథమ్- తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆ
కాశస్సమ్భూతఇత్యాకాశాది సృజ్యవర్గస్యపరమకారణత్వేన ప్ర
జ్ఞాతజీవవ్యతిరేకస్యపరస్య బ్రహ్మణఆత్మత్వేనవ్యపదేశా త్తద్వ్య
తిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాంతచ్ఛరీరత్వ మవగమ్యతే-
యస్యపృథివీశరీరంయస్యాపశ్శరీరం యస్యతేజశ్శరీరంయస్యవాయు
శ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరంశరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీ
రం ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహత పాప్మాదివ్యోదేవఏకో నా
రాయణఇతి సుబాలశ్రుత్యాసర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం
స్పష్టమభిధీయతే- అతః- తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఇత్యారభ్యాన్న
మయస్యపరమాత్మైవ శారీరఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయంప్రత్య
త్యాహ, తస్యైషఏవశారీరఆత్మాయః పూర్వస్యేతి- పూర్వస్యాన్న
మయస్యయశ్శారీరఆత్మాశ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతఃపర
మాత్మా, సఏవతస్యప్రాణమయస్యాపిశారీరఆత్మేత్యర్థః- ఏవంమ
నోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్- ఆనన్దమయేతు ఏషఏవే
తినిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వందర్శయితుమ్. తత్కథమ్. విజ్ఞానమయ
స్యాపి పూర్వోక్తయానీత్యాపరమాత్మైవశారీరఆత్మేత్యవగతః- ఏ

పరిహరతి॥ తదయుక్తమితి॥ కథమ్- శారీరాత్మత్వం పరస్యేతి కథం జ్ఞాతమి
త్యర్థః॥ అన్నమయే శారీరాత్మా నోక్తః శ్రుతత్వాత్ ప్రాణమయే యఃపూర్వస్యే
త్యనువాదో నయుక్తఇతి తస్యప్రాప్తిం దర్శయతి॥ తస్మాద్వాఇతి॥ అతః-
అగ్రేతశ్శ్రుత్యన్తరాచ్చేత్యర్థః- తస్యైషఇతివాక్యే ప్రాణమయస్యాశ్రుత
త్వాత్ తద్విషయత్వం జ్ఞాపయతి॥ ప్రాణమయమితి॥ తద్వ్యాచష్టే॥ పూర్వ
స్యేతి॥ ఉక్తం మనోమయాదా వతిదిశతి॥ ఏవమితి॥ ఆనన్దమయ స్యాత్మాన్త
ర శ్రవణా న్న పరమాత్మత్వ మిత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయేత్వితి॥ ఆత్మాన్తరం న
తస్యేతి ఇతివదితిభావః- తత్కథమ్- ప్రకరణాదౌరూప్యమసాన్తరస్యంతేతి భా
వః- పరిహరతి॥ విజ్ఞానేతి॥ ఆనన్దమయంప్రతి శ్రుతే యఃపూర్వస్యేతివాక్యే
పూర్వశబ్దవివరణరూపో విజ్ఞానమయశబ్దః- తతః కిమిత్యత్రాహ॥ ఏవమి

తం సతి విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగత పరమాత్మభావస్య పరమాత్మన స్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికశ్శారీర ఆత్మా. అత ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే

౨౧ అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మానన్దమయః.

౧ అహ. నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః. వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య, నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః. నను ప్రాచుర్యేపి మయడిష్యతే. తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః. యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవమ్. అన్నమయ

తి॥ ప్రకరణాదర్థసామర్థ్యాత్ ప్రాబల్యమభిప్రేత్యాహ॥ అభ్యాసేతి॥ అభ్యస్తానన్దస్యానన్దం బ్రహ్మణ ఇతి బ్రహ్మసంబన్ధిత్వశ్రవణాదానన్దో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణ ఆనన్దశబ్దవాచ్యత్వాన్నయమితి తద్విహితయోః ... ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వాత్ సిద్ధ ఏవ భావ విజ్ఞానమయాన్తరాత్మత్వాదినా చానన్దమయస్య పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. అత శ్శారీరాత్మన ఆనన్దమయస్య చ పరమాత్మత్వసిద్ధేః పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వాభావాచ్చ తస్య స్వాత్మకత్వసిద్ధేః నానన్యాత్మత్వ పరత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. శారీరాత్మత్వం పరస్యైవ ముఖ్యమిత్యాహ॥ ఏవం చేతి॥ అనన్యాత్మకత్వాన్నిరుపాధికత్వమ్. తదేవోపపాదయతి॥ అత ఏవేతి॥ అభియుక్తైః, బోధాయనాదిభిః. సంహితమేతచ్ఛారీరకమితి హి తదుక్తిః.

౨౧ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ ద్వితీయసూత్రస్య శఙ్కాం ప్రస్తౌతి॥ అహేతి॥ ప్రత్యయస్య వికారార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ మయడ్వైతి॥ వికారావయవపరామర్శినా ఏతయోరితిపదేన వికారార్థత్వం జ్ఞాపితమ్. వృద్ధశరాదీనాం ప్రాగ్విహితౌ తదధికారసిద్ధావపి త్యయం వ్యవస్యతా నిత్యం మయడ్విహితో. చేన సూత్రేణ వృద్ధాదిత్వాదానన్దశబ్దస్య వృద్ధత్వమ్. ఆకారస్య వృద్ధిః. నన్వితి॥ స ఏవేతి॥ జీవపరత్వేఽపి వికారార్థత్వ మయుక్తమితి భావః. అర్థప్రాయస్యాయమేవ పరిహారః॥ నైవమితి॥ ప్రాచుర్యార్థే వ్యభిచారాసిద్ధిమాహ॥

ఇత్యుపక్రమేవికారార్థత్వం ద్రష్టవ్యం. అతఏవ చ తస్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవయుక్తం. కించ. ప్రాచుర్యార్థత్వేఽపి జీవాదన్యత్వం నసిధ్యతి. తథాహి. ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవగమ్యతే. ఆనన్దస్యహి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమిశ్రత్వమేవహి జీవత్వమ్. అతఏవ చ తత్ప్రాప్తవికారార్థత్వమేవ యుక్తం. కించ. లోకేమృణ్మయం హిరణ్మయం దారుమయమిత్యాదిషు, వేదే చ పర్ణమయీ జుహూః శమీమయ్యస్స్రుచః దర్భమయీరశనేత్యాదిషు, మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుల్యాత్ప్రథమతరం ధియమధిరోహతి. జీవస్య చానన్దవికారత్వమస్త్యేవ. తస్యహ్యస్వత ఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థా తద్వికారఏవేతి. అతో వికారవాదినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాదానన్దమయో జీవాదనతిరిక్త ఇతి. తదేతదనుభాష్యపరిహరతి.

సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥౧౪॥

నైతదుక్తం. కుతః. ప్రాచుర్యాత్. పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థత్వమయటస్సమ్భవాత్.

౨ ఏతదుక్తం భవతి. శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మప్రకరణాయమానన్ద ఇతి నిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేపిమ

ప్రాచుర్యేతి॥ ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ॥ కిఞ్చేతి॥ అవయవాంశతయా వికారః ప్రసిద్ధ ఇతి తదాప్యనస్త్యర్థం ప్రథమతరమిత్యుక్తమ్. జీవస్య వికారత్వసమ్భవమాశఙ్క్యాహ॥ జీవస్యేతి॥ అవస్థాన్తరయోగోహి వికార ఇతి భావః. నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ తత్రాహ॥ సూత్రస్థత్వాదనుభాష్యేత్యుక్తమ్.

వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ — కస్మిన్ కస్య ప్రాచుర్యమిత్యత్రాహ॥ పరస్మిన్నితి॥ సంభవతు ప్రాచుర్యం, తత్ప్రకారే శబ్దస్య తద్వాచకత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ ప్రాచుర్యార్థేతి॥

౨ వికారార్థత్వే కో బాధక ఇత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అర్థవిరోధో బాధక ఇత్యర్థః. బాధక దృష్ట్వా త్యక్త్వా తాన్యథా సదాభవా త్సుచ్ర

యదిత్యధికస్య వ్యాఖ్యానత్వమయుక్తం ప్రతిభాతి. ఔచిత్యాత్ప్రయో-
గప్రాధాన్యాద్వా మయటో వికారార్థకత్వమర్థవిరోధాన్న సమ్భవతి. కిం
చ ఔచిత్యం ప్రాణమయ ఏవ పరిత్యక్తమ్. తత్ర వికారార్థకత్వాస-
మ్భవాత్. అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమాత్రమా-
త్రేణ ప్రాణమయత్వమ్. ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృ-
త్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. న చ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్య ప్రసి-
ద్ధ్యాస్తి. అన్నమయో యజ్ఞః శకటమయీ యాత్రేత్యాదిషు దర్శ-
నాత్.

3 యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయ-
తీతి. తదసత్. తత్ప్రచురత్వం హి తత్ప్రభూతత్వమ్. తచ్చేతరస్య
సత్త్వం నావగమయతి. అపి త్వితరస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. ఇతర-
సద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణా-
న్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే అపహతపాప్మేత్యాదినా. తత్రైవ

యతామిత్యత్రాహ॥ ఔచిత్యాదితి॥ ప్రకరణం లిఙ్గాద్దుర్బలమ్, అర్థవి-
రోధే ప్రసిద్ధిర్దుర్బలా, యథా గర్దభపదాదా ఏతి భావః. ఔచిత్యం చ నే-
త్యాహ॥ కిఞ్చేతి॥ అథాన్మయటో వికారార్థత్వం వివక్షితమితి శఙ్కాం
శమయన్ ప్రాణమయశబ్దార్థమాహ॥ అతస్తత్రేతి॥ ప్రథమయోజనాయాం ప్రాణ-
వృత్తిమాత్రత్వార్థః. ద్వితీయయోజనైవ సాధీయసీ. ప్రత్యయార్థతయైకత్వా-
వృత్తిమాత్రపరత్వమాశ్రితం ప్రాణశబ్దస్య. ప్రాచుర్యేఽపి ప్రయోగాభావశఙ్కా-
మాహ॥ న చేతి॥ అవయవశక్త్యపేక్షయా ప్రసిద్ధిః ప్రాచుర్యమ్.

3 యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనూద్య పరిహరతి॥
తదసదితి॥ సమానాశ్రయవికారాల్పత్వమన్తర్భావతయా ప్రతియోగిత్వం గ్రా-
హ్యమితి వదతస్య భావః. తం దూషయతి॥ తత్ప్రచురత్వం హీతి॥ ప్రాచుర్యం,
ప్రమాణాన్తరసిద్ధం మానావిరుద్ధమల్పం ప్రతియోగితయాఽపేక్షతే, న తు స్వ-
యం ప్రతియోగివిశేషసాధకమిత్యర్థః. తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇత్య-
త్రాహ॥ ఇతరేతి॥ పరాభిమతప్రతియోగినః పక్షే బాధితత్వమాహ॥ ఇహ చేతి॥
తర్హి కిమత్ర ప్రతియోగీత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ యథా తేజః ప్రచురో గగన-
మానిత్యుక్తే న తద్గత తిమిరాల్పత్వం ప్రతియోగి, కిన్తు చన్ద్రాదిగత తే[illegible]

దేవవక్తవ్యమ్. బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వ మన్యానన్దస్యాల్పత్వముపే
తుతఇతి. ఉచ్యతేచేతత్ సఏకో మానుషఆనన్దఇత్యాదినా జీవా
నన్దాపేక్షయాబ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః ప్రభూతఇతి.

౮ యచ్చోక్తంజీవస్యానన్దవికారత్వం సమ్భవతీతి. తదపినోప
పద్యతే. జీవస్యజ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కేనచిదాకారేణమృదఇ
వఘటాద్యాకారేణపరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సం
సారదశాయాంతుకర్మణాజ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితావిత్యుపపాద
యిష్యతే. అతశ్చానన్దమయోజీవాదన్యఃపరంబ్రహ్మ.

ఇతశ్చజీవాదన్యఆనన్దమయః.

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥౧౫॥

కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దో నస్యాత్ ఏ
షహ్యేవానన్దయాతీతి, ఏషఏవజీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్ద
హేతురయంవ్యపదిశ్యతే. అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితా
యమన్యఆనన్దమయః పరమాత్మేతివిజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయఏవాత్ర
ఆనన్దశబ్దేనోచ్యతఇతిచానన్తరమేవవక్ష్యతే.

ఇతశ్చజీవాదన్యఆనన్దమయః.

సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే॥౧౬॥

సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతిమన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్ద
మయఇతిగీయతే. తచ్చజీవస్వరూపాదన్యత్ పరంబ్రహ్మ. తథాహి.

మాన్ద్యమేవ, తద్వ్యవస్థాపకః జీవానన్దాల్పత్వం ప్రతియోగీతి నపరం న్యాయ
సిద్ధం, తదుక్తంచేత్యాహ॥ ఉచ్యతేచేతి॥

౮ ॥యచ్చేతి॥ మయడ్వ్యాఖ్యవికారః స్వరూపాన్యథాభావరూపఏవ, స
చాత్ర నేత్యర్థః. జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కథం దుఃఖాజ్ఞానసంభవ ఇత్యత్రా
హ॥ సంసారేతి॥ సూత్రాభిప్రాయం పరమపరిష్కృతేన సంగమయతి॥ అతఇతి॥

తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ— కర్మకర్తృత్వాసంభవ ఉక్తః. ఆనన్ద
హ్యత్రానన్దయితృత్వోక్తిః, నత్వానన్దమయ ఇత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయ ఏవేతి॥
ఉపక్రమగతం హేతుమాహ— మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయతే— మాన్త్రవ

బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిజీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మనిర్దిష్టమ్, త
దేషాభ్యుక్తేతి, తత్ బ్రహ్మ, అభిముఖీకృత్య, ప్రతిపాద్యతయా
పరిగృహ్య, ఋగేషా, అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య
వైశద్యమనేనమన్త్రేణక్రియత ఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్యప్రాప్యం
బ్రహ్మతస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరం చ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆ
కాశస్సమ్భూత ఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరగ్రన్థే బ్రాహ్మణేమన్త్రోక్త
తదేవవిశదీక్రియతే. అతో జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

అత్రాహ. యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేనభవితవ్యమ్,
తథాపినవస్త్వన్తరం జీవాన్మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ. కింతుతస్యైవోపా
సకస్యనిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసం శుద్ధం
స్వరూపమ్. తదేవ సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రేణవిశోధ్య
తే. తదేవచ యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసా సహేతివా
ఙ్మనసాగోచరతయానిర్విశేషమితిగమ్యతే. అతస్తదేవ మాన్త్రవర్ణి
కమితితస్మాదనతిరిక్త ఆనన్దమయ ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. నేతరోనుపపత్తేః॥౧౬॥

పరమాత్మన ఇతరో జీవశబ్దాభిలప్యో ముక్తావస్థోపి నభవతిమాన్త్ర
వర్ణికః. కుతః. (అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనో నిరుపాధికం వి

ర్ణితస్య జీవా దన్యత్వం కథమి త్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ తతః కిమి త్యపేక్షా
యాం మన్త్రబ్రాహ్మణయో రేకార్థత్వ మాహ॥ తదేషేతి॥ అభిముఖీకర
ణస్య చేతనధర్మత్వవ్యుదాసాయాహ॥ ప్రతిపాద్యతయేతి॥ ఉక్తేత్యుక్తే పౌరు
షేయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ అధ్యేతృభిరితి॥ కిముక్త మిత్యత్రాహ॥ బ్రాహ్మణే
తి॥ నిత్యనిర్దోషత్వావిశేష న్న ప్రాబల్యదౌర్బల్యే స్తద్యుక్తేతి భావః॥ మన్త్ర
వర్ణేన భేదసిద్ధిం దర్శయతి॥ జీవస్యేతి॥ మాన్త్రవర్ణికం జీవా దన్యదస్తు, త
స్య చానన్దమయత్వం కథ మిత్యత్రాహ॥ అనన్తరం చేతి॥

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కా మాహ॥ అత్రాహేతి॥ అన్యాదృశా విశేషణా
చ్చ నమస్తార్థః. జ్ఞానత్వం వాఙ్మనసనివృత్తిశ్చ నిర్విశేషత్వే హేతుః. అన
స్థాభేదేనా ప్యుపాసకప్రాప్యత్వోపపత్తే ర్న జీవాన్యత్వ మిత్యర్థః.

నేతరోఽనుపపత్తేః — ఇతి పాఠ్య సుక్తో ర్న నిరుపాధికత్వం సిద్ధమ్. బ్ర

పశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. ఇదమేవహి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనేన వివరిష్యతే. వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్య లోపం కృత్వా వ్యుత్పాదితో విపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపి ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వం సమ్భవతి, తథాపి తస్యైవాత్మనః సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతి నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్య ముక్తస్య వివిధదర్శనాభావాత్సుతరాం విపశ్చిత్త్వం న సమ్భవతీతి. న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యత ఇతి చ పూర్వమేవోక్తమ్- యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి వాక్యం యది వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణో నివృత్తిమభివదీత, న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుం శక్నుయాత్- అపితు వాఙ్మనసయోస్తత్ప్రమాణతాం వదేత్- తథా చ సతి తస్య తుచ్ఛత్వమాపద్యేత. బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణో విపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిదాత్మకస్య కృత్స్నస్య స్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాం ప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వ. మన్యచ్చానేకం, ప్రతిపాద్య, వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణి ప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మే

తిసిద్ధం చేత్యాహ॥ ఇదమేవేతి॥ విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థ మాహ॥ వివిధమితి॥ విపశ్యచ్చిదితి వాచ్యమిత్యత్రాహ॥ పృషోదరేతి॥ స్వమతేన ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వానుపపత్తిరుక్తా. పరమతేపి తామాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ ఇతిశబ్దస్సూత్రే పఞ్చమీవ్యాఖ్యానమ్- న పరం విపశ్చిత్త్వవిరోధః, సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ॥ న కేనాపీతి॥ జ్ఞానత్వాశ్రయా పార్థగుణనిషేధః ప్రాగేవ పరిహృతః. వాఙ్మనసనివృత్తిరూపస్త్వత్ర పరిహ్రియతే॥ యతో వాచ ఇత్యాదినా॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తథాచేతి॥ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం పూర్వాపరవిరుద్ధమితి చేత్, నిర్విశేషస్యాపి తత్తుల్యత్వాదిత్యాహ॥ బ్రహ్మవిదితి॥ ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. స్వ

త్యుచ్యత ఇతి భ్రాన్తజల్పితం. యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి యచ్ఛ్రుతి
నిర్దిష్టమానన్దం ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతిని
ర్దిశ్యతస్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతి
పాద్యత ఏవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం
జరద్గవాదివాక్యవదనర్థకం వాచ్యానన్తర్గతం చ స్యాత్. అతశ్శ
తగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయేయత్తాం వక్తుముద్య
మ్యత స్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తి
ర్యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే. ఏవమియత్తారహితం బ్రహ్మ
ణ ఆనన్దం విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనేత్యుచ్యతే. కించ అస్య మాన్త్ర
వర్ణికస్య విపశ్చితః సోఽకామయత ఇత్యారభ్య వక్ష్యమాణ స్వసఙ్క
ల్పాత్ కృత్స్నజగత్సృష్టిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్గుణస్య త్వస్య స్వరూపా
దన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

ఇతశ్చోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥౧౭॥

తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్యహూన్తవర్ణితం బ్ర
హ్మవ్యతిరిక్తయద్వాక్యమన్నప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం
వ్యపదిశతి తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాన
న్దమయ ఇతి. అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణి
క ఆనన్దమయోఽన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే.

వాక్యవిరోధమాహ॥ యతో వాచ ఇతి॥ విద్వానితి మనోనివృత్తివ్యాహతిః. అన
ర్థకం వ్యాహతార్థమ్. వ్యాహతిః పరిజిహీర్షితా చేత్ సముద్రఘోషవద్వా
క్యత్వమేవ న స్యాత్. వాక్యత్వవ్యాహతిరపరిహార్యేత్యర్థః. స్వయం తద
ర్థమాహ॥ అత ఇతి॥ శతేతి॥ నిర్విశేషత్వేఽభిమతే క్రమేణ గుణోపచయో వా
ర్థః, సత్యాదిశబ్దా ఇతి భావః. వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తి చేత్, కథం వేదనవచన
మిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ అనుపపత్తిరితి సౌత్రపదస్యార్థాన్తరమాహ॥ కించేతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చ— అన్నప్రాణమనోభ్య ఇవేతి॥ నహి తత్రావస్థాభే
దేనాన్యత్వమితి వాచ్యమ్, ఇహాపి తద్వదితి భావః. అత్ర వక్తవ్యమాద్యపా
దేఽపి ప్రోక్తమ్.

ఇతశ్చ జీవాదన్యః.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ॥౧౯॥

జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యవర్జనీయా ఆనుమానికప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా. తత్రైవహి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్. ఇహచ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్యాస్య కామాదేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించేత్యామ్నాయతే. అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి ॥౨౦॥

అస్మిన్ ఆనన్దమయే, అస్య జీవస్య, తద్యోగం ఆనన్దయోగం, శాస్తి శాస్త్రం, రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే, యల్లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి స ఏవేత్యనుస్యూతః కోఽబ్రవీదిత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి యదేష ఆకాశ ఆనన్దః, విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దైర్నానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే. యథా విజ్ఞానశబ్దేనవి

కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా— స్థూలశరీరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షేత్యర్థః. తజ్జ్ఞానహేతుత్వభావాదపేక్షాశబ్ద ... యథా ... చ్చ న ప్రధానవ్యావృత్తిపరత్వం యుక్తమితి భావః.

అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి— ఇద ముపేయపరమితి భిదా. క స్మిన్ కస్య కేన యోగ ఇత్యత్రాహ॥ అస్మిన్నితి॥ కిం శాస్త్రమ్, శాస్త్ర ... కః, కథం మాత్రార్థస్య హేతుత్వ మిత్యత్రాహ॥ రసో వై స ఇతి॥ ... యమానత్వేన శాస్త్రార్థోక్తి హేతుత్వం దర్శయతి॥ యల్లాభాదితి॥ కోఽబ్రవీదితి వర్తమాన వ్యపదేశ స్స్ఫుటతరత్వాదితి భావః. నాత్రానన్దమయో ఆనన్దయోగం శాస్తి శాస్త్రమ్, అపి త్వానన్ద ఇ త్యాశంక్య, అనన్యానన్దమయ శబ్దయో రైకార్థ్య మాహ॥ ఏవమితి॥ యదేతి॥ అపర్యవసానా దనుమాలస్య

జ్ఞానమయః. అతఏవ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దే-
శః. అతఏవ చ ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీతి ఫలనిర్దేశ-
శ్చ. ఉత్తరే చానువాకే పూర్వానువాకోక్తానామన్నమయాదీనాం
అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ మనో
బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతి ప్రతిపాద
నాత్ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యప్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞా-
యతే. తత ఏవ చ తత్రాపి ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామే-
త్యుపసంహృతమ్- అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పర-
స్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదపి వస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్.

ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧ యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టిర-
తిశయితానన్దయోగో భయాభయహేతుత్వమిత్యాది న సమ్భవతి- త-
థాపి విలక్షణపుణ్యానామాదిత్యబ్రహ్మప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవ-
త్యేవేతీమామాశఙ్కాం నిరాకరోతి.

సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥౨౧॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిర-

ద్ధిరూపత్వాచ్చేతి భావః- వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ॥ అతఏవేతి॥ అతః-
ఆనన్దానన్దమయపదర్శాభ్యామ్- హేత్వన్తరమాహ॥ అతఏవ చేతి॥ స్థాన-
ప్రమాణమాహ॥ ఉత్తరే చేతి॥ అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧— అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్— అవాన్తరసంగతిమాహ॥ యద్యపీతి॥
జీవమాత్రస్య జగత్సృష్ట్యాద్యయోగేఽపి జీవవిశేషస్య తదుక్తమ్, ఆనన్దవ-
త్త్వం ప్రతిపాద్యస్యాపి యశ్చాసావాదిత్య ఇత్యాదినాన్తర్వర్తిత్వముక్త-
మ్, తస్య చ కరచరణాదిలక్షణదేహవిశేషశ్రుతేః, స చ కర్మకృత ఇతి శఙ్కా-
నయాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వే నాన్తరధికరణమారభ్యత ఇతి సంగతిరభి-
ప్రాయః.

౨ విషయమాహ॥ ఇదమితి॥ శేష్యాఙ్గానవిశేషాః అయుష్యాదిత్యస్య దేవ

విషయవాక్యదీపికా

౧— అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే— ఆదిత్యమణ్డలే

ణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యాత్మమపి అథ య ఏషోన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ- ఆహోస్విత్తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి.

తాయా ముపాసన మధిదైవతమ్- దేహ ఉపాసన మధ్యాత్మమ్- ఆదిత్యాదీ త్యాదిశబ్దేన కరచరణాదిమ ద్దేహ సంబన్ధపర కాత్యన్తరాణామపి తుల్యన్యాయతా ద్యోతితా- సూత్రే అన్తస్తద్ధర్మో పదేశాదిత్యేవ మణ్డల సాధారణః-

---

స్య మధ్యే హిరణ్మయో యః పురుషో యోగిభిర్దృశ్యత ఇత్యర్థః- దృశ్యత ఇత్యగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి శ్రుత్యైకార్థ్యాత్- హిరణ్మయ ఇతి రూపసామాన్యాచ్చన్ద్రముఖవదితి వాక్యకారః- తతశ్చ హిరణ్మయ శబ్దస్య న ముఖ్యార్థో గ్రాహ్య ఇతి వాక్యకారాభిప్రాయః- తతశ్చ హిరణ్మయత్వము జ్జ్వలత్వమిత్యర్థః- అతో నీలతోయదాభస్యాపి హిరణ్మయత్వే నానుపపత్తిః- యద్వా కచిచ్ఛన్నతద్ధ మసమానవర్ణం తస్యాననమితి శ్రీరామాయణప్రయోగాత్ పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి శ్రుతేశ్చ నీలతోయదాభస్యాపి రుక్మవర్ణత్వం సంభవతి- తత్ర హేతుశ్చ సంప్రదాయగమ్యః- ఏతత్సర్వం వేదార్థసంగ్రహ ప్రకాశికాయాం స్పష్టమ్- తత ఏవావగన్తవ్యమ్- యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే మనసా తు విశుద్ధేనేతి రుక్మవర్ణవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వోక్తేరారోపితాకారస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాభావాదనారోపితత్వం సిద్ధమ్- ఈక్షతికర్మ వ్యపదేశాత్స ఇత్యత్రోక్తస్య పరమాత్మవిషయత్వం వక్తవ్యమితి పరైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చ- ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి తమః పారవర్తిన ఆదిత్యవర్ణవిగ్రహవిశిష్టత్వాభిధానకల్పితత్వాపరిసమాప్తేః- నహి కల్పితస్య తమః పారవర్తిత్వం సంభవతి-

౨— హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః— రమణీయశ్మశ్రుకేశో రమణీయ సర్వావయవ ఇత్యర్థః-

౩— తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ— కంపిబతీతి కపిరాదిత్యః

౩ కిం యుక్తమ్. ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః. స శరీరత్వ శ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి. కర్మానుగు

---

౩ జీవానామేవ శ్వేత ముపపాదయతి॥ కర్మేతి॥ ప్రియాప్రియ యోగార్థ

తేనాప్యకేతి ష్యతే వికాస్యతే ఇతి కప్యాసమ్. తథా చ వాక్యకారః. ఆదిత్య దీప్తం వా శ్రీమత్త్వాదితి. యద్వా కం పిబతీతి కపిర్నాళమ్. తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసమ్. అపచితాదపి వంకజాన్నాళస్థస్య పుండరీకస్య శోభాతిశయవత్త్వా త్తాదృశమిహ వివక్షితమ్. యద్వా కం జలమ్. అసఉపవేశన ఇతి ధాతురపి పూర్వవత్. వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః. కే జలే అప్యాస్త ఇతి కప్యాసమ్. జలస్థమిత్యర్థః. ఏవమస్యార్థత్రయస్యో పపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాంతితత్వమపి ప్రైత్య భగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహే గంభీరాంభస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుండరీకదళామలాయతేక్షణ ఇత్యభిహితమ్. మర్కటజఘనసదృశ పుండరీకసాదృశ్యాద్యర్థాంతరం త్వశ్లీలత్వాదిదోషదుష్టతయా వాక్యకృదనాదృతత్వాద్భాష్యకారేణాప్యనాదృతమ్. యద్యప్యమరకోశే పుండరీకం సితాంభోజమిత్యనుశిష్టం, తథాపి శబరస్వామినా నవమాధ్యాయే ఊర్ధ్వం చరుం నిర్వపేచ్ఛ్రై శ్రీకామ ఇతి విహితాయామిష్టౌ పుండరీకాణి బర్హిర్భవంతీతి సూత్రకారేణైవ న విహితేషు పుండరీకేషు అతిదేశతః ప్రాప్తస్య దర్భస్తరణ హరితత్వమంత్రస్య దర్భపదస్థానే పుండరీకపదం హరితపదస్థానే రక్తపదమూహితవ్యమిత్యుక్తత్వాద్రక్తం భోజమేవ పుండరీకమితి ద్రష్టవ్యమ్.

౪— తస్యోదితి నామ— స్పష్టార్థః॥

౫ తస్యోన్నామకత్వే హేతుమాహ— స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః— సర్వపాపోద్గతత్వాదున్నామకత్వమిత్యర్థః. నైదాఘకుంతాద్గమనవత్పాప్మం జరాదుద్గమనరూపముఖ్యార్థస్య ముక్తాప్యభావాదుద్గమనేన తత్సంబంధరాహిత్యం లక్ష్యతే. నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమ్ ఇతి పరమాత్మనస్సుకృతదుష్కృతసంబంధాభావో హి ప్రతిపాద్యతే. తరతః ప్రాప్తివాచిత్వాత్. పాప్మశబ్దశ్చ పుణ్య పాపరూపోభయవిధకర్మపరః. పరమాత్మప్రకరణేషు నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంత ఇతి సుకృతేఽపి పాప్మశబ్దప్రయోగాత్. పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సం త్యక్తత్వాదితి వాక్యకారవచనాత్. అలౌకికస్య సత్యానిష్టఫలసాధకత్వరూప ప్రవృత్తినిమిత్తయోగాత్పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వోపపత్తేః, ముముక్షోస్తేషాం స్వర్గాదీనామప్యనిష్టత్వాత్. ఏతేనైవ నిరయాన్తస్థానస్య పరమాత్మనః, స్వర్నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం, స్వేజహివాసుదేవేతి ముక్తిరేవమనుత్తమమ్, ఇతిస్మరణాత్. సర్వపాపోదితత్వం నామకర్మవశ్యత్వాగంధ

ణప్రియాప్రియయోగాయహిశరీరసమ్బన్ధః । అతఏవహిశరీరసమ్బ
త్వ ముపపాదయతి॥ అతఏవేతి॥ జ్ఞానాద్యతిశయ లోకకామేశత్వాది తథ
రాహిత్యమితి ఫలితార్థః। కృతానామపికర్మణాం ఫలజననశక్తిప్రతి భటలక్షణః
కశ్చిదీశ్వరస్వభావవిశేషోపహతపాప్మత్వాఖ్యస్సర్వ పాపోదితశబ్దార్థ ఇతి ద్ర
ష్టవ్యమ్॥

౬ ఉపాసకవిశిష్టస్య ధ్యానస్యఫలమాహ— ఉదేతి హవైసర్వేభ్యః పా
ప్మభ్యోయఏవంవేద— స్పష్టోర్థః॥

౭— తస్యర్క్చసామచగేష్ణౌ— ఋక్సామేతద్గానరూపే- అగ్నీంద్రాదిప్ర
తిపాదక ఋక్సామగేయత్వోక్త్యా సర్వాత్మకత్వముక్తం భవతి॥

౮— తస్మాదుద్గీథః— యస్మాత్పరమాత్మన ఉన్నామకత్వం తద్గేష్ణత్వం
చ ఋక్సామయోః, అతఋక్సామాత్మకద్వితీయ భక్తేరుద్గీథత్వమ్॥

౯— తస్మాత్త్వేవోద్గాతా ఏతస్యహిగాతా— ఉన్నామక పరమాత్మగాతృ
త్వా దేవఋత్విగ్విశేషస్య ఉద్గాతృసంజ్ఞత్వమ్॥

౧౦— సఏషయేచాముష్మాత్పరాంచోలోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామా
నాంచ— సఏషహిరణ్మయః పురుష ఆదిత్యమండలాదూర్ధ్వవర్తిలోకానాం దేవ
భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానానాంచ నియంతేత్యర్థః॥

౧౧— ఇత్యధిదైవతమ్— ఉపదిష్టమితిశేషః॥

౧౨— అథాధ్యాత్మమ్— ఉపదిశ్యతఇతిశేషః॥

౧౩— అథయఏషోంతరక్షిణిపురుషోదృశ్యతే సైవఋక్ తత్సామతదుక్థం
తద్యజుః తద్బ్రహ్మ— సఏవఋగ్యజుస్సామాత్మా ఉక్థాదిశస్త్రాత్మా బ్రహ్మ
చేత్యర్థః। అత్రోక్థస్యత్రయ్యపేక్షయా పృథక్పరిగణనం గోబలీవర్దన్యాయే
నద్రష్టవ్యమ్॥

౧౪— తస్యైతస్య తదేవరూపం యదముష్యరూపం యావముష్యగేష్ణౌ తౌ
గేష్ణౌ యన్నామతన్నామ— ఏతస్యాక్ష్యంతర్వర్తిన ఆదిత్యాంతర్వర్తినోయ
ద్ధిరణ్మయత్వాదిరూపముదితినామఋక్సామరూపగేష్ణౌచతాని సర్వాణిభవంతీ
త్యర్థః॥

౧౫— సఏషయేచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకా
మానాంచేతి— ఏతస్మాదక్షిస్థానాదధోవర్తినాం లోకానాం మనుష్యభోగా
దీనాంచనియంతేత్యర్థః॥

౧౬— తద్యఇమేవీణాయాంగాయంత్యేతంతే గాయంతి— యస్మాదయ
మీశ్వరస్తస్మాద్ధలౌకికాగాయకాస్సర్వేపి ఇమమేవగాయంతీత్యర్థః। త
స్యసర్వాత్మకత్వేన దేవమనుష్యాదికర్మకగానస్యాపి పరమాత్మవిషయత్వా
దితి భావః॥

౧౭— తస్మాత్తేధనసనయః— సనిర్లాభః। ధనానాం సనిర్లాభోయేషాంతే

ష్ఠరహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే. నహవైస శరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి, అశరీరంవావసన్తంన ప్రియాప్రియేస్పృశతఇతి. సమ్భవతిచపుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యంచ. అతఏవలోకకామేశత్వాదితస్యైవోపపద్యతే. అతఏవచోపాస్యత్వమ్, ఫలదాయిత్వంచ. పాపక్షపణకరత్వేనమోక్షోపయోగిత్వంచ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరాదృశ్యన్తే. తతశ్చసిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చదేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః.

౮ అతోబ్రహ్మాదిష్వన్యతమఏవైకస్మిన్ కల్పేపుణ్యవిశే

మిత్యత్రాహ॥ సంభవతిచేతి॥ తత్సంభవ ముపపాదయతి॥ మనుష్యేష్వపీతి॥

౮ దేవబహుత్వాద్వ్యాహతిః కర్మకృతత్వాత్ క్షయిత్వంచేత్యత్రా

ధనసనయః- ఈశ్వరగాయకత్వాద్దేవవీణాగాయనానాం ధనలాభవత్త్వమ్. నత్వనీశ్వరగాతృత్వే ధనప్రసక్తి రస్తీతిభావః॥

౧౮— అథయఏవం విద్వాన్సామగాయత్యుభౌసగాయతి— అధ్యాత్మాధిదైవతభిన్నవిద్యాయుక్తస్సన్నుద్గీథం యోగాయతి సచాక్షుషమాదిత్యస్థంచ పరమాత్మానం గాయతీత్యర్థః. ఉద్గీథస్యచాక్షుషేణ పరమాత్మనా ఆదిత్యాంతర్వర్తినాచపరమాత్మనా ఐక్యాధ్యాసవిశిష్టతయా తాదృశోద్గీథగాయకస్యైవ పరమాత్మగాయకత్వాదితిభావః॥

౧౯ తస్యైవం విదః ఫలముచ్యతే— సోమునైవసఏషయే చాముష్మాత్పరాంచోలోకాస్తాంశ్చాప్నోతిదేవకామాంశ్చ, అథానేనైవయేచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తాంశ్చాప్నోతి మనుష్యకామాంశ్చ— సవిద్వాన్ నమునైవాదిత్యాంతర్వర్తినా ఉపాసితేనతదుపాసనా విశిష్ట ఏషఃతదూర్ధ్వలోకాన్ దేవకామాంశ్చాప్నోతి. అనేనాక్ష్యం తర్వర్తినామనుష్యలోకాధస్తనలోకాన్మనుష్యకామాంశ్చాప్నోతి. చక్షురాదిత్యస్థానవర్తిపరమాత్మోపాసనయాసర్వలోకావాప్తిర్భవతీత్యర్థః॥

౨౦— తస్మాదుహైవం విదుద్గాతా బ్రూయాత్కంతే కామమాగాయానీతి— ఏతాదృశవిద్యాయుక్త ఉద్గాతా యజమానం ప్రతిహే యజమానతేకం కామం దేవకామం మనుష్యకామంవాగానేనసంపాదయానీతి బ్రూయాదిత్యర్థః॥

౨౧ నన్వేతాదృశోక్త్యుద్గాతుః కథం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ— ఏషహ్యేవకామాగానస్యేష్టేయ ఏతదేవం విద్వాన్ సామగాయతి సామగాయతి— ఏవం విదుషస్సామగస్య కామసంపాదకగాన సామర్థ్యమస్తీత్యర్థః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్త్యర్థా॥

ష్టేనైవముపాస్యత్వైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాదతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి అద్వితీయమనన్యత్రాసక్తమిత్యాదయో జీవాత్మనస్స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూప తత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి.

౫ ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్- అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే, స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. కుతః. తద్ధర్మోపదేశాత్- జీవేష్వసమ్భవంస్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః, స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వమ్- కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః. అతోఽపహతపాప్మత్వమ్ జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః- తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వమ్, సత్యసంకల్పత్వాదికమ్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. యథాహ ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా

హ॥ అత ఇతి॥ కారణశోధనోపాదేయ కేయం పరగిరాం జీవపరత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉపచిత పుణ్యవిశేష ఇతి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాపమాత్రస్యైవ నిషిద్ధత్వమ్, న తు పుణ్యమితి భావః-

౫ రాద్ధాన్తమాహ॥ అన్తరితి॥ పరమాత్మని సిద్ధే హి తద్ధర్మత్వమితి హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వ వ్యుదాసాయాహ॥ జీవేష్వితి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యుక్తిముద్వాక్యే అపహతపాప్మత్వమిత్యుక్తిరూపనిషద్వాక్యాన్తరస్మారకా- పాప్మశబ్దం వివృణ్వన్ బద్ధవ్యావృత్తిమాహ॥ అపహతేతి॥ అపహతకర్మత్వమ్- పాప్మశబ్దో ముముక్షోరనిష్టఫలద పుణ్యపాపాత్మక కర్మపర ఇత్యర్థః- న సుకృతం న దుష్కృతమ్, సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే, స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్, ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః- అపహతశబ్దం వివృణ్వన్ ముక్తవ్యావృత్తిమాహ॥ కర్మేతి॥ జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి॥ కర్మాధీనేతి॥ తత్పూర్వకమ్- అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వేన తద్భావికమిత్యర్థః- సంకల్పస్యాన్తరాత్మత్వస్య చ తత్పూర్వకత్వే వాక్యద్వయం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ తత్పూ

విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథా ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాది సత్యసఙ్కల్పత్వ పూర్వకసమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, నిరుపాధికభయాభయహేతుత్వమ్, వాఙ్మనసపరిమితిశ్రుత పరిచ్ఛేద రహితానవధికాతిశయానన్దయోగః, ఇత్యాదయో ౭ కర్మాసమ్పాద్యాస్సర్వథా ఏతేధర్మాః జీవస్యనసమ్భవన్తి.

౭ యత్తు శరీరసమ్బన్ధాన్న జీవాతిరిక్త ఇత్యుక్తమ్. తదసత్. నహి శరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి. సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత. శరీరం నామ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి పరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః. తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపాప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి. అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతోఽపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి. స్యాదేతదేవం, యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతోఽస్య దేహస్స్యాత్. నతు స్వాభిమతస్వానురూపోఽప్రాకృత ఏవేతి సర్వముపపన్నమ్.

ర్వకత్వ కథోక్త్యథాపి సర్వకామాత్ప్రత్యయనయోః తత్పూర్వకసత్యసంకల్పపూర్వకత్వ చాపనయత్రాపి తత్పూర్వకత్వ సిద్ధిమభిప్రేత్యాహ॥ సోఽకామయతేతి॥ వాఙ్మనసేతి॥ పరిచ్ఛేదకపరిమితిశ్రుతం పరిచ్ఛేద్యస్య పరిమితత్వమిత్యర్థః.

౭ యత్త్వితి పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య పరిహరతి॥ తదసదితి॥ తత్పూర్వకత్వేన ప్రతిపాదనాద్బ్రహ్మాన్తరామిత్వ దేహస్య వ్యక్తశ్రుతత్వం కిఞ్చిత్కార్యమిత్యర్థః. అన్యథాసిద్ధత్వాన్న జీవత్వసాధక ఇతి యావత్. ఇచ్ఛయా అసంభవం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ కర్మాచరణహేతుః స్వరూపానభిజ్ఞత్వమ్. పరిహరతి॥ స్యాదితి॥ అభిమతత్వే అననురూపత్వం అనురూపత్వే అనభిమతత్వంచ వ్యావర్త్యంచేతి॥ స్వాభిమతస్వానురూపఇతి॥ విగ్రహాదరస్స్వరూపానన్ద వైకల్యసూచక ఇత్యత్రాహ॥ సర్వమితి॥

౭ ఏతదుక్తం భవతి- పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చ సన్తి- తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావికమస్తి. తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్య వాత్సల్యౌదార్యజలనిధిర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా పరంబ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఇతి.

౮ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయావగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వేవమ్భూతం స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్, అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః, న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న త

---

౭ కథం భగవ ముపపన్న మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ స్వరూపవ ద్గుణవచ్చ మానసిద్ధత్వా ద్గ్రాహ్యాకర్య ఇ త్యభిప్రాయేణాహ॥ పరస్యైవేతి॥ హేయప్రతి భటత్వ మంగళగుణాకరత్వైకరూపత్వ మేకరూపత్వమ్- అనిత్యత్వాది నివృత్తి వ్యాప్తిమూలతరాగోచరత్వ మచిన్త్యత్వమ్- దివ్యత్వం ప్రకృతసంస్థాన వైలక్షణ్య పరం- తస్య కథం నికృష్ట దేవాది సాజాత్య మిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ స్వరూపానన్త తారతమ్యముచిత, స్వసంబన్ధి భోగ్యతాయాః స్వభోగ్యతాతిశయ నిబన్ధనత్వాదితి భావః- నిరస్తేత్యాదేః ప్రాగ్వాల్లభ్యపరత్వేఽపి గుణాన్తరః- నిర్దోషత్వ తదుపపాదక తద్విపరణరూప కర్మసంబన్ధ ప్రత్యనీకత్వ నిష్ప్రయోజన కార్యత్వపరం నిరస్తేత్యాది పదత్రయమ్- పరబ్రహ్మేతి సామాన్యతోఽపి ః- వేదశ్రుతి ఘటితశ్రుత్యర్థగతం విశేషసాధకమన్యత్పదద్వయమ్-

౮ తస్మాదేతాని వచనానీతి॥ యతో వా ఇతి॥ కారణస్వరూపశోధ

త్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ। తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతమ్। స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః। సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే। వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీత్యాదిము పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృత హేయగుణాన్ ప్రాకృత హేయ దేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధం చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపం చ వదన్తి.

౯ తదిదం స్వాభావికమేవ రూపముపాసకానుగ్రహేణ తత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్. తదిదమాహ శ్రుతిః అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి. స్మృతిశ్చ అజోపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మ మాయయా। పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామితి. సాధవో హ్యుపాసకాః. తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యమ్. ఆనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః. సఙ్కల్పమాత్రేణాపి తదుపపత్తేః. ప్రకృతిం స్వామితి. ప్రకృతిః స్వభావః. స్వమేవ స్వభావమాస్థాయ. న సంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి. స్వసఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానే

తమాహుస్త్రి దృష్ట్యా న్యాయాః గుణవిభాగోక్త్యా దర్శనా వివాదకమనాభావాచ ప్రాకృత హేయ దేహసంబన్ధం కల్యాణరూపం చేతి సామాన్యవిశేష రూపాభ్యాం ఈవ దర్శనయా వర్ణితా.

౯ ప్రాగుక్తస్య తదిద మిత్యాదినా పునః కథనం వక్ష్యమాణ వాక్యస్య తదర్థస్య జ్ఞాపనార్థమ్. ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వ ప్రతీతేః కథ మిత్యత్రాహ॥ సాధవ ఇతి॥ అనుషఙ్గికస్త్వితి॥ తతో ఉన్యావయ ఇతి భావః. అనుషఙ్గికత్వ ముపపాదయతి॥ సఙ్కల్పేతి॥ త్రిగుణాత్మకద్రవ్యప్రత్యయాత్మకా మాహ॥ ప్రకృతి స్స్వభావ ఇతి॥ అవిద్యాత్మక ద్రవ్యప్రత్యయాత్మకా మాహ॥ మాయా వయునమితి॥ తత్త్వం

నేత్యర్థః. మాయావయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమపి మాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్యప్రాకృతత్వముచ్యతే, న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి.

౧౦ అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవంరూపరూపవత్త్వాదయమపి తస్యైవ ధర్మః. అత ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణే ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః పరమాత్మైవ.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ ౨౨॥

ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్య పరమాత్మనః. య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి, యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద, యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాస్యాపహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య, తేషామన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి. అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాది జీవేభ్యోఽన్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. అన్తరధికరణం సమాప్తమ్.

స్ఫుటయితుమాహ॥ ఆహ చేతి॥ ఈదృగ్రూపత్వమపి సూత్రాభిప్రేతమిత్యాహ॥ అత ఇతి॥

౧౦ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః— ఆదిత్యోపాత్తజీవతత్త్వతోఽన్యత్వమాహ॥ య ఆత్మనీతి॥ కారణదశాయామపి భేదం దర్శయతి॥ యస్యాక్షరమితి॥ మృత్యుశబ్దం స్పష్టయితుమిత్యాహ॥ అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్ర

---

౧ చిదచిద్విలక్షణస్య వేదాన్తవిషయత్వ నిర్ణయానన్తరాధికరణానా మనారమ్భణీయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ సంగతిమాహ॥ యతో వా ఇతి॥ పాదే

విషయవాక్యదీపికా

౧— త్రయో హోద్గీథే కుశలా బభూవుః, శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనో దాల్భ్యః ప్రవాహణో జైవలిరితి — శాలావత్యస్సుతశ్శిలకనామా, దాల్భ్యః దల్భ గోత్రశ్చైకితాయన సుతః, ప్రవాహణనామా జైవలసుతశ్చ, త్రయ ఏతే ఉద్గీథవి జ్ఞానే నిపుణా బభూవురిత్యర్థః. శాలావచ్ఛబ్దాదపత్యార్థే అణి తదన్తాత్స్వార్థే అభిజిద్విదభృచ్ఛాలావదిత్యాదినా యఞ్ప్రత్యయః. దల్భశబ్దాద్గోత్రాపత్యే గర్గాదిత్వాద్యఞ్. చికితాయనశబ్దాదపత్యార్థే ఋషిత్వాదణి చైకితాయనః. జీవలశబ్దాదత ఇఞి జైవలిః॥

౨— తే హోచురుద్గీథే వై కుశలాః స్మో హన్తోద్గీథే కథాం వదామ ఇతి— వయముద్గీథవిజ్ఞానే కుశలా భవామః. అతో విద్యావైశద్యాయ వాదకథాం పరస్పరం ప్రవర్తయామ ఇత్యూచురిత్యర్థః॥

౩— తథేతి హ సముపవివిశుః— ఏకత్రోపవిష్టవన్త ఇత్యర్థః॥

౪— స హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ— ప్రవాహణః క్షత్రియః, తౌ బ్రాహ్మణౌ ప్రాగల్భ్యాదువాచేత్యర్థః॥

౫— భగవన్తావగ్రే వదతాం బ్రాహ్మణయోర్వదతోర్వాచం శ్రోష్యామీతి— భగవన్తౌ పూజావన్తౌ, బ్రాహ్మణావగ్రే వాదకథాం కురుతామ్. తత్ప్రకారం శ్రోష్యామీతి॥

౬— స హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ హన్త త్వా పృచ్ఛానీతి పృచ్ఛేతి హోవాచ— స్పష్టోऽర్థః॥

౭— కా సామ్నో గతిరితి— గతిరయనం ప్రాప్యమిత్యర్థః॥

౮— స్వర ఇతి హోవాచ— స్వరాత్మకత్వాత్సామ్న ఇతి భావః॥

౯— స్వరస్య కా గతిరితి, ప్రాణ ఇతి హోవాచ — ప్రాణనిర్వర్త్యత్వాత్ ప్రాణాధీనత్వాత్స్వరస్యేతి భావః. ఏవముత్తరత్రాప్యుచితమనుసంధేయమ్॥

౧౦— ప్రాణస్య కా గతిరితి అన్నమితి హోవాచ, అన్నస్య కా గతిరితి ఆప ఇతి హోవాచ, అపాం కా గతిరితి, అసౌ లోక ఇతి హోవాచ— ద్యులోకాద్ధి వృష్టిప్రభవాదితి భావః॥

౧౧— అముష్య లోకస్య కా గతిరితి న స్వర్గం లోకమతినయేదితి హోవాచ— స్వర్గం లోకమతీత్య పరమాశ్రయాంతరం సాధనతయా స్వర్గలోకస్య ఆశ్రయాంతరం సాధనత్వప్రాపయేదిత్యర్థః. న వదేదితి యావత్॥

హ్యేత్యవగమ్యతే. కింతజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం, సదేవ షోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః తత్ర ప్రథమం అర్థాన్తరసాధారణశబ్దేనప్ర

౧౨— స్వర్గం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః స్వర్గసంస్తావం హి సామేతి— అతో వయమపి సామాభి, సామప్రతి, ఆశ్రయత్వేన స్వర్గం లోకం సమ్యక్ స్థాపయామః స్వర్గో వై లోకస్సామవేద ఇతి శ్రుత్యా స్వర్గత్వేన సామ్నస్స్తూయమానత్వాదిత్యర్థః॥

౧౩— తంహ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ, అప్రతిష్ఠితం వై కిల తే దాల్భ్య సామ, యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి— హే దాల్భ్య అప్రతిష్ఠితం స్వర్గలోకం సామగతిపరం పరావిక్రాంతి భూమిం వదతస్తవమతే సామ అప్రతిష్ఠితమేవస్యాదేతస్మిన్సమయే యః కశ్చిదాగత్య వాదకథాయాముక్తమర్థం ప్రతిజానానస్య తే మూర్ధా విపతిష్యతీతి యది బ్రూయాత్తదా విపతేదేవ తే మూర్ధా న సంశయః మయాతు సౌహార్దాత్తథా నోక్తమతో తవపీతి శిలక ఉక్తవానిత్యర్థః॥

౧౪— హన్తాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— తర్హ్యహం సామగతిపరం పరావిక్రాంతి భూమిం త్వత్తో జానీయామితి ప్రార్థితస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౫— అముష్యలోకస్య కాగతిరిత్యయం లోక ఇతి హోవాచ— యాగదానహోమాదిభిర్భూలోకస్య స్వర్గోపజీవ్యత్వాదితి భావః॥

౧౬— అస్యలోకస్య కాగతిరితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతినయేదితి హోవాచ ప్రతిష్ఠాం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠాసంస్తావం హి సామేతి— పృథివీలోకస్య కాగతిరితి దాల్భ్యేన పృష్టశ్శిలకః ప్రతిష్ఠాం పృథివీలోకమతిక్రమ్య సామగతిపరం పరావిక్రాంతి భూమిమన్యం నకశ్చిదపి వదేత్- అతో వయమపి తథైవ వదామః ఇయం వై రథంతరమితి శ్రుత్యా సామ్నః ప్రతిష్ఠా లోకత్వేన స్తూయమానత్వాత్స్వర్గస్య ద్యోగిత్వ క్రలగ్నతయాబంధిత్వగుణత్వేన ప్రతిష్ఠాత్వాభావపి పృథివ్యాస్తు స్థిరత్వాత్ప్రతిష్ఠాత్వమిత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౭— తంహ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ, అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ— అంతవతీం పృథివీం సామగతిపరం పరావిక్రాన్తిభూమిత్వేన ప్రతిజానానస్య తే మతే సామాంతవదేవస్యాదిత్యర్థః॥

౧౮— యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి, హన్తాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— పూర్వవదర్థః

సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, తత్తేజోఽసృజత, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, స ఇమాం లోకానసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే, ఈక్షణవిశేషానన్దవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాత్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వజగదైశ్వర్యాదివాదేష్వాకాశాది శబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే, ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ.

సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥౨౩॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే. అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సన్దేహః. కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి.

త్యవస్థానం, ఉత్తరావిరోధేన పరిహారః. అవిరోధేన ప్రత్యవస్థానం, విరోధోద్ఘాటనేన సిద్ధాన్తో ద్వితీయః. విరోధిలిఙ్గాభావే నానాఽనుకూలలిఙ్గేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయః, విరోధిలిఙ్గదర్శనేన సిద్ధాన్తః. అనుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థః, తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి ద్విధా సంగతిశ్చానేన సూచితా.

౨ సిద్ధాన్తపరతయా దన్యేత్యాదికముపాత్తమ్.

౧౯— అస్య లోకస్య కా గతిరితి ఆకాశ ఇతి హోవాచ— అస్య పృథివీలోకస్య కా గతిరితి శాలావత్యేన పృష్టః ప్రవాహణ ఆకాశ ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః. అత్రాకాశేతి ఆకాశయతీతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దో బ్రహ్మపరః - ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా ఇత్యాదావాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యపి ప్రసిద్ధత్వాత్తు భూతాకాశపర ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౨౦ తదేవ గతిత్వం ప్రపఞ్చయతి— సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే, ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి— చిదచిదాత్మకః ప్రపఞ్చ ఆకాశాదేవోత్పద్యతే, తత్రైవ విలీయత ఇత్యర్థః॥

3 కిం ప్రాప్తమ్. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి. కుతః. శబ్దైకసమధిగమ్యేఽతస్మిన్నియమే యో వార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధశబ్దేన ప్రతీయతే స ఏవ గ్రహీతవ్యః. అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణమ్. అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ.

---

3 పూర్వపక్షసూత్రము॥ కల్పితి॥ ఏకశబ్దేన యూపాదిత్యాద్యవృత్తిః॥ ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి॥ రూఢిర్యోగాద్బలవతీతి భావః.

౧౧—ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయాన్— జ్యాయస్త్వం నామ సర్వేభ్యః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యోఽతిశయ నిరుపాధికోత్కర్షః॥

౧౨—ఆకాశః పరాయణం— పరాయణత్వం పరమగతిత్వమ్. పరమప్రాప్యత్వమితియావత్॥

౧౩—స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః—పరః ఉత్కృష్టః. వరీయసామపి వర ఇత్యర్థః. అత్ర పరశబ్దః స్వకార్యాత్ ద్రష్టవ్యః. ఏవం రూప ఆకాశ ఉద్గీథః పరమాత్మదృష్టివిశిష్ట ఉద్గీథ ఇత్యర్థః. ఉద్గీథ ఏతాదృశాకాశదృష్టిః కర్తవ్యేతియావత్॥

౧౪—స ఏషోఽనన్తః— ఉద్గీథ అర్థస్య మాహాత్మ్యమాకాశోఽనన్తః అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. తతశ్చానన్తస్యాకాశశబ్దితస్య పరమాత్మన ఏవ సాముగతివరం పరావిక్రాన్తి భూమిత్వాన్నిత్యత్వే అనతవద్వైకల్యే సామర్థ్యం తవర్త్యద్రాపాకప్రసరతీతి భావః॥

౧౫—పరోవరీయో హాస్య భవతి పరోవరీయసో హ లోకాన్ జయతి య ఏతమేవం విద్వాన్పరోవరీయాంసముద్గీథముపాస్తే— యః పరోవరీయాంసమేతమాకాశశబ్దితం పరమాత్మానం విద్వానాకాశస్యోద్గీథముపాస్తే తస్య పరోవరీయస్త్వగుణకం జీవనం భవతి పరోవరీయస్త్వగుణకసకలలోకావాప్తిశ్చ భవతి॥

౧౬ ప్రజానాం సర్వార్థం జ్ఞాపయతి — తం హైతమతిధన్వా శౌనక ఉదరశాణ్డిల్యాయోక్త్వోవాచ — అతిధన్వానామక శౌనకః ఉదరశాణ్డిల్యాయ బుభుక్షవే. ఉదరశబ్దస్సన్తతిదీక్షత్వే. సన్తతిశాణ్డిల్య ఇత్యర్థః. ఏతముద్గీథముక్త్వా అస్య తత్ఫలమాచేత్యర్థః.

౧౭ యావత్త ఇత్యస్యార్థః — యావన్తమేవం ప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యంతే పరోవరీయో హైభ్యస్తావదస్మిన్ లోకే జీవనం భవిష్యతి తథాఽముష్మిన్ లోకే లోక ఇతి — లోకలోక ఇతి విప్సాయాం ద్విరుక్తదనమ్. యావన్తః పురుషాః

౪ నన్వీక్షాపూర్వకసృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్- అయుక్తంతు తత్. తథాహి- యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే, కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాది విశేషాపేక్షాయాం సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏవేతి నిశ్చీయత ఇతి సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాః సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశమభిదధతి. ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోఽపి తత్రైవ వర్తతే- తస్యాపి హి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి- యథాఽఽమృదాత్మకో ఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశే హ్యాత్మశబ్దో వర్తతే. అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే సత్య జ్ఞానాదయస్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణశబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత, ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరణేష్యత- ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థస్వాభావ్యాన్నేతవ్యమస్తి॥.

---

౪ అర్థవిరోధేన చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ సత్యమిత్యాదినా॥ ఆకాశ ఏవేతి॥ యతో వా ఇమానీతి ప్రకరణస్థస్య శబ్దస్యాకాశసామానాధికరణ్యాదనిర్ణయ ఇత్యేతదనుగుణ ఇత్యభిప్రాయః. తమేవ విశేషమితి చ్ఛాగపశున్యాయోఽభిప్రేతః- ఆత్మశబ్దో విశేషసమర్పక ఇత్యాశఙ్క్యాహ- ఆత్మశబ్దస్య చ సాధారణ్యమాహ॥ ఆత్మా వా ఇత్యాదినా॥ ఈక్షణాది గౌణత్వమాహ॥ అత ఇతి॥ ఈక్షణాదీన చిదచిద్వైలక్షణ్యనిశ్చయానుగుణ మాకాశశబ్దే నేయ ఇత్యత్రాహ॥ యదిహీతి॥ విలమ్బితాల్లిఙ్గాత్ శీఘ్రప్రవృత్తం శ్రుతిర్బలీయసీతి భావః-

---

ద్దిశముపాసిష్యంత ఇత్యాముత్ర ప్రాప్తమిహలోకే జీవనం భవిష్యతి తథా తస్మిన్నపి పరలోకే భవిష్యతీ- త్యుపివ్యంత ఇత్యేతద్వ్యత్యయేనాత్రా పదమ్- ఇతి అతిధన్వా ఉదాహేతి పూర్వేణాన్వయః- .

౭౮ అత ఇదానీంతనానామపి తద్విదాంతత్ఫలమస్తీత్యాహ — స య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే పరోవరీయ ఏవహాస్యాస్మిన్ లోకే జీవనం భవతి తథాముష్మిన్ లోకే లోక ఇతి లోకే లోక ఇతి — లోకే లోక ఇతి ద్విరుక్తిర్ధ్యాయ సమాప్త్యర్థా-

౧ నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యమ్- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి- తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణమ్-స్థూలావస్థా తు కార్యమ్. ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి, తస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూపస్సమ్భూత ఇత్యర్థః. సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమ్. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ, అత ఏవ చ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదినిర్దేశోऽప్యుపపన్నతరః॥

౨ అతః ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి॥

౩ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్- ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. తల్లిఙ్గాత్-నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే- చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ, చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వమ్. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి. సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం, సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః. తదప్యచితో నోపపద్యతే॥

---

౧ నన్వితి చోద్యం పరిహరతి॥ సత్యమితి॥ వాయ్వాద్యవస్థాన్తరయోః ఆత్మశబ్దస్స్వరూపపర ఇత్యర్థః- తథా చ స్వాకారస్యైవ నిర్వాహ ఇత్యత్రాపి॥ సర్వాణీతి॥ అవకాశదానసమర్థ ఇత్యాకాశో బ్రహ్మ- నిర్వహితేత్యేవమాదిరత్ర తం బ్రహ్మేత్యాది వివక్షితమ్-

౩ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్- అనాదిత్వాల్లిఙ్గాదిత్యుక్తిః- లిఙ్గసంబన్ధితయానుమానస్య తత్సిద్ధధర్మాన్తరవిశిష్టమ్- నిఖిలకారణత్వాద్యుపపత్తిం వివృణోతి॥ నిఖిలేతి॥ అత్ర నిమిత్తత్వానుపపత్తిరస్థితి త్రైతా-

౮ యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమితి, తదయుక్తమ్. సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే. ప్రమాణాన్తరాణి చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని. తాని చ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వమ్ ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కించ, అనేనాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణపక్షేణాపి చేతనాచేతనప్రత్యయసమ్భావితకారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యార్థాన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి. ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతి సామాన్యం త్వేకేనానువాదసరూపేణాన్యథాకర్తుం న శక్యతే.

౯ యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో న భవతి, మృదాత్మకో ఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం, తత్రోచ్యతే. యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి

---

౮ యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ అనువాదవచః పారోవాదికవిరుద్ధం వక్తుం నార్హతీత్యర్థః॥ ఆకాశత ఇతి॥ స్వయం ప్రకాశత ఇత్యర్థః. ఆకాశయతి సర్వం స్వాత్మన ఇత్యర్థః. యాదిప్రాబల్యదుష్ట్యాద్యవిరోధసరీతిభావః. అస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశస్య యదాగ్నేయ ఇత్యాది వాక్యసామ్యమాశఙ్క్యాయోగ్యత్వసాదివ్యం వైషమ్యమాహ॥ కించేతి॥ విశేషణసమర్పణపక్షేణాపీతి॥ ఏకపదశ్రవణదశాయామిత్యర్థః. పరామర్శదశాయాం త్వయోగ్యత్వం ప్రతీయతే. యోగ్యార్థత్వాదియావత్త్వాభ్యాం సహభూయస్త్వంచాహ॥ ఏవమితి॥ అయోగ్యార్థత్వాత్ శ్రుత్యర్థాసోఽయం నైకనపదసమభివ్యాహారాగ్నిపదవదితి ఫలితమ్.

౯ ఆత్మశబ్దసాధారణ్యమనూద్య స్వతః ప్రాప్త్యా విశేషపరత్వేన పరిహరతి॥ తత్రేతి॥ న పరమథాన్తరసాధకాభావః, స్వతః ప్రాప్తస్య సాధకత్వ

క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధి చేతన ఏవ ప్రతీయతే. యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదితత్తద్వాక్యవిశేష ఏవ స్థిరీకుర్వన్తి.

౧౦ ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం సదేవ సోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

సూ. అత ఏవ ప్రాణః ॥౨౩॥

ఛా॥ స ఈక్షత ఇతి॥ నిగమయతి॥ ఏవమితి॥

విషయవాక్యదీపికా

౧— మటచీహతేషు కురుషు ఆటిక్యా సహ జాయయా ఉషస్తిర్హ చాక్రాయణ ఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణక ఉవాస— చక్రస్య సుత ఉషస్తిర్నామ కశ్చన ఋషిః కశ్చిద్వృష్టిశ్చ రజ్ఝటికాభిర్హతేషు కురుదేశేషు ఆటిక్యా అనుపజాతపయోధరాదివ్యంజనయా భార్యయా సహ ఇభ్యానాం గజారోహాణాం గ్రామే ప్రద్రాణకః అసంజాతగతిః కుత్సితాం గతిమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యాసంపత్త్యై ప్రాణానామవసాదమాకాంక్షన్నువాస. ద్రాకుత్సాయాం గతావితి ధాతుః. చక్రస్య గోత్రాపత్యమిత్యర్థే అశ్వాదిత్వాత్ ఫఞి చాక్రాయణ ఇతి రూపమ్॥

౨— స హేభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం బిభిక్షే— సోన్నార్థీ పర్యటన్ కుత్సితాన్మాషాన్ ఖాదన్తమిభ్యం యాచితవాన్. కుల్మాషాదక్షిణనిర్దేశాత్కుత్సితమాషార్థే కుల్మాషశబ్దస్య సాధుత్వమ్॥

౩— తం హోవాచ నేతోన్యే విద్యన్తే యచ్చ యే మ ఇమ ఉపనిహితా ఇతి— ఇతో మయా భక్ష్యమాణాదుచ్ఛిష్టరాశేః కుల్మాషా అన్యే న విద్యన్తే. యద్యస్మాత్కారణాత్ మే కుల్మాషాః మే పాత్రే మదీయే భక్ష్యపాత్రే ఉచ్ఛిష్టరాశావుపనిహితాః

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తా

౧— అతఏవప్రాణః ఉక్తన్యాయాతిదేశాయేతి సంగతిః

ప్రవిష్టాః అతః కింకరోమీత్యుషస్తిరిభ్యమువాచేత్యర్థః॥

౪—ఏతేషాం మే దేహీతి హోవాచ— ఉచ్ఛిష్టానామపి మధ్యే మహ్యమపి కించిద్దేహీతి ప్రార్థితవానిత్యర్థః॥

౫— తానస్మై ప్రదదౌ— తాన్కుల్మాషానుషస్తయే దత్తవానిత్యర్థః॥

౬— హన్తానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టం వై మే పీతం స్యాదితి హోవాచ— సమీపస్థముదకం గృహీత్వా గృహాణానుపానమితీభ్యేనోక్తః తదుదకపానే ఉచ్ఛిష్టోదకపానం మే స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౭— నస్విదేతేఽప్యుచ్ఛిష్టా ఇతి నవా అజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచ— కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతీభ్యేన పర్యనుయుక్తః కుల్మాషఖాదనే స్వస్య జీవనహానిర్భవతి తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౮— స హ ఖాదిత్వాఽతిశేషాన్ జాయాయా ఆజహార— ఉషస్తిః స్వయం భక్షయిత్వాఽతిశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవానిత్యర్థః

౯—సాగ్ర ఏవ సుభిక్షా బభూవ తాన్ ప్రతిగృహ్య నిదధౌ—సా జాయా ప్రాగేవ లబ్ధాన్నా బభూవ తథాపి స్త్రీస్వభావాదనవజ్ఞాయ తాన్ పత్యుర్హస్తాత్ప్రతిగృహ్య నిక్షిప్తవతీ॥

౧౦— స హ ప్రాతః సంజిహాన ఉవాచ యద్బతాన్నస్య లభేమహి ధనమాత్రామ్— స హోషస్తిః శయనం పరిత్యజన్నేవ పత్న్యాం శృణ్వన్త్యాం యద్యన్నస్య స్తోకమపి లభేమహి తేన ప్రాణాన్ ధృత్వా అల్పం ధనం లభేమహీత్యర్థః॥

౧౧ కథం ధనమాత్రా లభ్యత ఇత్యత్రాహ — రాజాసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి — రాజా సోనాతిదూరే యజతే. స మాం దృష్ట్వా సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని త్వయా కారయితవ్యానీతి ప్రార్థయేతేత్యువాచేత్యర్థః.

౧౨— తం జాయోవాచ హన్త పత ఇమ ఏవ కుల్మాషా ఇతి — హే పతే మయా నిక్షిప్తాస్త్వయా కుల్మాషాస్త ఇమ ఏవ తాన్ గృహాణేత్యుక్తవతీత్యర్థః.

౧౩— తాన్ ఖాదిత్వాముం యజ్ఞం వితతమేయాయ — తానేవ పర్యుషితోచ్ఛిష్టాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయిత్వా విస్తీర్ణం యజ్ఞవాటం గతవానిత్యర్థః.

౧౪— తత్రోద్గాతౄనాస్తావే స్తోష్యమాణానుపోపవివేశ — ఆస్తువన్త్యస్మిన్నిత్యాస్తావః స్తోత్రస్థానమ్. సదసి స్తోతుం ప్రవృత్తానాముద్గాతృప్రస్తోతృప్రతిహర్తృణాం సమీపే ఉపవిష్టవానిత్యర్థః.

౧౫— స హ ప్రస్తోతారమువాచ, ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా

వమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య, కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి॥

౨ అత్ర ప్రాణశబ్దోఽప్యాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే. తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణాదిలిఙ్గప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టాత్॥

౩ అధికారజ్ఞస్తు — కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థి

౩ అతిదేశఫలం దర్శయతి॥ అధికారజ్ఞస్త్వితి॥ ఆదిశబ్దేన నిష్క్రాన్తిలయౌ॥

తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతి — హే ప్రస్తోతః ప్రస్తావభక్తౌ అన్వాయత్తా యా దేవతా తాముపాస్యాం తామవిదిత్వా యది విదుషః మమ సమీపే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యర్థః. యద్యపి తేనాధ్వర్యుణా కురుతోఽయ త్రైతదేవం వేదయిత్వానభిజ్ఞత్వాదవిదుషోఽప్యార్త్విజ్యాధికారోఽస్తి, తథాపి విద్వత్సన్నిధావవిదుషః కర్మాధికారో నాస్తీతి భావః.

౧౬— ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి, ఏవమేవ ప్రతిహర్తారమువాచ ప్రతిహర్తర్యా దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి — స్పష్టోఽర్థః.

౧౩— తే హ సమారతాస్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే — తే హ ప్రస్తోత్రాదయ ఉపరతాః సన్తః మూర్ధపాతభయాత్తూష్ణీమేవస్థితా ఇత్యర్థః.

౧౪— అథ హైనం యజమాన ఉవాచ, భగవన్తం వా అహం వివిదిషాణీతి — బోధవానితి భగవన్తం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తవన్తం యజమాన ఉక్తవానిత్యర్థః.

౧౫— ఉషస్తిరస్మి చాక్రాయణ ఇతి హోవాచ — స్పష్టోఽర్థః.

౨౦— స హోవాచ భగవన్తం వా అహమేభిః సర్వైరార్త్విజ్యైః పర్యైషిషం, భగవతో వా అహమవిత్త్యాన్యానవృషి భగవాంస్త్వేవ మే సర్వైరార్త్విజ్యైరితి — భగవన్తం సర్వగుణాన్వితం శ్రుత్వా సర్వైరార్త్విజ్యైర్భగవదర్థినా నిరూపితం భగవతో న్వేషణం కృతవానస్మి. భగవతః అవిత్త్యా విదిర్లాభః అవిత్తిః అవిదిః ఇత్యప్యాదిత్యశ్రుతిః. అవిత్త్యాఽలాభే సతి ఇమాన్ ఋత్విజో వృతవానస్మి ఇతః పరమపి భగవానేవ సర్వైరార్త్విజ్యకర్మభిర్వృత ఇత్యువాచేత్యర్థః. సర్వార్త్విజ్యానాం వృత ఇతి యావత్.

తిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా నిర్దేశమర్హతీతి. పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపేచతదభావాత్ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణ ఇతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్వా పరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే॥

జగత్కారణతయేతి॥ స్థిత్యాదిహేతుత్వాజ్జనిహేతుత్వ ముక్తం సిద్ధమితి భావః॥ శిలాకాష్ఠాదీతి॥ ఆదిశబ్దాదాకాశాదిః॥

౨౧— తథేతి హ్యథ తర్హ్యేత ఏవ సమతిసృష్టాస్స్తువతాం యావత్త్వేభ్యో ధనం దద్యాస్తావన్మమ దద్యా ఇతి — తథేత్యభ్యుపగమానన్తరం త్వయా పూర్వం వృతా ఏత ఏవ మయా సమ్యక్ప్రసన్నేన సమ్యగనుజ్ఞాతా ఉపదిష్టదేవతాస్సన్తః స్తువతాం స్తువన్తు, తేభ్యో యావద్ధనం ప్రయచ్ఛసి తావద్ధనం మమ దద్యా ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః.

౨౨— తథేతి హ యజమాన ఉవాచ — స్పష్టోఽర్థః.

౨౩—అథ హైనం ప్రస్తోతోపససాద—ఉషస్తివచనం శ్రుత్వా ప్రస్తోతా వినయేన సముపాగతవానిత్యర్థః॥

౨౪—ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మా భగవానవోచత్కతమా సా దేవతేతి— భగవాన్మాం ప్రతి ప్రస్తోతర్యా దేవతేత్యాదినా యాం దేవతాం పృష్టవాన్ సా దేవతా కేతి పప్రచ్ఛేత్యర్థః॥

౨౫— ప్రాణ ఇతి హోవాచ—అత్ర ప్రాణ ఇత్యుక్త్యా గుణయోగాత్ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మోచ్యతే॥

౨౬—ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వం వ్యావర్తయతి—సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా—ప్రాణమభిలక్ష్య సంవిశన్తి-సమిత్యేకీకారే-ఐక్యేన విశన్తి లీయన్త ఇత్యర్థః. ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే ప్రాణాదేవోద్గచ్ఛన్తీత్యర్థః. సర్వభూతలయోత్పత్తిస్థానత్వేన వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధా ప్రాణరూపా దేవతా ప్రస్తావభక్త్యనుగతా ప్రస్తావభక్తవర్త్యస్యోపాస్యేత్యర్థః॥

౨౭— తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్తథోక్తస్య మయేతి— తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మదుక్త్యనన్తరమప్యుక్తిమనాదృత్య దేవతామనభిజ్ఞాయ యది ప్రాస్తోష్యః, తదా మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదేవ అతస్సాధుకృతం త్వయా మత్పుర ఏవమాగత్య వినయేన పృచ్ఛతా

జ్యోతిరధికరణమ్.

౪ అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేక కారణమపహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితిసిద్ధమ్.

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

౧ అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేనకేనాపి నిరతి

---

౪ నిగమనే ఆకాశప్రాణసమభివ్యాహారా దధికరణద్వయస్యానన్తర్యకపేటికాత్వం సూచితమ్-

౧ పేటికాన్తరసంగతిం పేటికాద్వయం భాష్యం॥ అతః పరమితి॥ యేనకే

భావః- అత్రమూర్ధాభిషిక్తస్యపరిచ్ఛిన్నభోక్తృస్య మనుష్యాద్యావిషయాపేవముక్తస్యావిషయస్తదనాదరేణకర్మాకరణేన పాతలక్షణః ప్రత్యవాయః- నతువిషయానుక్తస్యాప్యవిషయ ఇతిభావః- వ్యాసార్యస్తుమూర్ధాభిషిక్తస్యపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యస్య అత్మసత్తానంభృత్యేత్యర్థ ఇత్యాత్మసత్తాహానిపర్యన్తః ప్రత్యవాయావతారః॥

విషయవాక్యదీపికా

౧ చతుష్పాత్త్వషడ్విధత్వాభ్యాం బ్రహ్మణో గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానరూపావిద్యాప్రస్తూయతే- ఇంద్రశ్శచీపతిః। వలేనపీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సుసాసహిః, ఇతి గాయత్రీ చతుష్పదా- ఏతైకస్యపాదస్యషడక్షరాత్మతయా షడక్షరపాదవత్త్వేన షడ్విధా చ- ఏవం బ్రహ్మణోపి భూతశబ్దవాచ్య ఏకః పాదః- తదూర్జితభాగస్థానరూపః పృథివీలోక ఏకః పాదః- భోగోపకరణం శరీరమేకః పాదః- ఆత్మస్థిత్యనుగుణప్రదేశవిశేషరూపం హృదయమేకః పాదః- ఇతి భూతపృథివీశరీరహృదయానిచత్వారః పాదాః. తత్ర సర్వభూతలక్షణపాదస్య బ్రహ్మణ్యకవాక్కర్తృకగానకర్మత్వత్రాణకర్మత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- పృథివీలక్షణస్య పాదస్య సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్తనీయత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- శరీరహృదయలక్షణయోః పాదయోః ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్తనీయత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- ఏవం ద్వయోరపి విధాద్వయయోర్భేదాభావాత్- తతశ్చబ్రహ్మరూపా గాయత్రీ భూతపృథివీశరీరహృదయరూపపాదచతుష్టయవత్తయా చతుష్పదా- గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వసర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్తనీయత్వసర్వప్రాణప్రతిష్ఠాత్వసర్వప్రాణానతివర్తనీయత్వలక్షణవిధాషట్కయుక్తతయా షడ్విధా- అతశ్చతుష్పాత్త్వషడ్విధత్వాభ్యాం బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం కర్తవ్యమితి ప్రతిపాదయతి— గాయత్రీవా ఇదం సర్వం భూతం యదిదం కించ— అత్ర గాయత్రీతి ఛన్దస ప్రసిద్ధా గాయత్ర్యభిధీయతే- తస్యా భూతాదిపాదచతుష్టయసంబంధా

యుత్ప్రుష్టగుణన చాస్యం జ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైః త
థ్యభిధీయమానం పరంబ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధా
నాదిత్యాదినా.

నాదితి॥ అత ఏవ పరగుణవిశేషనియమో నేతి భావః. పూర్వాపేక్షా కారణత్వా
భిధాయి వాక్యవిషయా ఇయం తు తద్వ్యాప్తలిఙ్గవద్వాక్యవిషయేతి భేదోఽస్య
ర్థః. ఉభయోరనుగతాకారం దర్శయతి॥ అత్రాన్తరేతి॥

భావార్థ.- ఎతావానస్య మహిమేతి పురుషసూక్తమన్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ. అ
పితు పరమాత్మా. యథా మండపాయినామయనే యాసమగ్నిహోత్రం కాహోతి
త్యగ్నిహోత్రశబ్దః పరియుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యవిశిష్టానుసంధానార్థః, త
థా గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యానుసంధానార్థః తత
శ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. ఛన్దోఽభిధానాధికరణే. బ్రహ్మైవ
పరిదృశ్యమానసర్వభూతాత్మకమిత్యర్థః. తతశ్చ బ్రహ్మణో భూతభగణపాదత
త్త్వముక్తమ్॥

౨ గాయత్రీశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమపి బ్రహ్మణ్యుపపాదయన్నిత్యాద్యయ
మాహ— వాగ్వై గాయత్రీ— గాయత్రీశబ్దితం బ్రహ్మైవ వాగ్రూపవిశిష్టం
భవతీత్యర్థః. శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మనః ఇతి పరాశర
స్మృత్యనురోధేన బ్రహ్మణ ఏవ శబ్దరూపత్వమితి భావః॥

౩ తతశ్చ కిమిత్యత్రాహ— వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రా
యతే చ— వాగ్రూపమేవ బ్రహ్మ సర్వాణి భూతాన్యభిధత్తే, హితాహితవిధినిషే
ధముఖేన త్రాయతే చ. అతో బ్రహ్మణో వాగ్రూపస్య గానత్రాణకర్తృత్వాభ్యాం
గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వం, భూతాత్మకపాదవతో బ్రహ్మణో వాక్యగ్రస్తత్రైకగాన
త్రాణకర్తృత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యం చోక్తం భవతి॥

౪ ఉక్తార్థానువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనా
హ— యా వై సా గాయత్రీయం వావ సా యేయం పృథివీ— ఉక్తరూపవిశిష్ట
ప్రకృతధర్మిపరామర్శః. యా సా సర్వభూతరూపైకపాదయుతా గాయత్రీ
గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మేతి యావత్ సా పృథివీత్యర్థః॥

౫ కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ— అస్యాం హీదం సర్వం
భూతం ప్రతిష్ఠితం— బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవ హి సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం నహి
కేవలం పృథివ్యాస్సర్వభూతధారణశక్తిరస్తీత్యర్థః॥

౬ ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ— ఏతామేవ నాతిశీయత ఇతి— పృ
థివీం భూతజాతం నాతివర్తతే తదుపాదానత్వాన్నాం హి ప్రతిష్ఠాత్వాదేవ పృథి
వీ నియమనాశక్త్యాదిత్రయమేత్యర్థః. పృథివీమయబ్రహ్మణో దారణాదాక

జ్యోతిరధికరణమ్.

సూ- జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥౨౫॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర

---

౨ విషయవాక్యమిదమితి॥ విశ్వసర్వశబ్దౌ వ్యష్టిసమష్టివిషయౌ. పృష్ఠేషు ఉపరితనేషు. ఆదిత్యాదిజ్యోతిః కారణమితి వ్యాఖ్యాతిః- కృత్స్నకారణత్వం హి పరలిఙ్గమ్, న తు కారణత్వమాత్రమ్. ఏతేన సమష్టివ్యష్టివివ

ర్తః పరివర్తతే న తతోఽన్యత్రేతి భావః- ఏవం ద్వితీయః పాదః, భూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం॥

౭ అథ తృతీయం పాదమాహ— యా వై సా పృథివీ ఇయం వావ సా యదిదమస్మిన్పురుషే శరీరం— పురుషశబ్దశ్శరీరవిశిష్టజీవపరః. పృథివీరూపపాదవిశిష్టా యా గాయత్రీ గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ సా శరీరం. శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః. భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా భూతపృథివీశబ్దయోర్బ్రహ్మపర్యన్తత్వే తదుపస్థాపనసమత్వం- అగ్నిప్రాయన్యాయాదత్ర శరీరలక్షణపాదాంతరస్య నిర్దేశకశబ్దస్యాపి సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశోయుక్తః॥

౮ శరీరస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యాముపపాదయతి— అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— నాతివర్తన్త ఇత్యర్థః॥

౯ చతుర్థం పాదమాహ— యద్వై తత్పురుషే శరీరం, ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయం— శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయశరీరకం హృదయలక్షణపాదకమిత్యర్థః॥

౧౦ హృదయస్య బ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి— అస్మిన్ హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః, ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— ప్రాణశబ్దేన ప్రాణాపానాదయ ఇంద్రియాణి వా కథ్యంతే- తేషాం హృదయసంబంధనాడీద్వారా హృదయ ప్రతిష్ఠితత్వం॥

౧౧ ఏవం తృతీయచతుర్థపాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం. ఏవముక్తం చతుష్పాత్త్వం షడ్విధత్వం చ నిగమయతి— సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ—

౧౨ తస్యైవం చతుష్పాత్త్వే బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి శంకాయాముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వప్రతిషేధకామృచముదాహరతి— తదేతదృచాభ్యనూక్తం— తదేతద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మాభిముఖీకృత్యర్చాభ్యుక్తం॥

సంశయః - కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టః నిరతిశయదీప్తియుక్తో
ర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాది జ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ, ఉత స
మస్త చిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభా
స్వాన్ సర్వజ్ఞస్సత్యసంకల్పః పురుషోత్తమ ఇతి.

యథా సమస్త చిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః. అమితభాః. కారణత్వవ్యాప్తిజ్ఞాపక
పరవిద్యాప్రకరణాత్ విశేషణం సర్వజ్ఞ ఇతి. యస్సర్వజ్ఞః, సత్ర సూ
ర్య ఇతిహ శ్రూయతే. పుంసాం ప్రత్యభిజ్ఞానాదుక్తం పురుషోత్తమ ఇతి.

---

౧౩ తావానస్య మహిమా — తావానస్య మహిమా — పూర్వోక్తస్సర్వోఽపి
ఏతస్య మహిమా నియావద్వర్ణ్యః॥

౧౪ — తతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః — పూర్వోక్తమహిమాపేక్షయా పురుషో
జ్యాయాన్ తతోఽధికమహిమశాలీత్యర్థః॥

౧౫ — పాదోఽస్య సర్వా భూతాని — అత్ర సర్వా భూతానీతి కార్యజగదంత
ర్గతాచిత్పృష్టిర్భూతశబ్దేనోచ్యంతే. సర్వా, సర్వాణి. పాదః అంశమాత్ర
మిత్యర్థః. సర్వశబ్దాత్పరస్య జసశ్శేస్సుపాం సులుగితి లుకి సలోపే రూపం॥

౧౬ — త్రిపాదస్యామృతం దివి — అత్ర ద్యుశబ్దః సమష్టివ్యష్టిరత్యంతబహి
ర్భూతాప్రాకృతస్థానవిశేషపరః. అప్రాకృతస్థానవిశేషేఽస్య పరమాత్మనోఽ
మృతం పాదత్రయమిత్యర్థః. త్రిపాత్త్వం చాప్రాకృతైశ్వర్యభోగస్థానస్య
గోపురవిశేషైర్వా భూమవిశాలత్వాదిరూపేణ జగదంతర్వర్తివస్తుభ్యోఽధిక్యే
నైశ్వర్యభోగసదృశపదార్థవత్త్వేన వస్తుభిర్వైలక్షణ్యేన వా భావ్యం భవతి॥

౧౭ అస్య తురీయపాదత్వే సాక్షాత్సర్వాపేక్షయా వక్ష్యమాణస్య హృదయస్య
స్తుత్యర్థం తత్ప్రకాశస్య బాహ్యాకాశాభేదసమానత్వం వక్తుం బాహ్యాకా
శస్య బ్రహ్మత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ — యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వా
వ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశః యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశో
ఽయం వావ స యోఽయమంతః పురుష ఆకాశః — స్వకార్యవ్యాప్త్యా మార్గత్వా
త్తత్త్వమితి బ్రహ్మత్వబాహ్యాకాశాభిన్నపురుషాంతర్వర్త్యాకాశ ఇత్యర్థః.
బాహ్యాంతరాకాశయోరప్యభేదవత్త్వే తత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాయేణాభేదనిర్దేశః

౧౮ — యో వై సోఽంతః పురుష ఆకాశోఽయం వావ స యోఽయమంతర్హృద
య ఆకాశః —

౧౯ ఏవం బ్రహ్మత్వబాహ్యాకాశాభిన్నపురుషాంతరాకాశాభేదం ప్ర
తిపాద్య అంతరాకాశస్యాపి ప్రకాశత్వే మహిమశాలిత్వ ప్రతిపాదనాయాహ ఇతి స్మృతి — యోఽ
యమంతర్హృదయ ఆకాశః — అంతర్హృదయకమలాన్తర్గత ఆకాశః

3 కిం యుక్తం- ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్ని ర్దేశేప్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యోపాత్త పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గ విశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్ కౌక్షే యజ్యోతిషైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్త నిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి-

---

3 ॥ప్రసిద్ధవదితి॥ అనాన్తరసంగతిశ్చ సూచితా- స్వవాక్యేతి విరోధలి ఙ్గాభావోక్తిః- కౌక్షేయే త్యల్పత్వలిఙ్గోక్తిః-

---

యంసః- తాదృశమహిమశాలీత్యర్థః- అనయా చ హృదయాకాశస్థత్యాచతు ర్థపాదత్వసూక్తం హృదయస్థత్వంభవతి-

౨౦. ఏవం చతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపంచాంతర్భావేన పరిచ్ఛి న్నతాప్రతీతిరత్ర సంభావ్యప్రత్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వ గుణకతరూపోపా సనం సూచకమంవిదధాతి — తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి — పూర్ణత్వమపరి చ్ఛిన్నత్వమప్రవర్తిత్వమచలత్వంస్థిరత్వమ్.

౨౧— పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేద అనంతస్థి రాశ్రియః ఐశ్వర్యస్య. తదుపాసీనో ముక్తిం భజతీత్యర్థః-

... ...

౨౨ ఏవం గాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్య ద్యుసమ్బన్ధిన స్సర్వఫలప్రదస్య బ్ర హ్మణ అభిరూప్యతీతమత్వరూపకలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వే నో పాసనావిధానాయాహ — అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృ ష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు — తథా తరాత్సంభ వతీహ విశ్వమిత్యత్ర జగదంతర్వర్తి వ్యష్టిజాతే విశ్వశబ్దప్రయోగాద్విశ్వశ బ్దో వ్యష్టిపరః, సర్వశబ్దః పరిశేషాత్ సమష్టితత్త్వపర ఇతి వ్యాఖ్యాతారు క్తమ్- తతశ్చ దివః ప్రాకృతస్థానవిశేష స్యోపరిష్టాత్సమష్టి వ్యష్టి బహిర్భా వేషు స్వావధికోత్తమరహితోత్తమస్థానవిశేషేషు తస్యైథాస్థానసర్వమిదం విభాతి త్యవధానకతయా జ్యోతిశ్శబ్దితః పరమాత్మారోపితస్యత ఇత్యర్థః-

౨౩ అత్ర యచ్ఛబ్దస్య సర్వనామత్వేన ప్రకృతపరామర్శితయా ప్రకృతం త్రిపాద్బ్రహ్మ పరామృశ్యతే — ఇదం వావతద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యో తిః — తత్ దివః పరస్తాద్దీప్యమానం త్రిపాద్బ్రహ్మ, కౌక్షేయ జ్యోతిరేవ కౌ క్షేయ జ్యోతిశ్శరీరకమిత్యర్థః- అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నంచతుర్విధమితిస్మరణాత్. తతశ్చ తదాత్మకత్వానుసంధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః-

౧ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్- ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ- కుతః- పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి తస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధినః చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్,

౨ ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే, తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యుసమ్బన్ధితయా పరమపురుషస్య నిర్దేశాదిదమపి ద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిస్స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి- కౌక్షేయజ్యోతిష్యుపదేశశ్చ ఫలాయ తదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి న కశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ తదాత్మకత్వం భగవతాన్వయమేవో

౧— జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్- ఇహ- నిరతిశయదీప్తిః కారణత్వాత్ప్రథమః-

౨ చరణోక్తిర్హి పూర్వవాక్యే, తత్కథమ స్యపరవిషయత్వమ్, అతో ధ్యాయేచ్చ తత్కథమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి॥ కౌక్షేయేతి॥

౨౧— తస్యైషా దృష్టిర్యత్రైతదస్మింఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి — తస్య పరమాత్మశరీరభూతస్య జాఠరాగ్నేరేషా దృష్టిః దర్శనమిత్యర్థః- యత్రేయదా- అస్మింఛరీరే హస్తస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతీతి యత్- యదౌష్ణ్యోపలంభనమిత్యర్థః- ఉపలభ్యమానోష్ణస్పర్శస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్తత్స్పర్శసాక్షాత్కార ఏవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యర్థః-

౨౨— తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతి — యత్రేయదా, కర్ణావంగుళీభ్యాం పిధాయ నినదమివ రథఘోషమివ నదథురివ నదథుమివ ఋషభకూజితమివ బహిర్జ్వలతోఽగ్నేశ్శబ్దమివ శృణోతీతి యత్తదేవ జాఠరాగ్నేః శ్రవణమ్- అంతరశ్రూయమాణస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్తచ్ఛబ్దశ్రవణమేవ తచ్ఛ్రవణమిత్యర్థః॥

౨౩— తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత — తదేతత్పరమాత్మశరీరభూతం కౌక్షేయజ్యోతిః, దృష్టత్వేన శ్రుతత్వేన చోపాసీతేత్యర్థః॥

౨౪ తస్యఫలమాహ— చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద— చక్షుష్యః దర్శనీయః- చక్షుషే హిత ఇత్యర్థే శరీరావయవాచ్చేతి యత్- శ్రుతత్వం కీర్తిమత్త్వమ్- జ్యోతిర్విద్యాసమాప్త్యర్థః॥

త్రమ్, అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత ఇతి.

సూ. ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతో
ర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్॥ ౨౬॥

పూర్వస్మిన్వాక్యే గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయాః తావానస్య మహిమేత్యస్యా ఋచోఽపి ఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న. తథా చేతోర్పణనిగమాత్. న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే. ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపితు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీచేతోర్పణమిహ నిగమ్యతే. బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిద్దృశ్యతే. తద్యథా. ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిరితి. తథా హ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యథా సంవర్గవిద్యాయాం తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్త ఇత్యారభ్య సైషా విరాడన్నాదీత్యుచ్యతే.

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే.

సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ ౨౭॥

భూతపృథివీశరీరహృదయాని నిర్దిశ్య సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదే

ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్— కోఽర్థ ఇత్యత ఆహ॥ అపి త్వితి॥ నిగమ్యత నిశ్చీయతే. తేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ॥ సంభవతి చేతి॥ త్రిపదా హి గాయత్రీత్యత ఆహ॥ చతుష్పదా చేతి॥ తథాహీత్యాది సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ తథాహీతి॥ అన్యత్రేత్యర్థః.

భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్— ఉపక్రమానురోధేన సర్వాత్మకతాస్వారస్యం న్యాయ్యమితి శఙ్కాయాం తత్రాప్యస్వారస్యమిత్యుక్తమ్. అత్రోక్తం — గాయత్రీనామ సేయం శ్రుతిశిరసి పరం జ్యోతిరధ్యా

శో॥ బ్రహ్మణ్యేవగాయత్రీశబ్దాభిధేయఉపపద్యతే.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్। ౨౭॥

పూర్వవాక్యే త్రిపాదస్యామృతందివీతిదివో౽ధికరణత్వేన నిర్దేశాత్, ఇహచదివఃపరఇత్యవధిత్వేననిర్దేశాత్, ఉపదేశస్యభిన్నరూపత్వేనపూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మపరస్మిన్నప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిచేత్ - తన్న. ఉభయస్మిన్నపి ఉపదేశేఅర్థస్యాభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాఅవిరోధాత్. యథావృక్షాగ్రేశ్యేనోవృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతి. తస్మాత్పరమపురుషఏవనిరతిశయతేజస్కోదివః పరోజ్యోతిర్దీప్యత ఇతిప్రతిపాద్యతే. ఏతావానస్యమహిమా అతోజ్యాయాంశ్చపూరుషః। పాదో౽స్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతం దివీతిప్రతిపాదితస్యదలుప్పదః పరమపురుషస్య వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారఇత్యభిహితా ప్రాకృతరూపస్య తేజోహ్యప్రాకృతమితితద్యుక్తయాసఏవజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయఇతినిరవద్యమ్

సమాప్తం జ్యోతిరధికరణమ్.

౧ నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టం పరమపురుషఏవేత్యుక్తమ్. ఇదానీం కారణత్వ వ్యాప్తామృతత్వ ప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుతఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయో౽పిపరమపురుషఏవేత్యాహ.

యి ఇతిర్వ్యచ్చాతుష్పద్యంతు భూతపృథివీతనుహృదయైః షడ్విధత్వం తద్విధాభిః। వాక్త్రాణాభిధానం సదసద్గుణతయా వర్ణ్యతే తత్ప్రియద్వారా ప్రాణివ్యాప్త్యాత్వ వటుస్వరసనిగమన శ్రుత్యర్థనం తదేతదితి. ఏవం బ్రాహ్మణమన్త్రోక్త సర్వాత్మత్వ చతుష్పాత్త్వానుపపత్తి ఉక్తా.

ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ — నహ్యాత్మస్వరూపే దీప్తిరస్తి, తత్కథం జ్యోతిర్దీప్యతఇత్యుక్తిరిత్యత్రాహ॥ ఏతావానితి॥

౧ సంగతిమాహ॥ నిరతిశయేతి॥ కథం పరమపురుషస్య జ్యోతిష్ట్వోక్తత్వమ్, ఇంద్రో౽హం వేదాన్తవేద్యః ప్రతీయత ఇతి శంకాయాం సంగతిః.

విషయవాక్యదీపికా

౧— ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియంధామోపజగామ, యు

ఇంద్రప్రాణాధికరణమ్.

సూ: ప్రాణస్తథానుగమాత్ ||౨౮||

౧ కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ ఇత్యారభ్య, వరం వృణీష్వేతీంద్రేణోక్తః ప్రతర్దనః, త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే, స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః- కిమయం హితతమోపాసన కర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ, ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి.

౩ కిం యుక్తమ్. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష

---

౮ ప్రాణస్తథానుగమాత్ — ఉపదిష్టమన్త్ర, తతః సత్యం త్రాహ|| హి ద్ధేన చ పౌరుషేణ చ— దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః నామ్నా ప్రతర్దనః- యుద్ధసాధనబలేన శౌర్యేణ చ యుక్తః- ఇంద్రస్య ప్రియం ధామ స్థానం స్వర్గముపగత ఇత్యర్థః||

౧— తం హేన్ద్ర ఉవాచ, ప్రతర్దన వరం తే దదానీతి— స్పష్టోఽర్థః||

౨— స హోవాచ ప్రతర్దనః త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే— సర్వజ్ఞస్త్వం యం వరం మనుష్యాయ మే హితతమం మన్యసే తమేవ వృణీష్వ అజ్ఞోఽహం హితతమం వరం న వేద్మి||

౩— తం హేన్ద్ర ఉవాచ న వై వరః పరస్మై వృణీతే త్వమేవ వృణీష్వేతి— స హ్యన్యోఽన్యార్థం వరం వృణీతే. అతస్త్వదభిలషితం వరం త్వమేవ మత్తో వృణీష్వేత్యర్థః||

౪— అవరో వై తర్హి కిల మ ఇతి హోవాచ ప్రతర్దనః — యది మే త్వయా వివక్షితం తర్హి మమ హితతమస్య పరిజ్ఞానాద్వరాభావ ఏవ ప్రాప్త ఇతి ప్రతర్దన ఇంద్రమువాచేత్యర్థః||

౬— అథో ఖల్విన్ద్రః సత్యాదేవ నేయాయ — ఏవముక్తోఽపి వరం తదానీం సత్యాద్వాక్యాన్నాపైత్||

౭ తత్ర హేతుమాహ— సత్యం హీన్ద్ర ఇతి — ఇంద్రస్య సత్యప్రధానత్వాదిత్యర్థః- తతశ్చ వరం దదానీతి ముక్త్వా వాక్యస్యానృతత్వం మా భూదిత్యమన్యతేత్యర్థః||

౮— స హోవాచ మామేవ విజానీహ్యేతదేవాహం మనుష్యాయ హితతమం

ఏవ ప్రసిద్ధేః, తస్మాన్నానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యైవ తన్త్రేణ వక్తృ
త్వే, అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రకృతానేన తస్యైవ మేవపరం త్వ
జీవస్య యం తస్యం మనుష్యాయ హితతమం మన్యత ఇత్యుక్తే మామేవో
పాస్స్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమమపదిశతి- హితతమత్వం చ ముక్తి
ప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవాముక్తేః ప్రాప్తి
హేతుతా, తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య
ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావత్వస్యైవ కారణం బ్రహ్మ

తతమశ్చేతి॥

మనుష్యాయ యన్మాం విజానీయాత్— యదితి హితతమముపదేష్టవ్యం తదిహ మదు
పాసనమేవ హితతమం మోక్షసాధనమితి మన్యతే. అత ఇతరత్పరిత్యజ్యమాము
పాస్స్వేత్యర్థః. అత్ర ప్రసిద్ధజీవభావస్యేన్ద్రస్య హితతమత్వేన మోక్షసాధన
త్వప్రతిపాదనసకర్మత్వాసంభవాన్నామితి శబ్దస్వారస్యభూతం పరమా
త్మానమభిదధాతి- య ఆత్మని తిష్ఠన్, అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాగ్ం సర్వా
త్మా ఇతి శ్రుతేః॥ సర్వస్యాత్మభూతః పరమాత్మా నిర్దిశ్యతే- అహంబుద్ధి శ
బ్దౌ చ పరమాత్మపర్యన్తౌ తాదితి ఇన్ద్రస్య స్వాత్మభూతే పరమాత్మని మా
మితి శబ్దప్రయోగో నానుపపత్తిః- నను స్వాయత్తశబ్దప్రయోగేఽసందిగ్ధం ప
రమాత్మవాచకమేవ పదం ప్రయుజ్యతాం కిం స్యాద్యథ్యపరమాత్మ పర్యవసా
యినా మామితి శబ్దేనేతి చేత్, స్యాదేవం యది పరమాత్మస్వరూపమాత్రోపాసనం
విధిత్సితం స్యాత్. అపితు స్వశరీరకతయా- అత్ర మామితి నిర్దేశ ఉపపద్యతే॥

౯ తత్ర హితతమస్య స్వోపాసకస్యాపాపాశ్లేషం వక్తుం స్వస్యాపాపాశ్లే
షం దర్శయతి॥

— త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్— త్రిశిరసం త్వాష్ట్రం విశ్వరూ
పం హతవానస్మి॥

౧౦ — అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్— తాతిరుక్త
తః ఉరోముఖానవిద్యతి అరున్ముఖాః- వేదాన్తవిముఖాన్ యతీన్
శ్వవిశేషేభ్యః ఖాదనాయ ప్రాయచ్ఛమ్॥

౧౧ — బహ్వీః సన్ధా అతిక్రమ్య దివి ప్రాహ్లాదీనతృణహమ్, అన్తరిక్షే పౌ
లోమాన్ పృథివ్యాం కాలకఞ్జాన్— సహానిద్యుమితి బహ్వీః ప్రతిజ్ఞా అతిక్ర
మ్య వివర్తమానాన్ ప్రహ్లాదపుత్రాన్ అతృణహమ్ అహనమ్- తృహ హింసాయా
మితి ధాతుః. అన్తరిక్షే పౌలోమాన్ పులోమసుతాన్- పృథివ్యాం కాలకఞ్జాన్

౪ ఇత్యేతదాశఙ్కాయామభిధీయతే, ప్రాణస్తథానుగమాదితి. అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రమ్. అపితు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ. స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతి ప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమో హి తథా సత్యేవోపపద్యతే.

---

౪ రాద్ధాన్తసూత్రమ్ — అయమిన్ద్రప్రాణేతి। తథా పదం వ్యాచష్టే ।। తథా సతీతి। తథాత్వే సామానాధికరణ్యమితి సూత్రార్థః। అనుగమో ధర్మితయోపపద్యతే।

తసురాంశ్చ హింసితవానస్మి।

౧౨— తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే — ఏవం హింసితవతో మే లోమాపి న హింస్యతే. బ్రహ్మవిద్యాప్రభావాదిత్యర్థః॥

౧౩— స యో మాం వేద నాస్య కేన చ కర్మణా లోకో మీయతే న మాతృవధేన న పితృవధేన న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా నాస్య పాపం చ న చకృషో ముఖాన్నీలం వేతీతి— య ఏతాదృశమద్వాత్మానం పరమాత్మానముపాస్తే తస్య కేనాపి మాతృవధపితృవధస్తేయభ్రూణహత్యాదిరూపేణ పరలోకప్రాప్తిర్న విరుధ్యతే. ఏవం పాపం కృతవతోఽపి ముఖాత్ పాపం కృతమితి నిర్వేదజనితముఖవైవర్ణ్యమపి నాస్తీత్యర్థః। చకృష ఇతి వ్యత్యయశ్ఛాన్దసః।

౧౪ ఏవం చేతనవిశేషరూపస్య విశిష్టపరమాత్మోపాసనముక్త్వా అచేతనవిశేషరూపప్రాణవిశిష్టోపాసనమాహ— స హోవాచ, ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ— ప్రజ్ఞారూపత్వాత్ ప్రజ్ఞాత్మా జీవః। జీవశరీరక ఇత్యర్థః। జీవశరీరకోఽహం ప్రాణోఽస్మి ప్రాణశరీరకోఽహమస్మి. తాదృశం ప్రాణశరీరకం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ॥

౧౫ కథం ప్రాణశరీరకస్యాయుష్ట్వమమృతత్వం చేత్యాకాంక్షాయామాహ — ఆయుః ప్రాణః ప్రాణో వా ఆయుః ప్రాణ ఉవాచామృతం యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః ప్రాణేన హ్యేవాముష్మిన్ లోకేఽమృతత్వమాప్నోతి — శరీరే ప్రాణస్థితే యావజ్జీవాయుస్సద్భావస్తావదాయుః ప్రాణః లోకాన్తరేఽపి తస్యామృతత్వప్రాప్తిః ప్రాణాధీనా హి ఉపాయత్వసాధ్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్యామృతత్వమ్. అత ఆయుష్ట్వమమృతత్వం చ ప్రాణస్యోపపద్యతే తద్ద్వారా పరమాత్మనస్తూపపత్తిః। ఆయుష్ట్వామృతత్వాభ్యాం ప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనముపపద్యతే. యద్వా ప్రజ్ఞాత్మేత్యేతత్ తం మామాయురితి వాక్యమపి జీవవిశిష్టపరం తే. ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా. ఆయుః ప్రాణ ఇతి వ్యా

సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మ
సమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్ ॥౩౦॥

౧ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదయం పరం బ్రహ్మేతి, తన్నోపపద్యతే. మామేవ విజానీహి ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి వక్తురిన్ద్రస్య త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా స్వ

నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్ — అదిశ

ంతరమేవ శ్రవణాత్. అస్మృతమితిప్వేనరూపేణావస్థితిః. ఏవం చాస్మిన్నేవ వాక్యేన్యేనరూపేణ చ దిక్చిద్విశిష్టతయా చ త్రివిధోపాసనం విధీయతే. అతో నోపాసనాత్రయవిశిష్టతవాక్యభేద ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౨ ప్రజ్ఞాత్మత్వవిశిష్టోపాసనస్య ఫలమాహ — ప్రజ్ఞయా సర్వసంకల్ప మితి — అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణం బ్రాహ్మ్యం రూపమిత్యర్థః॥

... ...

౧౪ — యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణః —

౧౫ నను ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్య ప్రాణస్య చ కథమైక్యమిత్యత్రాహ — స హ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామతః —

౧౬ సహోత్క్రమణప్రతిపత్త్యా కార్యకారిత్వాదభేదవ్యపదేశోఽయమిత్యుక్తం భవతి. ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవసహాయకస్య ముఖ్యప్రాణస్యైవ శరీరోత్థాపకత్వమితి ముఖ్యప్రాణస్య ముఖ్యప్రాణశబ్దోదయాః జీవముఖ్యప్రాణయోర్భేదః ప్రస్తుతం కథం చ నవర్త్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి. సుషుప్తిదశాయామపి ప్రాణవిశిష్టతయావస్థానం జీవస్య లీనతయా సుషుప్తావపి జీవప్రాణయోః సాహచర్యం ప్రదర్శ్య ప్రాణస్య సర్వభూతోపజీవ్యత్వముక్త్వా — అథ ఖలు యథాప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాన్యేకం భవన్తి తద్వ్యాఖ్యాస్యామః — ఇతి ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్య సర్వభూతాశ్రయత్వప్రకారః కథ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయాహ — వాగేవాస్యా ఏకమఙ్గముదూఢం తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా — అస్యాః ప్రజ్ఞాయాః ప్రజ్ఞాయాః శరీరావయవః వాగిన్ద్రియమేకమఙ్గముదూఢమ్. పరిగృహీతమిత్యర్థః. ఉదూఢం కర్తృభూతశక్తిపరిగృహీతమిత్యర్థః. వస్తుతస్తస్యైవ తస్యాః పరస్తాత్ ప్రతినియతతయా విహితా భూతమాత్రా నామ. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

ప్రస్తుతధాతుభిః ప్రజ్ఞాతత్త్వభావస్యాప్యస్మిన్నేవోపాస్యతాం ప్రతి ధర్మానాహోపదిశతి- అతఏవ ప్రజ్ఞావదేవ ఇత్యవగతే సతి అన న్తర పరో మృతత్వాద్యభిధానసంహారస్తు ప్రజ్ఞాగుణ ఏవ వాగాదియ ఇతిచేత్-

---

శ్రీన సాలావృక్షతిదాసూక్తి- ఉపక్రమ ప్రాణత్యాది త్యర్థః-

౨౦— ఘ్రాణమేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యగంధః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, చక్షురేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్య రూపం పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, శ్రోత్రమేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్య శబ్దః పరస్తాత్ ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, జిహ్వైవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యా అన్నరసః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, హస్తావేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తయోః కర్మ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, శరీరమేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్య సుఖదుఃఖే పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, ఉపస్థ ఏవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యానంద రతిః ప్రజాతిః ప్రతివిహితా భూతమాత్రా— ప్రజాతిః ప్రజననమిత్యర్థః॥

౨౧— పాదావేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తయోరిత్యాః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా— ఇత్యాః గమనానీత్యర్థః॥

౨౨— ప్రజ్ఞైవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యాః ధియో విజ్ఞాతవ్యం కామాః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా — అత్ర ప్రథమాంతః ప్రజ్ఞాశబ్దః మనఃపరః- సతు ప్రజ్ఞారూపతత్త్వపరః- ఉత్తరత్ర తేభ్యం విజ్ఞాతవ్యతారం విద్యాదిత్యనంతరం సమనోవిజ్ఞాతేతి మధ్యస్థ ప్రయోగాత్ ఏవ ప్రథమాంత ప్రజ్ఞాశబ్ద స్యమన ఏవార్థః- ధియో విజ్ఞాతవ్యం మనోవిజ్ఞాన విషయ ఇత్య ర్థః- కామాః కామ్యమానా ఇత్యర్థః॥

౨౩ ఏవం నామగంధరూపశబ్దరసకర్మ సుఖదుఃఖానందగతి ధ్యాతవ్యా నాంతరాణాం భూతమాత్రాణాం వాక్ప్రాణాదీనాం చ ప్రజ్ఞామాత్రా ర్పితత్వనామాదిభూతభూతమాత్రా ప్రకారమాహ— ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి— అత్ర ప్రజ్ఞాశబ్దః అధ్యక్షార్థక ప్ర జ్ఞాశబ్ద నిర్దిష్ట మనః పరః- తతశ్చ మనసా వాగింద్రియమధిష్ఠాయ తద్వారా సర్వాణి నామాన్యభిజ్ఞః ప్రయోక్తా సర్వాణ్యాప్నోతి॥

౨౪— ప్రజ్ఞయా ఘ్రాణం సమారుహ్య ఘ్రాణేన సర్వాన్ గంధానాప్నోతి — మనసా ఘ్రాణేంద్రియమధిష్ఠాయ తద్ద్వారా సర్వాన్ గంధాన్ జానాతీత్యర్థః॥ ఏ వముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥

౧ పరిహరతి- అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్- అస్మిన్నియ స్సమ్బన్ధస్సోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః- తస్యభూమా- భూయస్త్వమ్- బహుత్వమిత్యర్థః- అస్మిన్నాధేయతయాసమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేనసమ్బన్ధబహుత్వమ్- తద్వ్యాప్తిన్యత్రపరమాత్మన్యేవహిసమ్భవతి. తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితానాభావరాఅర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే

---

౧ గాఙ్గాయనేరితి వక్తవ్యేఽత్ర భవతా త్వపరిహరతీత్యుక్తమ్- నవివలము

౨౫— ప్రజ్ఞయాచక్షుస్సమారుహ్య చక్షుషా సర్వాణిరూపాణ్యాప్నోతి, ప్రజ్ఞయా శ్రోత్రం సమారుహ్య శ్రోత్రేణసర్వాంఛబ్దానాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాజిహ్వాం సమారుహ్యజిహ్వయా సర్వాన్నరసానాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాహస్తౌసమారుహ్య హస్తాభ్యాం సర్వాణికర్మాణ్యాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాశరీరం సమారుహ్యశరీరేణసుఖదుఃఖేఆప్నోతి, ప్రజ్ఞయోపస్థం సమారుహ్యోపస్థేనానందంరతిం ప్రజాతిమాప్నోతి, ప్రజ్ఞయా పాదౌసమారుహ్యపాదాభ్యాం సర్వాఇత్యాఆప్నోతి, ప్రజ్ఞయైవధియం సమారుహ్యధియావిజ్ఞాతవ్యం కామానాప్నోతి॥

౨౬ నచమనోద్వారాఽరాగాదినియమనం కిమర్థమిత్యాశంక్యాహ—నహి ప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించనప్రజ్ఞాపయేత్ — నహిమనోఽనధిష్ఠితం వాగింద్రియం నామప్రజ్ఞాపనసమర్థం భవతీత్యర్థః॥

౨౭ అత్రలోకమివసాక్షిత్వేనోదాహరతి — అన్యత్రమేమనోఽభూదిత్యాహ, నాహమేతం నామప్రాజ్ఞాసిషమితి —లోకోహి అన్యత్రమేమనోఽభూదిత్యేవమేవతన్నామనప్రాజ్ఞాసిషమితివ్యాహ- మనోవ్యాసంగవశాత్ జ్ఞానపూర్వకనామాభిలపనలక్షణవాగింద్రియవ్యాపారోనాభూదితిలోకః ప్రత్యేతీత్యర్థః- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

౨౮ —నహిప్రజ్ఞాపేతోఘ్రాణోగంధంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోఽభూదిత్యాహ, నాహమేతం గంధం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం చక్షూరూపంకించ నప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోఽభూదిత్యాహ, నాహమేత ద్రూపం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం శ్రోత్రంశబ్దంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోఽభూదిత్యాహ, నాహమేతంశబ్దం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతాజిహ్వాఅన్నరసంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోఽభూదిత్యాహ, నాహమేతమన్నరసం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతౌహస్తౌకర్మకించనప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్రమేమనోఽభూదిత్యాహ, నాహమేతత్కర్మప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం శరీరం సుఖదుఃఖంకించనప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోఽభూదిత్యాహ, నాహమేతత్సుఖందుఃఖం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి

హిర్విత్వాః సఏష ప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మానన్దో జరో మృత ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ, ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ, తదుభయాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య, తమేవానన్దో జరో మృత ఇత్యుపదిశతి- తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవావస్థాన్తరభూతే స్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః.

పసంహారే, పూర్వమవ్యక్తేతి జ్ఞాపనాయసఏష ప్రాణ ఇత్యాద్యుపాత్తస్- పూర్వవాక్యస్యార్థమాహ॥ భూతేతి॥ అవయవి ప్రాబల్యం ఫలితమ్.

ప్రజ్ఞాపేత ఉపస్థ ఆనందం రతిం ప్రజాతిం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్ర మమ మనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతమానందం రతిం ప్రజాతిం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతౌ పాదావిత్యాం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్ర మమ మనో౽భూదిత్యాహ, నాహమేతామిత్యాం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతా ధీః కాచన సిధ్యేత్—

౨౯ ఏవం ప్రజ్ఞాశబ్దితస్య జీవస్య భూతమాత్రావ్యాప్తిప్రకారకథనముఖేన ఆత్మానాత్మవివేకం ప్రదర్శ్య అనాత్మాపోహముంచతీత్యుక్తరీత్యా భూతమాత్రాశబ్దితానాత్మవిజ్ఞానం పరిహర్తవ్యమిత్యాహ — న ప్రజ్ఞాతవ్యం ప్రజ్ఞాయేత — జ్ఞాతృత్వాత్మవ్యతిరిక్తానాత్మభూతా విషయేషు న జ్ఞాతవ్యా ఇత్యర్థః.

౩౦ తదేవ ప్రపంచయతి— న వాచం విజిజ్ఞాసీత, వక్తారం విద్యాత్— అత్ర వాక్యేషు ప్రకరణానుగుణ్యాన్నపరః- వక్తారముక్తరీత్యామూర్ధిష్ఠితవాగింద్రియజన్యాఖిలవర్ణక్రియయా నామవక్తారమాత్మానమేవవిద్యాత్- వక్తృజీవశరీరకపరమాత్మానం విద్యాదితి యావత్. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్.

౩౧ న గంధం విజిజ్ఞాసీత ఘ్రాతారం విద్యాత్, న రూపం విజిజ్ఞాసీత రూపవిదం విద్యాత్ — రూపం పశ్యంతం విద్యాదిత్యర్థః.

౩౨— న శబ్దం విజిజ్ఞాసీత శ్రోతారం విద్యాత్, నాన్నరసం విజిజ్ఞాసీత అన్నరసవిజ్ఞాతారం విద్యాత్, న కర్మ విజిజ్ఞాసీత కర్తారం విద్యాత్, న సుఖదుఃఖే విజిజ్ఞాసీత సుఖదుఃఖయోర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నానందం న రతిం న ప్రజాతిం విజిజ్ఞాసీత ఆనందస్య రతేః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నేత్యాం విజిజ్ఞాసీత ఏతారం విద్యాత్, న మనో విజిజ్ఞాసీత మంతారం విద్యాత్, తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యద్ధి భూతమాత్రా న స్యుర్న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యుః యద్వా ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుర్న భూతమాత్రాః స్యుః న హ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్ — నామగంధరూపశబ్దరసకర్మసుఖదుఃఖానందరతిజ్ఞాతవ్యలక్షణదశభూతమాత్రాశ్చ దశప్రాణాస్థా

౩ అథవా. అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్. పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బన్ధో ఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా, బహు

---

౩ భరితత్వాదపి కణ్ఠోక్తత్వం పరమితి స్వాభిమతయోజనా మాహ॥ అథ వేతి॥ ఇదానీమధ్యాత్మశబ్ద ఆత్మని వర్తమానపరః. ధర్మభూయస్త్వం

ణ చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాహస్తశరీరోపస్థపాదమనోలక్షణాదశ ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ అన్యోన్యాధారాః వాగాదీన్ద్రియాణామభావే నామాదినిర్ధారభావేన వాగాదిలక్షణప్రజ్ఞామాత్రాధీనసిద్ధికత్వాన్నామాదిభూతమాత్రాణాం తేషాంచాభావే తద్వ్యవహారఫలకప్రజ్ఞామాత్రశబ్దితేన్ద్రియాద్యనిష్పత్తేః. అతో గ్రాహ్యగ్రాహకయోరన్యోన్యాధీనత్వాత్. సర్వలోకయాత్రాయా గ్రాహ్యవినాకృతం గ్రాహకం గ్రాహకేణవినాకృతం గ్రాహ్యం వా కార్యక్షమం న భవతి॥

౩౩— నూహ్యేతరన్నానా— నానాశబ్దో వినార్థకః. ఏతద్గ్రాహ్యగ్రాహకజాతం పరస్పరావినాభూతమిత్యర్థః. తస్మాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దితమపి ఇన్ద్రియజాతం భూతమాత్రాం తద్గతమిత్యర్థః॥

౩౪ — తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః — రథచక్రస్య నాభిః చక్రమధ్యవర్తి సరన్ధ్రకాష్ఠవిశేషః అరశబ్దితాః కాష్ఠవిశేషాః పరితోఽర్పితాః. తత్ర చ నేమిశబ్దితం వలయాకారం కాష్ఠం యథాఽర్పితమ్. ఏవం ప్రాణశబ్దితపరమాత్మని ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టాశ్చేతనా అర్పితాస్తేషు చ భూతమాత్రాశబ్దితగ్రాహ్యగ్రాహకజాతం సర్వం సమర్పితమిత్యర్థః. నన్వత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చేద్యది భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యది ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః భూతమాత్రా న స్యురితి పూర్వవాక్యే ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టానాం వాగాదీనాం గ్రాహకాణాం దశానామేవ గ్రహణముచితం, న తు రయుక్తే ప్రాణస్స ప్రజ్ఞాత్మవ్యవహృతే కేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరత్వమితి చేన్న. పూర్వవాక్యేఽన్యోన్యాధారాధేయభావప్రతిపాదనాత్ తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య వాగాదిపరత్వేఽపి ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టస్య భూతమాత్రాశ్రితత్వప్రతిపాదనాత్ప్రాణశబ్దితపరమాత్మాశ్రితత్వస్యైవ ప్రతిపాదనాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో జీవపర ఏవ. పూర్వవాక్యబాధకబలాత్ప్రజ్ఞాశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్యాగేఽపి ఉత్తరత్ర తదభావాత్. జడరూపస్య వాగాదేః ప్రజ్ఞాశబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవాత్. యథాస్మిన్ ప్రజ్ఞాకరణే యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః అథాన్యత్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్త ఇతి త్రిష్వపి వాక్యేషు ముఖ్యప్రాణపరమాత్మజీవపరత్వేన త్రిధాన్వయః కర్తవ్యః. ఏవం యథా ప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాని, న హి ప్రజ్ఞాపేతా వాక్ కంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, ద్వేవ భూతమాత్రా ఏవ ప్రజ్ఞా ఇతి వాక్యేషు జీవముఖ్యాభ్యాం క్రియయా పార్థక్యం తయోరపి దృష్టమ్

త్వం హ్యస్మిన్ ప్రకరణే విద్యతే. తథాహి- ప్రథమం త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణ మోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా- ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ పరమాత్మధర్మః. తథా, తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా, స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యేతేఽపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః- ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి. తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః.

కర్తాయతి॥ తథాహీతి॥ ఉపక్రమాదేషుయా దౌర్బల్యమవయవభూతోపసంహారస్య, సత్త్వవయవిస్వారస్యస్య, తత్తు ప్రతిభాతి ద్యర్థః.

ప్రయోగస్య ప్రజ్ఞాశబ్దస్యార్థాన్తరత్వానుసారేణైతదర్థాన్యథా నేయత్వాత్- న చైకవచనాన్త ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య బహువచనాంత ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన పరామర్శో న యుక్త ఇతి వాచ్యమ్- తద్విద్యాయాం త్వయి తో ధవతీత్యేకవచనాంతశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య సతి యం ప్రత్యనిదతీతి బహువచనాంతశబ్దేన నిర్దేశవదుపపత్తేః- ఏతత్సర్వం చ స్త్రీప్రకాశికాయామింద్రప్రాణాధికరణే స్పష్టమ్॥

౩౫ — స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృతః — ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః నిరుపాధికసార్వజ్ఞ్యాశ్రయః నిరుపాధికానందత్వ విజరత్వవిమృత్యుత్వాశ్రయః॥

౩౬ — న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ — పుణ్యపాపకృతోత్కర్షాపకర్షశూన్య ఇత్యర్థః॥

౩౭ — ఏష హ్యేవైనం సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి — యం పురుషం ఏభ్యః అంతరాంతరగతేభ్యః లోకేభ్యః ఊర్ధ్వం భగవల్లోకం నేతుమిచ్ఛతి, తం పురుషం భగవల్లోకప్రాప్తయే సాధు కర్మ కారయతి- కర్మణాం భగవల్లోకప్రాప్త్యుపయోగిత్వం చ తద్ద్వారభూత విద్యానిరో

౧ కథం తర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశస్సఙ్గచ్ఛతే. తత్రాహ-

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥౩౧॥

ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వ ఇత్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వోపదేశోऽయం న ప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః. అపితు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్ట్యా కృతః. ఏతదుక్తం భవతి- అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర

---

౧ ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ॥ కథం తర్హీతి॥ త్వాష్ట్రవధాదిశ్రవణాదవయవశస్త్వనిర్వాహో న ఘటత ఇతి భావః.

శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ — నహి మానవిశేషేణ ... మస్య భవతి. ... మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ ... ప్రవేశ

ధిపాపనిరసనద్వారా॥

౩౮— ఏష ఉ ఏవైనమసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి, యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి — ఇతి పాఠద్వయమ్. యం పురుషమేభ్యో లోకేభ్యోऽధః పాతయితుమిచ్ఛతి తమసాధుకర్మ కారయతి. యథా సాధుకర్మణాం బ్రహ్మోపాసననిష్పాదనద్వారా ఉన్నయనహేతుత్వమ్, ఏవమసాధుకర్మణాముపాసనప్రతిబన్ధద్వారా అధోనయనహేతుత్వమ్. ఉక్తం చ భగవతా భాష్యకృతా. పాపస్య జ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్, ఏష హ్యేవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి శ్రుత్యాऽవగమ్యత ఇతి. వివృతం చ వ్యాసార్యైః కర్మణాముపయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి, తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యత ఇతి॥

౩౯— ఏష లోకపాల ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశః — లోకపాలో లోకరక్షకః. అత్ర వ్యాసార్యాః. లోకాధిపతిః లోకస్వామీ సర్వేశస్సర్వనియన్తా. నను పౌనరుక్త్యమితి భావః. పతిశబ్దః తత్కృతమాత్రశేషిత్వవాచిత్వమ్. ఉక్తం హి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ న యూఢిశక్తిరిత్యస్తి నియమః. అన్యథా గమిధాతోరితి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య జఙ్గమవాచిత్వప్రసఙ్గాత్. స్థితాయాం గౌరవాచ్యత్వప్రసఙ్గాచ్చ. అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. అన్యథా వృక్షస్య చ మాలాకారా సాక్షిభార్యాసుతశ్చ॥ అస్య శాస్త్యేతత్ కృత్వా భర్తా వ్యాపారశ్రవణాన్యాయేన పితుస్సంరక్షకే తత్రైవ పతిశబ్దవ్యవహారప్రసఙ్గాదిత్యాహుః॥

౪౦— స మ ఆత్మేతి విద్యాత్ — పూర్వోక్తవిశిష్టస్యాన్యం తర్యామిత్వేన ... తిపత్తవ్యః. యద్వా అస్మిన్నేవ వాక్యే పూర్వోక్తత్వాష్ట్రహననాదికృతకర్మ...

వాణి, ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్, అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాంసర్వాత్మా, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య, జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా, మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి.

౧ వామదేవవత్. యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్య చ తచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం, పశ్యన్నహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి, తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే, అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాదినా. యథా చ ప్రహ్లాదః, సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే ఇత్యాదివదతి.

౨ అస్మిన్నపి ప్రకరణే జీవవాచిభిశ్శబ్దైరచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో భిధానే కారణం చోద్య పూర్వ

స్యస్సాభిప్రాయా హి॥ య ఆత్మనీతి॥

౧ సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ యథేతి॥ పశ్యన్నిత్యస్యైవ తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేత ద్వ్యాఖ్యాతమ్. ఉక్తం విశదయతి॥ యథా చేతి॥

౨ అనన్తరసూత్రమవతారయతి॥ అస్మిన్నితి॥ శాస్త్రదృష్ట్యుపదేశస్య చ కారణమిత్యభిప్రేతమ్. ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యేన ప్రయోజనతయా కారణం వి

న్యత్వవశ్యత్వప్రాప్త్యత్వాదిగుణకజీవవిశిష్టతయా. ఆయుష్ట్వం ప్రియని ప్రియ సహేతుత్వశరీరోత్థాపకత్వాదిగుణవిశిష్టప్రాణవిశిష్టతయా ఆనన్దత్వామృతత్వాది స్వరూపేణ చ విశిష్టస్య స్వస్యాత్మత్వేనోపాసనం విధీయతే. ఏవం సత్యస్యోపాసనావిధాయకత్వతాత్పర్యకత్వేన వ్యాఖ్యానావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః॥

శ్రీభా.

సూ- జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసా
త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ ॥౩౧॥

న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్ త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యాది జీవలిఙ్గాత్, యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధ భూమేతి చేన్న- ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుం తత్తచ్ఛబ్దేనాభిధానం నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః-

తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితమ్ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానమ్- తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్ । తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవత్ ।నిరుక్తం చానిరుక్తం చ। నిలయనం చానిలయనం చ। విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ। సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానమ్- ఇహాపి ప్రకరణే తత్త్రివిధ మనుసన్ధానం యుజ్యత ఏవేత్యర్థః.

వక్షితమ్- ఉపదేష్టుమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥చోద్యరూపత్వమితి॥ న తూక్తప్రతిక్షేపార్థం చోద్యం, కింతు ప్రయోజనప్రశ్నచోద్యముఖేన కృత ఇత్యర్థః-

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసా త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వా దిహ తద్యోగాత్ — ॥న వాచమితి। వచనం మదుక్తార్థం, మాం చ విజానీహీత్యర్థః- ముఖ్యేన్ద్రాదిస్త్రియోగ్యాదానః- త్రైవిధ్యం వివృణోతి॥ నిఖిలేతి॥ స్వరూపేణేతి॥ అవ్యాకృతగుణవిశిష్టానుసన్ధాన మిత్యర్థః-

త్రైవిధ్యమానసిద్ధమపి హ్యాయం నిర్వాహ ఇతి శఙ్కాయామాశ్రితత్వాదిత్యేత ద్వ్యాచష్టే॥ తదిదమితి॥ బ్రహ్మవిదితి ప్రక్రమాత్ త్రివిధోక్తిర్వ్యక్తేతి భావః- ఇహేత్యాదికం వ్యాచష్టే॥ ఇహేతి॥ అనన్తోక్తేః, మాముపాస్స్వేతి ప్రాణోస్మీత్యుక్తత్వాదుపపద్యత ఇత్యర్థః-

3 ఏతదుక్తం భవతి- యత్ర హిరణ్యగర్భాదిజీవ విశేషాణాం
సత్యృత్యాద్యచేతన విశేషాణాం చ పరమాత్మాసాధారణధర్మసం
బన్ధితదభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దసామానాధి
కరణ్యం వా, దృశ్యతే, తత్ర పరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మ
త్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతో ఇన్ద్రప్రాణశబ్దని
ర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్-

సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్-

ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః-

---

3 సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టధీర్వ్యాసన్యత్ర శ్రుతా, సతచ్చిద్విశేషవిశిష్టవిష
యేత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ యత్రేతి॥ నానయోః సంశయః॥ కేవలం ప్రతర్దనవిద్యా
మాత్రమితి భావః- విశిష్టధీవిషయజ్ఞాపకద్వయం దర్శయతి॥ పరమాత్మసాధారణేతి॥
మానసిద్ధత్వాద్విశేషాచ్చిదచిద్విశిష్టవిషయకః శాస్త్రార్థః- అధికరణార్థం
నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

ఇతి హారీతకులతిలక వాగ్విజయిసూనునా శ్రీరంగరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేద
వ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రా
మానుజవిరచిత శారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయ సుదర్శన సూరిణా విలిఖితా
యాం శ్రుతప్రదీపికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

